

DR. W. BOUSSET:

JÉZUS

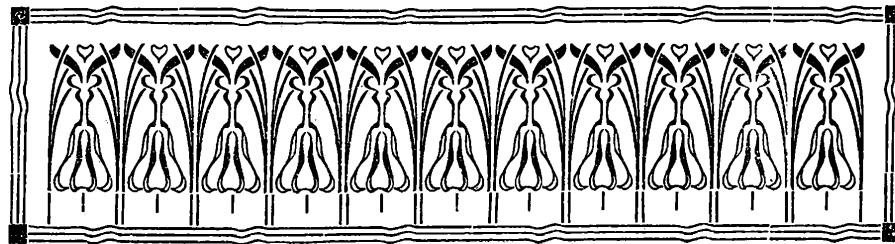
MAKKAI SÁNDOR FORDÍTÁSA

**KOLOZSVÁRT,
STIEF JENŐ ÉS
TÁRSA KÖNYV-
SAJTÓJÁN 1911**

A fordítás a szerző, Dr. W. Bousset göttingeni egyetemi professor úr és J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) tübingeni cég, a mű német kiadója szives :::: engedelmével készült. ::::

A címlap előtt levő Jézus-kép a kolozsvári református egyházközség egyik úrasztali kelyhéről néhai Dr. Bartók György erdélyi ref. püspök által fölvetett fénykép után készült.

r. Wilhelm Bousset (sz. 1865-ben; 1896 óta a göttingeni egyetemen a theologia tanára), egyike a legkiválóbb modern theologusoknak. Művei közül nem egy ma már az egész művelt világ közkincsét képezi. Mint theologiai írónak, nagy jelentősége abban van, hogy az Új-testamentum számos iratát, így különösen az Apokalypsist (Jelenések könyve.) vizsgálódásaival egészen új világításba helyezte. A theologia egész mezejét áttekintő és bűvároló tudós, de elsősorban vérbeli biblikus, s ezt a tudományágat nagy nyelvészeti ismerettel, éles szövegkritikával s a legszigorúbb történeti alapokon műveli. Mint filozófus, az új Fries-féle irányzat híve.

Theologiai felfogása a legnemesebb értelemben vett szabadelvű, tudományos meggyőződésen alapuló modern protestáns felfogás. Erős történeti érzékével a múlt minden felfogásának méltányolója és értékelője tud lenni; de a tudomány szerinte is *csak* igaz akar lenni és művei fölé bátran oda lehet írni mottó gyanánt: „Megismeritek az igazságot és az igazság szabadokká tesz titeket.” Bousset a „szellemi, személyes” religio hirdetője. Legszebb alkotásaiban nagy meggyőző erővel és csodálatos szépséggel mindig azt mutatja fel, hogy a vallás, az ember lelki életének ez a nagy ténye, hogyan küzd fel magát az érzeki, dologi korlátokból és formákból a tiszta szellemiség régiójába. Ezért áll meg maga is mintegy megbűvölve Jézus személye előtt, ahol, miként egy végte-

lenbe csengő, tiszta dallamot, figyeli azt a hatalmasan kiáradó szellemi életet, „melynél fennségesebbet, mi emberek, még soha sem értünk meg.“

Többek közt „*Das Wesen der Religion*“ c. vallástörténeti művét, „*Die Bedeutung der Person Jesu für den Glauben*“ című, s az 1910-i berlini vallásos világkongresszuson felolvasott kiváló értekezését és az itt magyar fordításban megjelenő „*Jézus*“-át említem, mint legtisztább tükreit Bousset felfogásának, mely egyúttal a legnemesebb protestáns felfogás is.

De bár Bousset mindig megmarad a szigoruan vett tudományos felfogás álláspontján, művei sohasem lesznek szárazzá, rideggé, vagy „elvonttá.“ Mert Bousset a legigazabb értelemben vett íróművész is. Bámulatosan éles tekintetével mindenütt megtalálja a lényegest, s azt eleven, megkapó formában fejezi ki. Tekintetével behatol a lelki élet nagy mélységeiben s megragadó tolmácsolója tud lenni annak a rejtett, titokzatos életnek, mely az emberi lélek mélyén hullámszik. Alig van író, aki tisztábban rávilágítana az ember lelki életére; akár, ha annak nyugodt, átlátszó mélységeit, akár, ha nagy viharait és örvényeit mutogatja. Ehez járul stylusának bizonyára tárgya nagy szeretetéből táplálkozó nemes heve és lendülete, mely olykor a legmagasabb művészi szépség színvonalára emelkedik és valósággal átforrósítja olvasójának lelkét.

Bousset minden írói tulajdonsága feltalálható „*Jézus*“ c. kis művében, melyét most magyar köntösben vesz az olvasó. „Dacára minden idői távolságnak, dacára a hagyomány gyakran kínzó bizonytalanságának,“ a tudós szemével és a művész szívével mégis valóban „nagyon eleven és megragadó“ képet varázsol elénk az Élet Fejedelméről, s rásegít Jézus alakjának és mélységes lényegének igaz megértésére. Nem ámítom magamat azzal, hogy művének tökéletes tolmácsolója tudtam lenni. *Törekedtem*, hogy világosan megértsem és tisztán visszaadjam a munka értelmi oldalát, mondjuk, *igazságát*. A munka *szépségét* illetőleg itt-ott talán károk estek. A magyar szöveg egészében hidegebb és értekezőbb modorú

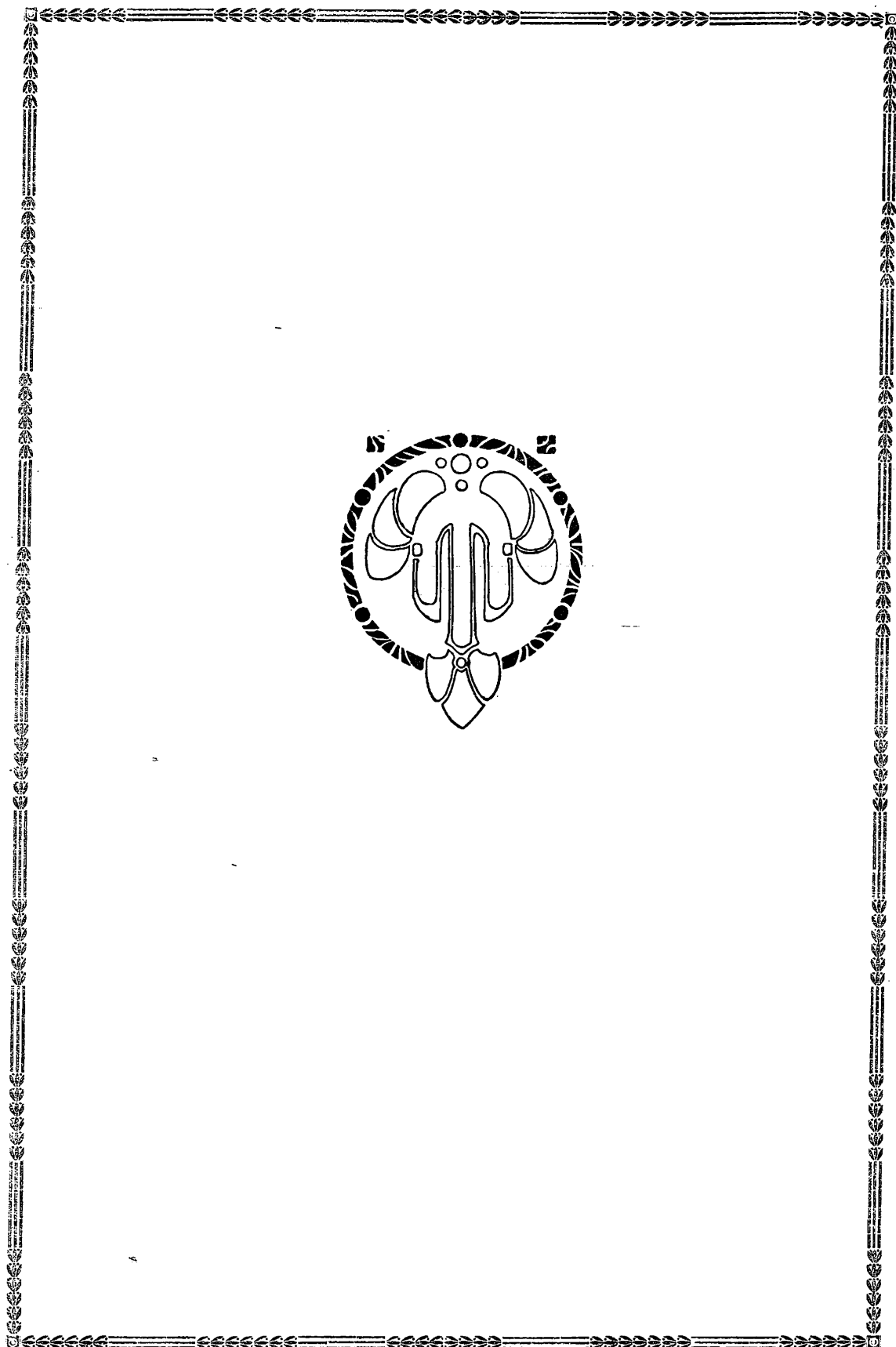
lett. De ha a *szépség* itt-ott rövidséget szenvedett talán, az *igazság*, hiszem, épen maradt.

Mielőtt e könyvet útjára bocsátanám, kedves kötelességemnek tartom e helyről is hálás köszönetet mondani *Bousset* professor úrnak és *J. C. B. Mohr (Paul Siebeck)* tübingeni könyvkiadó cégnek azon szives jóságukért, hogy a fordítás jogát készséggel megadták nekem. Ugyancsak hálás köszönetemet fejezem ki *Dr. Bartók György* theologiai tanár úrnak, szeretve tisztelt professzoromnak, ki a fordítás átnézésével s jóindulatú tanácsaival és útbaigazításaival munkámban segítségemre jöni sziveskedett.

A könyvecskét azzal a kívánsággal indítom útnak, hogy nálunk is azzal a nagy szeretettel találkozzék, amellyel eddigi útjában mindenfelé, s amellyel a fordító is, csekély erejéhez képest, foglalkozott vele.

Kolozsvárt, 1911. augusztus havában.

Makkai Sándor.

TARTALOMJEGYZÉK.

I. Fejezet. Jézus életének külső lefolyása és működésének formái. 1—36 oldal.

- Jézus életének külső lefolyása. 1—10 oldal. (Életének kezdetei. Keresztelő János. Jézus nyilvános fellépése. Működésének történeti képe. Életének vége.) Jézus művének prófétai mivolta. 10—16 oldal. Viszonya az írástudókhoz. Jézus, mint pädagogus. 16—18 oldal. Jézus viszonya az essenusokhoz. 18 oldal. Jézus mint népszónok. A példázatok. 19—24 oldal. Jézus gyógyító munkássága. Jézus, mint csodatevő. 24—29 oldal. Működése Izrael népe között. 29—30 oldal. Tanítványai, követői, 30—34 oldal. Jézus ellenségei. 34—36 oldal.

II. Fejezet. Jézus ígehirdetése. 37—85 oldal.

- *Az Isten országa.* (Az Isten országáról szóló tanítás általános jelentősége. Idői feltételeessége. Véltségben való karaktere. Szellemisége és egyetemessége. Ezen alapuló szilárdsága Örök jelentősége.) 37—51 oldal.
- *Az Istenhit.* Isten élő, jelenlévő valósága, reálitása. 51—54 old. A szellemi, személyes Isten. 54—57 old. A mindenható Isten. 57—58 old. Az Atya. 58—61 oldal.
- *Jézus erkölcsi követelményei.* Azoknak gyökere az ítéletgondolatában. 61—63 oldal. Az ítéletgondolatának megtisztítása és egyetemesítése. 64—65 old. A megfizetés gondolata. 65—67 old. Jézus és a Mózesi törvény. 67—70 old. Jézus és a farizeusi tradíció. 70 old. Egység, teljesség, bensőség, igazság, valóság Jézus ígehirdetésében. 70—73 old. Jézus erkölcsstanának hősi karaktere. 73—77 old. A túlfeszített ethikai individualizmus. 77—82 old. A bűnbocsánat. 82—83 oldal.
- *Befejezés.* A személyiség vallásának evangéliuma, 83—85 old.

III. Fejezet. Jézus személyiségének titka. 86—112 oldal.

Jézus messiási öntudata 86—88 old. Cäsarea Filippi 88—90 old.

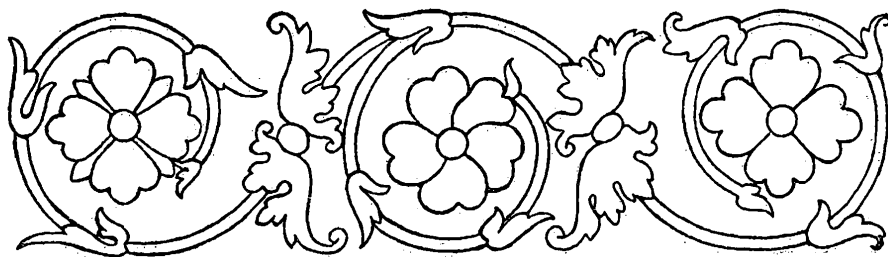
A messiási cím elégtelen volta Jézus személyére 91—93 old.

A messiási jelzők. „Az Ember fia“. 93—96 old. Kritikai megállapítások. 96—98 old. Az „Ember fia“-tudat vonatkozása Jézus szenvedés és halálsejtelseihez. 98—101 old.

Jézus souverän öntudata. 101—103 old. Ennek korlátai.

103—105 old. Jézus életének megkoronázása a halál által.

105—106 old. Jézus halálának különös jelentősége. 106—108 old. A Húsvét. 108—109 old. Jézus a gyülekezet hitében. 109—112 oldal.

I. FEJEZET.

JÉZUS ÉLETÉNEK KÜLSŐ LEFOLYÁSA ÉS MŰKÖDÉSÉNEK FORMÁI.

Sorrásainkból Jézus életének csak egy egészen kis részletét tekinthetjük át: nyilvános működésének rövid idejét. *Életének kezdeteit* sűrű homály borítja. Amiről minket Máté és Lukács, evangéliumaik első fejezeteiben értesítenek, a legendákhoz tartozik. Ez kitűnik már onnan is, hogy legrégebbi evangéliumunk (Márk) semmit sem tud ezekről a dolgokról és a negyedik evangélium is említés nélkül hagyja azokat. Máté és Lukács tudósítása is csak annyiban egyezik, hogy Jézus mindkettőjük szerint Betlehemben született. De magában e pontban is nagy eltérés mutatkozik. Lukácsnál még átvillan az a helyesebb történeti ismeret, hogy Jézus tulajdonképeni hazája Názáret; ezért Jézus szerinte szüleinek egy betlehemi utazása alkalmával született, kik azért keltek útra, hogy magukat Augustus parancsára a népszámlálási lajstromba bejegyeztessék. Ezzel szemben Máté, mint magától értetődőt, fogadja el azt a felvételt, hogy Jézus szülei eredetileg Betlehemben laktak és világosan megindokolja, hogy miért költöztek át néhány évvel később Názáretbe.

E két tudósítás teljességgel nem egyeztethető s úgy látszik, hogy mindkettő kísérlet arra, hogy a Názáretről, mint Jézus szülővárosáról szóló régebbi hagyományt a későbbi véleménnyel, mely szerint Jézusnak, mint Messiásnak, Betlehemben kellett születnie, összeegyeztesse. S valami afélét sem próbálhatunk meg, hogy a Lukács evangélium tudósítását, mivel az egyszerűbb és üdőbb, mint Máté dogmatikus, ótestamentumi próféciaikon épülő véleménye, az utóbbinak feláldozásával mentsük meg, mert Lukácsnál a középpontban álló elbeszélés is, a mely Augustus népszámlálásáról és Jézus szüleinek betlehemi útazásáról értesít, tele van történeti lehetetlenségekkel. És a mi a fő: mindkét tudósítás középpontjában a Jézus csodás születésének elbeszélése áll, a mely, tartalmát tekintve, már eleve dogmatikus legendának mutatkozik. Erről a csodás születésről a mi evangéliumaink — ha elbeszéléseiknek tulajdonképpeni magvát tekintjük — semmit sem tudnak, mert hiszen Jézust egészen elfogulatlanul az ácsmester fiának nevezik és minden tartózkodás nélkül beszélnek az ő fitestvéreiről és nővéreiről; ¹ mert hiszen még azt is elbeszélik, hogy Mária, Jézus anyja, fia után ment, hogy haza vigye, mert azt hivé, hogy megháborodott. ² Pál sem tud e dogmáról semmit, sőt kizárja azt, mikor azt mondja Jézusról, hogy ő „Dávid magvából lett test szerint”. ³ Egyik fejtegetésében pedig, melyben hangsúlyozni akarja, hogy Jézus Krisztusnak a mi megváltásunkért egészen hasonlónak kellett lennie hozzánk, őt „asszonytól született”-nek nevezi. ⁴ Végre ott állanak úgy Máténál, mint Lukácsnál a származási táblák, melyekben Jézus vidádi származása *József* dávidi eredetével van bizonyítva, ⁵ egyenes tiltakozásul a csodás születés feltevése ellen.

¹Mk. 6. 3. — ²Mk. 3. 21. — ³Róm. 1 3. — ⁴Gal. 4. 4. — ⁵Mt. 1. 1. — ⁶Lk. 3. 23—38

E tábláknak már meg kellett lenniök, mielőtt e vélemény lábrakapott volna, mert épen általa válnak céltalanokká és képtelenné. Hogy a hit a csodás születés dogmájának feladásával semmit sem veszít, azt legszebben Pál apostol személyisége és kegyessége mutatja. Jézus Krisztus iránt egy ember sem viseltethetett bensőbb és lángolóbb hittel, mint az apostol s ime ő mégsem tud semmit arról, hogy „születék szűz Máriától.” Jézus személyiségének titka nem függ az ő születésének külső módjától. Bizony, Lukács első fejezetei a maguk csodálatos szépségű költészetében csak akkor válnak számunkra igazán értékesekké és jelentősökké, ha legendáknak tekintjük azokat. Tündöklő koszorúvá fonódnak, melyet a gyülekezet költői hite helyezett Jézus fejére s eszerint értékük örök időkre önmagukban van. Formái e hitnek mulandók, de belső lényege maradandó: „Nagy örömet hirdetek nektek, mert Megváltó született ma számotokra!” A karácsonyi evangelium karácsonyi evangelium marad, akár betűszerinti igazságnak tartjuk Lukács elbeszélését, akár költeménynek.

Jézussal csak mint felnőtt emberrel, ismerkedünk meg, a mikor t. i. mintegy 30 éves korában megkezdte nyilvános működését. Fellépése a hagyomány szerint legszorosabb összefüggésben áll Isten egy másik nagy követének fellépésével: a **Keresztelő Jánoséval**. Ki volt Keresztelő János? Mindent egybevetve, Jézus saját ítéletét követvén, azt mondhatjuk: próféta volt.¹ Végre ismét egy hatalmas tünemény a nép vallásos életében, az évszázados senyvedés után! Próféta, a régi próféták modorában, ki bűnbánatot és ítéletet hirdet s igyekszik népét az önteltség és elbizakodás megrögzött ábrándjaiból felrázni²: „Ne mondogassátok magatokban: Ábrahám a mi atyánk! mert

¹ Mt. 11. 9. — ² Lk. 3. 8.

mondom nektek, hogy Isten ezekből a kövekből is támaszthat fiakat Ábrahámnak.“ Megjelenése két pontban különbözik a régi prófétákétól és vesz föl egészen sajátos karaktert. Egyfelől az által, hogy egy régi prófétánál sem játszik oly nagy szerepet az asketai elem, mint nála. A pusztában lépett föl, a puszta lakóinak szegényes öltözkéiben és a puszta eledelével táplálkozik. Gyűlöletes volt előtte a mindennapi élet hajszája; népét magához kényszeríti a magányba, hogy ott a haldokló természet csöndjében találja fel újra Istenét, akit amott elveszített. Másfelől pedig valami egészen új dologgal, egy külső vallásos cselekvénnyel ajándékozta meg népét: a keresztséggel. Hogy miféle jelentése volt a János keresztségének, arról aligha tudunk többet mondani. Egy azonban bizonyos: a nagy János ezzel adózott az akkor már hanyatlása előestéjén álló nationalis kegyességnek, mely mind inkább és inkább a külső szentséget és a csodás jeleket sürgette. Mindenesetre nagy jelentőséggel bírt ez a vallásos cselekvény önmagára és környezetére nézve egyaránt. Ezért hívták „keresztelő“-nek.

János Jézusra, mint Messiásra, nem mutatott rá egyenesen, mint a hogy azt a keresztyén hagyomány állítja. Olyan Messiást jósolt ő, kinek szórólapát van kezében, kinek az ítélet tüzével kell közelednie.¹ Jézus egész másképen lépett fel, mint a hogy János a Messiást várta. Először tényleg fellobbant a fogoly Keresztelő János lelkében a hit, hogy Jézus talán mégis „az eljövendő“: a Messiás.² De csak indirekte volt nagy hatással az ő működése Jézus fellépésére: ő készítette elő Jézus műve számára a talajt. A mozgalom, melyet felidézett, még nagy hullámokat vert a nép lelkében, mikor Jézus predikációját megkezdette.

¹ Mt. 3. 7. 11. s köv. — ² Mt. 11. 2. s köv.

Hogy Jézus Jánoshoz jött megkeresztelkedni, ez hagyományunk hiteles részéhez tartozik. Egyszer Jézus gyülekezete már korán megbotráncozott azon, hogy a „bűntelen“ a keresztséget a „bűnök bocsánatának“ nevezte,¹ ami a mellett bizonyít, hogy Jézus életének ezen vonását nem a gyülekezet találta ki. A hagyomány továbbá arról értesít, — a miben kételkedni semmi okunk nincs — hogy Jézus, mikor Jánoshoz jött megkeresztelkedni, egy, egész életére kiható viziót élt át. Láta a megnyílt eget és lelkében felzendült Isten szava: Te vagy az én fiam!² Lélektanilag valószínű az is, hogy Jézus számára ezen alapvető élmény után ütött a megkisértés órája.³ Mikor az égi hang egész valóján átalzengett: megmozdult ellene a porból lett természet, melyet utolsó porszeméig le kellett küzdenie.

Igy lett érett Jézus a **nyilvános fellépésre**. E fellépésnek idejéről és helyéről tájékozva vagyunk. Lukács arról értesít, hogy János fellépése Tiberius császárságának 15-ik évében történt (28. aug. 19—29. aug. 19.)⁴ Mint-hogy János működése valószínűleg nagyon rövid volt, Jézus megkeresztelésének és nyilvános fellépésének időpontja sem tehető sokkal messzibbre. Lukács evangelista szerint Jézus akkortájt „mintegy“ 30 éves volt.⁵ Ha megáll — és úgy látszik, hogy megáll az — hogy Jézus még a Nagy Herodes alatt született,⁶ úgy fellépésekor, mivel Herodes Kr. e. 4. halt meg, tényleg valamivel több volt 30 évesnél; másképp arra vagyunk kényszerítve, hogy Jézus születését Herodes uralkodásának egészen a végére helyezzük. Mikor Jézus fellépett, Judea, Archelaosnak, a Nagy Herodes fiának letétele és száműzetése (Kr. u. 6.) után, közvetlenül a római uralom alatt állott.

¹ Mt. 3. 14. s köv. kísérelt a botráncok el távolítására. — ² Mk. 1. 9—11.
³ Mk. 1. 12—13. — ⁴ Lk. 3. 1—4. — ⁵ Lk. 3. 23. — ⁶ Lk. 1. 5. összehasonlítva Mt. 2. 1. s köv. mindenesetre legendás tudósításával.

A prokurator akkoriban Pontius Pilatus volt (Kr. u. 26—36.), az ő fennhatósága alatt állott a különben egészen önálló judeai főpap, kit abban az időben Kaiaphasnak hívtak. (Kr. u. 17—35.) Végre Galileában a Nagy Herodes másik fia: Antipas uralkodott, az, aki Keresztelő Jánost elfogatta és megölette.

Jézus működését nem szülővárosában, az ország bel-sejében, Galilea déli lejtőjén fekvő hegyi városkában, Názáretben kezdte meg, hanem a síkon fekvő Kapernaumban, mely a Galileai tenger nyugati partján, nyugatról hegygerincek által bezárt kis síkságon feküdt. Kapernaumi működésének első napjáról Márk igen szemléletes képet nyújt evangéliuma első fejezetében.¹

Jézus működésének tartamáról semmi pontosat nem tudunk. Három első evangéliumunk elbeszélése időietlen. Abból a tényből, hogy ők Jézusnak csak *egy* jeruzsálemi útjáról értesítenek, még ha helyes is ez az értesítés, nem vonhatunk következtetést arra, hogy Jézus működése csak egy évig tartott. Másfelől a negyedik evangélium chronológiája, hol Jézus élete az ünnepek szerint van beosztva, gyanus és csak óvatosan használható. Azonban Jézus szerfölött hosszú működéséről sem beszélhetünk. Halála nem eshetik messze a 30. évtől, mert a kutatók nagyjában megegyező véleménye alapján Pál megtérése legkésőbb a 30-as évek közepére tehető.

Jézus galileai működésének **történeti képét** kifejlődésében és idői lefolyásában megrajzolni többé nem tudjuk, minthogy evangéliumaink általában időietlen elbeszélései Jézus tetteinek és nyilatkozatainak sokszor szándékosan tárgyas elrendezésével egy ilyen leíráshoz semmi eszközt nem adnak kezünkbe. Csak igen kevés

¹ Mk. 1. 16—39.

az, ami hiteles. Így hiteles az, hogy Jézus sikere és a tömeg iránta való lelkesedése eleinte növekedőben volt; hogy ő lassanként egy sereget gyűjtött maga köré a feltétlenül engedelmeskedő tanítványokból és követőkből; hogy aztán a lelkesedés lohadásának ideje következett; hogy Jézust működése végén veszélyek vették körül, melyekből egy hosszabb éjszakra való elvonulással akart menekülni; végre ismét egyre elhagyatottabb lett és munkájával szándékosan tanítványai körébe huzódott vissza. Azt a keveset, ami a Jézus életéről való hiradásba némi változatosságot hoz be, az evangéliumoknak mintegy a sorai közül kell kiolvasnunk, mivel az evangelisták elbeszélései homályosak. És kérdés, hogy vajjon Jézus életének kutatói mindenütt helyesen olvastak-e a sorok között? Úgy látszik, hogy némely jelenet, melyet az evangelisták elbeszélnek, különös fontossággal bír Jézus életének és működésének belső menetére. Így mindenekelőtt a hitvallás ünnepélyes jelenete Cäsarea Philippi-nél, a hol Péter, mikor a Mester tanítványaitól véleményt kért arra nézve, hogy ki ő, této-vázás nélkül felelte: Te vagy a Krisztus! ¹ Úgy látszik u. i., hogy Jézus ezen alkalommal először (tehát először működése *végén*) beszélt tanítványainak személye messiási titkáról és hasonlóképen itt először támadt a tanítványok vallomása. De evangelistáink ezt csak sejtetik; maguk gyorsan tovasiklanak felette, anélkül, hogy e jelenet belső jelentéséről nyilatkoznának. Úgy látszik, mintha Jézus küszöbön álló szenvedéseiről és haláláról is először csak élete végén szólott volna tanítványainak, s semmi sem természetesebb és szükségszerűbb, mint az a vélemény, hogy a szenvedés gondolata a népnél szerzett keserű és kiábrándító tapasztalásaival összefüggésben, lassanként

¹ Mk. 8. 27. s köv.

merült fel lelkében, a mire Jézusnak a népről mondott kemény ítéleteiből következtethetünk. De az evangéliumok ezt sem mondják meg világosan. Szerintük Jézus már működése elején is beszélt szenvedéseiről és haláláról.¹ Elég az hozzá, hogy mindenütt, a hol Jézus életének belső folyásáról van szó, sokszoros bizonytalanságban vagyunk és meg kell elégednünk több-kevesebb valószínűséggel. Általában bizony Jézus élete és működése fölötte egyenletesen és tényleg minden nagyobb, külsőleg is felismerhető fejlődés nélkül, ugyanazon nagy, egyszerű alapformákban folyik le. Vándorol, prédikál, gyógyít, bűnösöket vigasztal, harcol a nép vezetőivel, tanítványokat gyűjt. Élete végéig így vonul át Jézus Galilea téerein és falvain.

Élete végén azután — nagy munkájának kezdete óta bizonyára először, — felment Jeruzsálembe. Hogy ez miért történt, azt tulajdonképen nem tudjuk. Az evangéliumok felfogása, úgy látszik az, hogy Jézus azért ment Jeruzsálembe, hogy ott meghaljon. A gecsemanei jelenet azonban e feltevésre reácáfol, mert világosan mutatja, hogy Jézus, végzete eltávolíthatásáért, a végső lehetőséggel is számot vetett. Gyaníthatjuk, hogy Jézus Jeruzsálembe annak homályos, szorongó sejtelmével ment fel, hogy ott valamikép teljesíteni fogja hivatását, melyet az Atya szabott eléje.

Tudósításaink ettől kezdve teljesebbek lesznek. Csaknem napról-napra követik Jézus életének eseményeit. Ezeknek híven átadott és belső összefüggésben álló sorrendjében vonul el szemeink előtt a messiási bevonulás Jeruzsálembe, a templom megtisztítása, Júdás árulása, Jézus utolsó vacsorája tanítványaival, a Gecsemáné és az elfogatás, a kihallgatás a főpap előtt és Jézus messiási

¹ Mk. 2. 20.

vallomása,¹ Péter megtagadása, Pilátus ítélete, Jézus halála a kereszten.

Az események, melyekről általában jól vagyunk tájékozva, katasztrófaszerűleg nyomódnak előre. De mindenestre itt is sokszor érezzük hiányát ezen események belső menetébe való bepillantásnak. Szeretnők tudni, hogy hol kell keresnünk e katasztrófa kényszerítő erőit? Jézus régi ellenségei, a farizeusok és írástudók ugyanis eltűntek a látóhatárról. Ezeknek helyére, mint Jézus halálos ellenségei, a jeruzsálemi hatóságok, a főpap és a nagytanács lépnek. Mi hozta létre Jézus halálos ellenségeinek ezen új táborát ily rövid idő alatt? Hol vannak a kényszerítő sötét erők? És miféle szerepet játszott Jézus pörében a római hatóság és Pilátus? Evangeliumaink világosan arra törekednek, hogy minden bűnt a zsidókra hárítsanak és a rómaiakat úgy állítsák elő, mint akik féligmeddig Jézus pártján állottak és csak akaratuk ellenére engedtek Jézus ellenségei demagógi dühének.

Joggal vetették fel a kérdést, hogy vajjon Pontius Pilátus fellépése Jézus pörében valóban megfelel e nagyon is dúrva, kemény és vérengző katona szokásainak és természetének, kinek egy néhány kisebb-nagyob jelentőségű áldozat sorsa ugyancsak nem okozott nagy fejtörést; és hogy talán nem éppen a római hatóság játszott nagyon is aktív szerepet Jézus pörében? De akár a pogányok voltak Jézus főellenségei, akár a zsidók, akár mind a kettő, az az egy bizonyos, hogy Jézus, mint Messiás, messiási igényei miatt ítéltetett halálra. Az, hogy Pilátus Jézus keresztje fölé azt íratta: „Ez a zsidók királya“,² helyes evangéliumi emlékezés.

¹ Ez a jelenet, dacára minden újabban felmerült ellenvéleménynek (W. Brandt: Geschichte Jesu), magában történeti. A Jézus ellen törő zendülésre nem lehet egy rendes pörlejárat mértékét alkalmazni, a mint az a zsidó jog későbbi forrásaiból ismeretes. — ² Mk. 15. 26.

Végre tudjuk, hogy Jézus pénteki napon halt meg. De magának a halál napjának dátuma felől az evangéliumi bizonyítékok eltérők. Végérvényesen bizonyos u. i. az, hogy Jézus a 3 első evangélium szerint Nizán hó 15-én,¹ a negyedik evangélium szerint pedig Nizán hó 14-én² szenvedett kereszthalált.

Hogy a kettő közül melyik találja el a helyes dátumot, erre nézve a kutatók közt ezideig még nincs megegyezés. De még azon körökben is, ahol a negyedik evangélium hagyománya a legnagyobb bizalmatlansággal találkozik, erősen hajlandók arra, hogy ebben az egy pontban az ő állításának adjanak előnyt. Azok a kísérletek, amelyek astronomiai úton akarták Jézus halálának idejét megállapítani, azaz kiszámítani, hogy a harmincas évek közül, amelyek itt tekintetbe jöhetnek, melyikbe esett Nizán 14. vagy 15., a pénteki napra, egészen bizonyos eredményre nem vezettek.

Ha azzal a szándékkal fordulunk forrásainkhoz, hogy azokból egy Jézus-életrajzot, vagy, a hogy mostanában mondják, egy „Jézus-történetet“ írjunk meg, a maga kifejlődésében és belső pragmatikus összefüggésében: úgy nagyon kevés lesz az, amit Jézusról tudunk. Csaknem mindenütt bizonytalanságban és sejtésekben fogunk megrekedni. Azért jó, ha egy „Jézus-életrajz“ v. „történet“ minden kísérletének búcsút mondunk. Sokkal többet tudunk róla, mint a hogy azt ezen szegényes átpillantás után gondolni lehetne. De csak abban az esetben, ha a helyes útra térünk és a kérdéseket megfelelően tesszük fel.

Hogyha Jézus életét lefolyásának összefüggésében nem is ismerhetjük meg, de alakját, hogy úgy mondjuk

¹ Mk. 14. 12. szerint az elfogatás Nizán 14-én volt. — ² Ján. 13. 1., 18. 28., 19. 31.

egy síkba vetítve mégis meg tudjuk rögzíteni. Jézus alakja oly egyszerű és nagyszabású, munkája kezdetétől a végéig oly belsőleg kész és érett, hogy elbírja az egy síkra való rávetítést és nem lesz élettelen, ha egy, a fejlődést szemmel tartó előadás szemléletességét nélkülözi is.

E kísérletünkön kívül befelé hatolunk és azon külső, mindig ugyanazonos formák leírásával kezdjük, melyekben Jézus élete és munkája Galileában mozgott. Feltesszük a kérdést: általában hogyan s miféle kimondott célokkal és szándékokkal lépett fel Jézus? miféle eszközökkel hatott környezetére? kik voltak ellenségei? hol talált követőkre? milyen viszonyban állott barátaihoz?

Csakhamar látni fogjuk, hogy működéséről így egy nagyon eleven és megragadó képet nyerünk.

Jézus művét, amint a maga külső mivoltában előttünk áll, **prófétainak** nevezhetjük.² Nem volt ugyanis kimondottan messiási.¹ Először talán jeruzsálemi bevonulása alkalmával mutatta magát Jézus a tömeggel szemben Messiásnak, először galileai tartózkodása végén tette fel tanítványainak a messiási kérdést. A nép előtt „egy volt ő a próféták közül“,¹ a tömeg Keresztelő Jánossal hasonlította össze² őt és ítélete így hangzott: „Úgy beszél, mint a kinek hatalma van (próféta) és nem úgy, mint az írástudók“.³ Jézus maga sorozta magát egy alkalommal Keresztelő Jánossal együtt az Isten bölcsességének hirdetői közé.⁴

Vissza kell mennünk az ótestamentum nagy prófétáihoz, hogy alakjukat a Keresztelő Jánoséval és Jézuséval megközelítőleg egybevegyük.

Itt újra feltaláljuk a népszerű szónoklat erejét, az ítélet predikálásának sötét komolyságát, a vezető körök és a

¹ Mk. 8. 28. — ² Mt. 11. 18. — ³ Mk. 1. 22. — ⁴ Lk. 7. 35.

tétlen tömeg elleni harcnak egész súlyát, a kegyességben a bennsőségre és igazságra való törekvést és a magában állásnak nagy művészetét. Mégis léteznek különbségek Jézus műve és a prófétáké között. Hogyha Keresztelő János tőlük mintegy az egyik oldalra távolodott, (Lásd. 4. old.), Jézus éppen az ellenkezőre. Keresztelő János alakja még askétaibb és a világtól elvonulóbb, zordonabb és izgatottabb, mint a régi prófétáké, Jézus alakja pedig emberibb, a világot nyíltabban néző, békésebb és harmonikusabb. Természetes, hogy Jézus alakjának ezt az oldalát sem szabad túlerősen hangsúlyozni. Ha Jézus képét túlságosan nyugodtnak és harmonikusnak rajzoljuk: biztos veszedelembé futunk. Újabban alakjának éppen a másik oldalát emelték ki figyelemre, sebben és feltették a kérdést: Nem volt Jézus rajongó? Nem töltötte-e élete egy jó részét a tiszta öntudat sphaeráin túl?.. Azt mégsem szabad elfelednünk, hogy Jézus anyja és testvérei nyilvános működése alatt utánajöttek, hogy hazavigyék, mert „megháborodott“¹ és hogy ellenségei azt vetették szemére, hogy ő Beelzebubnak, a gonosz szellemnek segítségével gyógyít.² Ha nem is bőven, de azért tényleg találunk „látásokat“ az ő életében is. Az evangéliumi hagyomány szerint Jézus működése kezdetén a kereszteleési látomány folytán jött tisztába önmagával és feladatával. Aztán azt is beszélik az evangéliumok, hogy „a lélektől a pusztába vitették“ és ott az ördög megkísértette. Tanítványainak pedig ő maga mondta: „Láttam a Sátánt, mint egy villámlást, alázuhanni az égből“.³ Ha a megdicsőülésről szóló evangéliumi tudósítások megbízhatók, úgy Jézus még tanítványait is magához emelte látásai körébe.

Gondoljunk továbbá Jézus imatusáira, — (Lukács

¹ Mk. 3. 21. — ² Mk. 3. 22. — ³ Lk. 10. 18.

szerint a Gecsemánéi tusakodásban vérverejték gyönyöztött homlokán! —) gondoljunk mindig megismétlődő elvonulásaira a magányba, kedélyének forró izgatottságára, mely különösen gyógyításainál és csodatevéseinél ragadta el őt, vagy hirtelen fellobbanó haragjára, életének egynehány fordulójánál, a hol mintegy megfejthetetlen sötét forrongásban cselekszik; a lendületre, mellyel megdöbbenően kemény erkölcsi követeléseit felállítja, arra az izzó bizonyosságra, mellyel a csodálatos Isten-országának közellétét hirdeti.

Hiszen ez nem is lehetett másképpen! Hozzá kell szoknunk ahhoz, hogy Isten országában a nagyoknak, sőt a legnagyobbak élete sem folyik le a hétköznapi élet józan tisztaságában s hogy az számunkra jórészt titokzatos és idegenszerű marad. Belsejében félelmes és megrázó erők hullámszerűen, rettentő lehetőségek merülnek fel, egy új világ ébred ez benne, mely vajdó fájdalmak között tör a felszínre.

Az ördög és démonai harcolnak benne Isten angyalaival, halálos kétségbeesés váltakozik a diadal mennyei bizonyosságával, világosság és sötétség birkózik egymással s gomolygó ködökben szikráznak a felkelő hajnalcsillag sugarai.

Ha aztán e belső életből egy tűzsugár, mely vulkánikus erővel tör fel a lélek mélységéből, ami lelkünkkel érintkezik: döbbenve állunk meg e lelki élet félelmes belső nagyságának sejtelmében. Így volt ez Jézusnál is.

De még nagyszerűbb ennek az életnek a másik oldala. A Jézus életében nyilatkozó erkölcsi erőnek nagy titka abban van, amit Pál egyszer így fejezett ki: „Mert ha bolondok is vagyunk: Istenért; ha okosok is: érettetek”.¹

¹ II. Kor. 5. 13.

Mert ő azon rettentő erőket, melyek bensőjében tusakodtak, újra és újra megtudta fékezni *övéért*. Ha égett benne a vágy, hogy lobogó tüzet gyújtson fel: úgy annak pusztító erejét is ismerte, tudta azt lohasztani és semmi lehetetlen vagy szükségtelen terhet nem rakott tanítványai lelkére, mert amit el kellett viselniök, az bizonyára így is elég nehéz maradt. Ezért erősebb a Jézuskép egészében a nyugalomnak és biztonságnak, a barátság-nak, a békességnek és a lelki harmoniának benyomása. Ha alakját Pál alakjával, életét az első keresztyén község életével mérjük össze, bámulatos, hogy milyen kevés Jézus életében ama bizonyos „lélektől“ való beszéd, mely az őskeresztyén entusiasmus minden szokatlanul viharos elragadtatásának és csodálatos erejének hordozója. Valóban nagyon csekély az a szerep, melyet a víziói elemek a mi evangéliumi tudósításainkban játszanak. Jézus magányos tusakodásainak és harcainak tartalmáról csaknem semmi egyebet nem tudunk, mint épp a pusztá tény, hogy ő elvonul a magányba. Az a benyomásunk, hogy Jézus lelkében sokkal több viharzó forrongás volt, mint a megnyit ő felszínre jutni engedett. Nagyon fontos az, hogy e tekintetben a nép különbséget tett Jézus és Keresztelő János között. Mig Keresztelő János rá egy magasabb hatalomtól származó ördögösség benyomását gyakorolta, Jézus épp ellenkezőleg egy közönséges, mindennapi emberét: „Ime a nagyétű és részeges ember, aki vámszedőkkel és bűnösökkel eszik“¹ Ha párhuzamba helyezzük egymással Keresztelő János és Jézus alakját, János izgatott és viharos lénye mellett feltűnő Jézus egyszerűbb, határozottabb, harmonikusabb, az emberi élet felé szivesebben forduló alakja.

¹ Mt. 11. 19.

Ha pedig Jézust az ószövetségi próféták mellé állítjuk, éppen ezt a különbséget tapasztaljuk. Mennyire mesterkéletlennek és emberinek tűnik fel velük szemben Jézus! Hol találunk mi ezeknél a sötét, hatalmas egyéniségeknél oly világos, tiszta emberi vonásokat, mint Jézus életében? Hol hallunk olyasmit egy prófétáról, hogy az utca-gyermekeket magához engedi és dédelgeti? Jézust odahúzta a szive a gyermekekhez, a szemükben fénylő napsugárhoz, a lelkükön előmlő tavaszi varázshoz; az égi madarakhoz és a mezők virágaihoz. Szívesen vett részt olykor az örömeikben, s pihent meg a családi hajlék csendjében, örömmel engedte, hogy Mártha szorgoskodjék érte és hogy Mária figyelve lábaihoz üljön; az ünnepeken és lakodalmakon együtt örvendett az örvendőkkel.

A próféták az élet ormain jártak, nagy világtörténelmi események között; ott forogtak a nagyok harcaiban, távol a tömegtől, az udvari intrikák szövevényében, mint a királyok tanácsadói. Az ő élete sokkal inkább az emberek közt folyt le. A sokaság között élt, a nép alsó rétegeiben forgolódott, az egyszerű emberek mindennapi, emberi viszonylataiban: de életén mégis végtelen gazdagságnak, és tarka sokféleségnek varázsa ömlik el.

Helyes lesz végre Jézus életének mindkét oldalát egymással is összevetni. Dacára minden hétköznapiságnak Jézus soha sem volt hétköznapi. Úgy járt környezetében, mint a nap, mely szeliden melegíti a földet, de azért mégis nap marad sajátos szépségében, rettentő erejében és pusztító tüzeiben is, a melyből a legkisebb parány is elég arra, hogy eleméssze az életet, a melyet alkotott.

Ha mélyebben pillantunk be életébe, két dolog tűnik elénk: egyfelől az erős mozgató erők életének felszíne alatt és másfelől a heroikus erkölcsi erő, mely azokat fékentartja.

A *megfékezett* erő, a *rejtett* gazdagság, a viharos felinduláson uralgó nyugalom, s a minden zür-zavar felett előmlő harmonia az, a mi a legnagyobb az ő alakján!

Meg kell állapítanunk azt is, hogy Jézus a próféta-sághoz, mely lénye alaptónusát adja, ***kora írástudó-ságának legjavából is vegyített valamit.*** Furcsán hangozhatik, de mégis úgy van, hogy Jézus fellépésének formáiban legelkeseredettebb ellenségeihez hasonlított. Mennyi rokonvonást mutat velük már csak egy felületes pillantásra is: a synagogában való tanítás, az írásmagya-rázat és a vitatkozások, a helyről-helyre való vándorlás, tanítványok gyűjtése, mind ilyen rokonvonások. Lényegé-ben ugyanezen formákban mozgott a kor híres rabbinusai-nak élete is; maga a gyógyítás, és ördögűzés mestersége is az ő köreikben volt elterjedve. A tanításnak azt a for-máját, mellyel Jézus leginkább hatott a népre: a példa-beszédet, lényegében egészen a synagogáknak és az írástudóságnak köszönhette. S miként azelőtt a rabbik növendékeiket imádkozni tanították, épúgy kérik a tanít-ványok Jézust: „Uram, taníts minket imádkozni!“¹ Tanít-ványai és környezete épúgy szólították őt Úrnak, Rabbinak, Mesternek, Tanítónak, mint a rabbikat a maguk tanítványai.

Bár a törvény a rabbikat kézművességük termékeiből való élésre és ingyenes oktatásra utalta, a szabályok és a törvény mentesítése dacára is gyakori eset volt, hogy tanítványaik tartották el őket. Épígy követői tartották el Jézust, sőt tanítványait is.

Jézusnak az írástudósághoz való ezen vonatkozásai mégsem tisztán külsőleges, vagy csak ellentétes termé-szetűek: szellemi szálak szövik át meg át. Jézus mivoltá-nak itt egy új, nem sajátosan prófétai eleme tűnik fel:

¹ Lk. 11. 1.

a pädagogiai. Általában azt gondolták, hogy Jézus impulsiv prófétai természete előtt a pädagogiai elemnek egészen háttérbe kellett szorúlnia. Másfelől az sem kérdéses, hogy Jézus személyiségének nyugodtan tanító nevelői modorát gyakran nagyon is erősen hangsúlyozták. Úgy áll a dolog, hogy Jézus nem a szokott csapáson haladó pädagogus, nála a pädagogia nem egyetlen és nem minden. Hogy Jézus pädagogiai okokból egy igazságot elmellőzne, vagy végső céljait egyelőre elejtené: efélét nála sohasem tapasztalunk. Tüzet *akart* gerjeszteni „és az már meggerjedett!“, ¹ tanítványait nem lassanként emelte a magasba, hanem egy határozott „vagy-vagy“ elé állította őket; inkább elriasztotta magától a tömeget, sem-hogy kereste volna, ² nem vesztegette meg ellenségeit, hanem semmivé tette. Semmire sem becsülte ellenségei félszeg és megalkuvó térítgetéseit, „kik megkerülték a tengert és a földet, hogy egy pogányt zsidóvá tegyenek.“ ³ Kemény és éles szavakat tudott mondani, melyek levertek és sebeztek, s melyeknek értelme csak megfeszített fáradozással tárult fel; szerette a dolgokat egész riasztó merevségükben, egyoldalúságukban és bántó mivoltukban állítani fel. Ki akar vele perbe szállani? A próféta nem lehet mindig pädagogus! És mégis! Mindent egybevetve, Jézus prófétai hivatásának határai között pädagogus volt. Mily nagy szerepet játszik nyilvános működésében az egyszerű, mesterkéetlen tanítás! Hogyan van példázataiban minden az egyszerűsége, világossága, tanszerűsége fektetve!

Melyik ószövetségi prófétánál játszik oly nagy szerepet a tanítványokkal való személyes érintkezés, a lélek gazdagságának mások lelkébe való ez a fokozatos átöntése, mint Jézusnál? A próféták működése életükkel

¹ Lk. 12. 49. — ² Lk. 14. 25. s köv. — ³ Mt. 23. 15.

együtt megszakadt; legfennebb egy-egy tanítvány akadt, ki még egy kis ideig megőrizte a mester emlékezetét és hatását. Mikor Jézus élete véget ért, a tehetséges és kész tanítványok egész serege állott elő, hogy Mestere nagy művét lelkesen vigye tovább!

Nagyon gyakran vonatkozásba hozták Jézust a kegyeseknek azon, akkoriban igen tekintélyes és nevezetes osztályával, melyet mi **essenusok** neve alatt ismerünk. Útaltak arra, hogy Jézus épúgy tiltotta az esküvést, mint ők. Alkalmastól e vonatkozásból akarták megérteni azt a tényt is, hogy Jézus élete minden munkaerejét tanítványok gyűjtésére fordította, s azt hitték, hogy Jézus az essenusok modorában szintén egy rendet alapított. Erre nézve mindenekelőtt a magán tulajdonnak tanítványai szűk körében való teljes megszüntetését hozták fel parallel gyanánt. Nekünk azonban minden olyan kísérletet, mely Jézust az essenusokkal vonatkozásba akarja hozni, kereken vissza kell útasítanunk. Jézusnak semmi köze az essenusok sektájához. Az essenizmus világkerülő szerzetesség volt; lényegét a tulhajtott sektáskodás, a világtól való teljes elzárkózás és a világi foglalkozásokról való lemondás alkotta. Mit is kezdett volna Jézus ezekkel a különös szentekkel, kiknél előírás volt az, hogy a ki egy nem sektabelivel, vagy a rendnek csak novicius tagjával érintkezik, tisztulásnak kell magát alávesse, mert tisztátalanná lett! Miköze e sekta zárdái visszavonulásához annak a Jézusnak, a ki „a míg nappal vagyon“ serényen és jókedvvel dolgozik! Tekintetbe kell vennünk azt is, hogy az essenusok rendje sakramentum-gyakorló egyesület volt: kegyességük főleg szent cselekményekben, felavatásokban, mosakodásokban és közös áldozati lakomákban állott. Jézus minden eféle törekvéstől teljességgel szabad volt, munkájában minden a szellemire és a személyesre irá-

nyult. Jézus nem keresztelt, mint János, az ő nevében való keresztelest gyülekezete találta ki. Akkor is, mikor élete utolsó estéjén a kenyeret és bort, mint testét és véré, adá tanítványainak, aligha gondolt valami megismétlendő cselekmény szerzésére. Amire pedig a tanítványok gyűjtésével törekedett Jézus, az semmi szín alatt sem egy szerzetesrend alapítása volt. A mit ő csinált, az formában és szellemi tartalomban egyaránt annyira különböző attól, hogy néhány csupán felszínen lebegő hasonlatosságnak ítéletünket megzavarnia nem szabad.

Jézus működésének legnagyobb része tanításból és predikálásból telt ki. Jézus Galileában, mint **népszónok** lépett fel. E célra minden helyet alkalmasnak talált. Szívesen vette igénybe a synagogát, de nem szorítkozott tisztán csak arra, mint az írástudók. Sokkal szívesebben tanított és predikált az utcákon és tereken, egyszerű házakban, vagy a szabad ég alatt, a „hegyen“, vagy a tengeren álló csolnokról. Csupán a tudós-iskolák azon modorától és vitáitól maradt egészen távol, melyek főként Galileában divatoztak. A hol megjelent, sereglett a sokaság a nép csodálatos emberéhez, messzi vidékekről tódultak hozzá és messzire elkisérték. A hol feltűnt, sereg verődött össze a hallgatókból és „seregenként kisérték a pusztába“.

Miben állott Jézus beszédének csodálatos, titokteljes vonzóereje? Ha beszédének formáját tekintjük, úgy találjuk, hogy az középhelyet foglal el a régi próféták bűnbánat-hirdetése és az írástudók tanítása között. Jézus mindkettőnek a legjavát egyesítette. Amonnan a súlyt és erőt, a komolyságot és a földologra való törekvést, innen a tanítás nyugodt tónusát, a „pädagogiait“, a szemléltetés gazdagságát és változatosságát, a vallásos és erkölcsi élet mindennapi kérdéseibe való elmélyedést vette. A nép kétségen kívül megérezte Jézus beszédének mindenekfelett

tartalmi ellentétét eddigi tanítóinak szokásos modorával szemben: „Úgy beszél, mint a kinek hatalma van és nem úgy, mint az írástudók.“ A mit a nép az írástudóktól hallott, az valóban *írástudomány* volt. Az egész az írás betűje és annak magyarázata körül forgott, legnagyobb részét tisztán a törvény ceremoniális részének ezerféle intézkedése töltötte ki. Emellett csak úgy mellékesen jutott valami jó és használható a vallás és a moral számára, de épen csak úgy mellékesen; az ember semmi örömét nem találta benne. A rabbinusi tanítás jellemző vonásait a tudós elméskedés, az írás egyes helyeinek a szokott mesterkedés szabályai szerint való fejtegetése, üres és kápráztató kombinációk, többé-kevésbbé szellemes ötletek, nevetséges szörszálhasogatások és torz anekdóták képezték. Ami Jézusnak az íráshoz való theoretikus magatartását illeti, az nem volt különböző kortársaiétól. Ő is feltétlen tisztelettel hajolt meg az általános „meg van írva“ elv előtt, s bizonyításait egyszer-máskor ő is az írás betűjéből vezette le. (Pl. ellenségeivel való vitáiban.¹) Az írás és a törvény azonban sohasem volt előtte öncél, hanem csak a célhoz vezető eszköz, mert Jézus nem az írást akarta magyarázni, hanem az élő Istenhez [akart vezetni általa. A mi e célhoz használható volt, azt kivette az írásból, a mi nem volt használható, az egyszerűen kiesett Jézus igazságra törő lelkéből.

Bizonyos, hogy az írás Jézus előtt is tekintély volt, s korlátait csak akkor törte át, ha nem tehetett másképen; de ezt is anélkül tette, hogy az neki mindig egészen öntudatára jutott volna. Egyébként szívesen helyezte szembe az írás szavát az írás szavával, a tekintélyt a tekintéllyel.² De ha az írás tekintély volt előtte, épp oly alázatossággal

¹ Mk. 12. 26. s köv. 12. 36. — ² Mk. 10. 1. s köv.

és bensőséggel hajolt meg Istennek a természetben és az emberi életben nyilvánuló, általa felismert törvényei előtt is.

Itt volt a lényeges különbség. Amivel Jézus megajándékozott, az élő valóság, eleven kegyesség volt, melyből semmi sem tapadt egy elmúlt világhoz. Jézus *maga* akart valamit mondani, beszédeiben *ő maga, saját* kiapadhatatlan gazdaságú *személyisége* áll előttünk! A mivel Jézus megajándékozott, az az élő Isten volt, jóságával és hűségével, szent akaratával és kegyelmes ígéréssel. Jézus beszédében nincs semmi üres játék és okoskodás, semmi céltalan szellemeskedésbe való bocsátkozás: hanem lélekemelő komolyság és kemény szigor.

És épen, mert egészen komolyan vette a dolgát, állott a beszéd formája is annyira rendelkezése alatt, mint senki másnak. Beszédének jellemző formája a **példázat**.

Ránkmaradt beszédei között terjedelem és jelentőség dolgában példázatai állanak első helyen, de beszéde ott is hasonlatokból és képekből szövődik, ahol nem a példázatok összefüggő formájában mozog. Az evangéliumok maguk is „példázat”-nak nevezik Jézus minden beszédét. Különben abban az időben példázatnak nevezték a burkolt vagy képes beszéd minden lehetséges formáját, így a szorosabb értelemben vett parabolát, a tulajdonképpeni tanító példázatot, a találós mesét és kérdést, azt is, amit mi paradoxonnak¹ nevezünk, a mesét, a symbolikus elbeszélést és az allegóriát. Nagyon jellemzi Jézust, hogy ezen formák közül szinte kivétel nélkül csak *egy*et becsült sokra: a tanító példázatot, mivel példázatainak szinte mindig emínter gyakorlati irányuk volt. Jézus nem talányokat adni, nem szellemeskedni, mókázni és felületes érdeklődést

¹ Mk. 7. 17. Jézus egy kijelentését parabolának (masal) nevezi, holott mi azt tényleg paradoxonnak mondhatjuk.

kelteni, hanem *tanítani* akart. Tanításait hasonlatokban közölte. Hogy Istenről való nagy gondolatainak egyikét-másikát, melyről éppen beszélni akar, világossá tegye: elmond egy egyszerű történetet a mindennapi életből, felhoz egy esetet a hallgatóihoz közel fekvő világból. Példázatainak alapgondolata mindig könnyen és egyszerűen kitalálható, szinte felkínálja magát. Ezáltal a példázat Jézusnál hiddá lesz, melyen hallgatóit a közelfekvő, múlandó jelenségek világából Istennek és az ő gondolatainak örök világába, a természet birodalmából a szellem birodalmába vezeti át. Hallgatói egy kevéssel előbb még amott voltak, most egy kis fáradsággal már emitt vannak. Jézus olyanoknak vette hallgatóit, mint a milyenek valósággal voltak: a föld porában verejtékező, a mindennapi életben munkálkodó embereknek, de a napi élet és az általuk ismert világ közepébe belesugározta Isten örök gondolatait. Nem lehet valami fonákabbat elképzelni, mint Márk evangelista és az őt követő többi evangelisták azon felfogását, mely szerint Jézus példázatait a nép konokká tételére mondotta.¹ Ez egy későbbi idő dogmatikus bölcselkedése, melynek semmi értéke nincs és csak arra való, hogy Jézus tiszta képét elhomályosítsa. De Jézusnak és paraboláinak világosan felismerhető természetén ez a bölcsesség szétpattan.

Jézus beszédének e formáját is kora írástudóságának köszönheti. Az sem kétséges, hogy Jézus e módszerének elsajátításáért a synagógával a legközelebbiről megismerkedett. A mi a zsidó írástudóság mindenesetre későbbi hagyományából a példázatok felől előttünk ismeretes, az formában és tartalomban egyaránt annyira érintkezik Jézus példázataival, hogy itt semmi véletlen el nem fogadható.

¹ Mk. 4. 11. s köv.

S mivelhogy Jézus befolyása a későbbi zsidó írástudóságra ki van zárva, csak az marad fenn számunkra elfogadhatónak, hogy Jézus parabolás beszédmódját a synagógákban, az írástudóktól leste el.

Jézus ezáltal nem lesz kisebbé, mert paraboláinak a rabbinusok felette rokon paraboláival való összehasonlítása egyenesen azt a felülmúlhatatlan művészetet mutatja, mellyel e formát kezelte. Megjegyzésre méltó, hogy a synagógabeli példázatokban szinte semmi sincs, ami a természetből volna merítve, míg Jézus gazdag és szabad mivolta már abban is mutatkozik, hogy ő, mint a népnek a tudósiskoláktól távol felnőtt fia, példázataival a természetben él és mozog. És ami a fő: az írástudóknál írásmagyarázatot találunk, Jézusnál pedig élő kegyességet! Az írástudók példázatainak egy holt tudományosság erőltetett gondolatait kell illusztrálniok s e miatt gyakran — (semmiesetre sem mindig!) — maguk is erőltetetté és mesterkéltté lesznek, Jézusnál a példázatnak egy oly faja keletkezik, melynek lényege világos és egyszerű, mely ment marad minden művésziességtől és egyedül a valóságra irányúl! Ezért marad meg Jézus a példázat mestérének! Jézus beszélt, az írástudók csak dadogtak. Jézus a példabeszédben igazi művész, mert a dolgokat, — mint az igazi művészek általában, — ő is úgy tudta nézni, amint vannak; meglátta bennük azt, ami jelentőségteljes és példázatra való s megvolt az az adománya, hogy amit látott, azt tökéletes és egyszerű módon tudta kifejezni. Így alkotta meg remekművét, a parabolát.

De ez a remekmű egészen a praktikus célt: a nép fölébresztését és tanítását szolgálta. S a mint e célból a beszéd e formája felett mesterileg, szabadon és suverán módon uralkodott, éppúgy rendelkezett minden más eszközzel is. Jézus minden hangot megtudott ütni. Tudta,

hogyan kell az elméket nyugodt, tanító előadással meggyőzni, értett ahhoz, hogy a jelenvaló lét terhének súlyát szeliden enyhítse, szavait kemény acéllá tudta edzeni, ha másképp meddők voltak; tudott velük erkölcsi heroismust ébresztetni, képes volt őket lángoló haraggal föllobogtatni, mikor ellenségeit tette semmivé. Nem nélkülözte a humort sem,¹ satirát és ironiát² csak ritkán alkalmazott, de véleményét szerette paradoxoni élességgel juttatni kifejezésre.³ Minden helyre megtalálta a megfelelő szót és eszközeiben nem hibázott.

De beszédének tökéletes formája mögött mindig ott áll a nagy, sziveket lebilincselő igazság.

Az evangelisták Jézus tanítói működése mellé helyezik **gyógyító munkásságát**. Jézus „tanított és gyógyított”. Egész lényére és természetére jellemző az, hogy tekintetét nem egyedül a szellemire irányította s munkáját nem csak arra fordította, hanem a nép testi fogyatkozásai is szájalomra indították őt. Jézus előtt e kettő: szellemi és testi, a legszorosabban összefüggésben állott s nem volt oly túlon túl szellemi, a hogy tisztelői gyakran rajzolni akarnák. De másfelől nem volt socialis reformátor sem. A szükség és lemondás, mely vándoréletében kísérte, aligha érintette Jézust fájdalmasan; inkább gazdagnak érezte magát. De ahol előtte is valóságosnak látszó szükség mutatkozott, ott segített, ahol betegsége vagy bénaságra talált, ott gyógyított.

¹ Mt. 11. 16. s köv. Mk. 7. 19. Humor van az igazságtalan sáfár példázatában; talán Lk. 14. 7. s köv.-ben is.

² A mód, amellyel Jézus Mt. 5. 22-ben a kicsinyeskedő farizeusi Kazuisztika és beszédmód mesterkedését utánozza, ironikus. V. ö. Lk. 11. 47.

³ Jézus legélesebb és legmerészebb kijelentései közül soknak helyesebb értelmét nyerjük, ha tisztába jövünk azzal, hogy azok biztosan egyoldalú paradoxonok. V. ö. pl.: Mt. 5. 17; 5. 29 s köv.; 5. 34; 5. 39 s köv.; Mk. 7. 15, 18 s köv. Lk. 14. 26; Mk. 10 24 s köv. stb.

Azt mondhatjuk, hogy Jézus rendkívüli sikerű orvos volt.

Az orvosi tudomány abban az időben, — legalább a földnek abban a szegletében, ahol Jézus élt, a kezdet kezdetén állott. Az embereknek minden fogalma hiányozott arról, hogy a gyógyításnál mi a lehető és mi a lehetetlen. Az orvos egyaránt használt jó és rossz eszközöket. Valóságos orvosszerekkel is gazdálkodott, de egyszersmind a kuruzslás, sympathia, varázslás minden praktikájával, Isten titokzatos nevének kiejtésével, vagy egyszerű imával is. Mondhatjuk hogy Jézus, mint orvos, kizárólag vallásos, szellemi eszközökkel élt. Gyógyító szót mond a betegnek, megragadja a kezét, kezével megérinti; ennyi az egész. A hagyomány szerint csak ritkán használt más eszközöket is.¹ Jézus gyógyító eljárása psychikai: a lelki élet erőit hozta oly erős mozgásba, hogy azok a testi életre is kihatottak. A betegeket az égi atyába vetett rendületlen bizalom és a benne működő isteni erő által gyógyította, úgy, hogy a betegekben és szenvedőkben az Isten küldöttét megillető bizalmat tudta felkelteni maga iránt. Jézus eljárása egyáltalán csak lélektanilag érthető meg. Különben Jézus életének ez az oldala nem egészen egyedül álló. Vallásos történetek egészen a mi modern korunkig mutatnak fel analog eseteket. Gondoljunk a lourdesi búcsukon történt valóban meglepő gyógyításokra, vagy Blumhardt ima általi csodagyógyításaira Boll fürdőben. A modern tudomány ilyenkor a suggestio, autosuggestio,² hypnózis eseteiről beszél. Jól tesszük, ha ezen analogiák tekintetbevételkor a lehetőség határait ev.-i elbeszéléseink tekintetében jómesszire kitoljuk.

Számot kell vetnünk azzal az egész különös, hatalmas benyomással, melyet Jézus személyének erejével az emberekre gyakorolt, avval a csaknem kiszámíthatatlan erővel,

¹ Pl. Mk. 7. 32 s köv., 8. 22 s köv. — ² Határozottan autosuggestio Mk. 5. 25.

mely a tömegnek az ő mindig sikeresen gyógyító orvosa iránt érzett szinte kibeszélhetetlen bizalmában rejlett. Számolnunk kell magával e gyerekes, naiv néppel, melynek még nem voltak reflexiói a lehetőség határaitól és mely a csodával szemben még kételkedést nem ismert s éppen ezért bizalma erejével képes volt a lehetőknek egész a határaiig törni. De e határok, Jézus gyógyításának feltételei még az evangéliumi hagyományban is egész világosan felismerhetők. Ahol Jézus nem talált hitet, ott nem tudott gyógyítani.¹ Különösen fontos az, hogy Jézus csodatettei közt újra és újra feltűnik a gyógyítás egy különös fajtája: a dämoniakusok orvoslása. E betegekben teljes bizonyossággal örültekre ismerhetünk, sőt még az örültség és idegbetegség egyes formáit is világosan meg tudjuk jelölni. Így: Mk. 5. 22. s köv.-ben = dühöngés; Mt. 12. 22-ben = läthargia; Mk. 9. 17-ben = epilepsia. stb. A nép képzelete u. i. e betegségek ijesztő és értelmetlen jelenségeit egyenesen bizonyos gonosz szellemek, dämonok befolyására vezette vissza, kikről azt hitte, hogy a betegeket megszállják. Jézus, ezen külső képzetekben egészen korának fia lévén, szintén osztotta e véleményét. Kiűzte a betegekben lakó ördögöket. Ami gyógyításainál tényleg működött, az rendkívüli lelki erejének csillapító, megnyugtató hatalma volt. Nyilvánvaló, hogy ép ezen a téren volt Jézus sikere a legnagyobb, mivel itt nyílt legnagyobb munkatere a személyes hatásra. S ha ezen szegény szenvedőknél semmi tartós hatást nem ért is el, legalább igen gyakran szerzett ideiglenes megnyugvást lelki életüknek. Gyógyításai közül sok csak pillanatnyi eredményű volt, melyre annál gonoszabb visszaesés következett. Ezért mondták, hogy az ördög kiűzetett, de

¹ Mk. 6. 5 s köv.

más gonoszabbakkal tért vissza. Jézus gyógyítási eljárására mutat rá az elűzött és visszatért démonról szóló parabolája.¹

Maga Jézus gyógyításaira nagy súlyt helyezett. Ördögűzéseiben egyenes ismertetőjelét látta a bekövetkező Istenuralom közvetlen közelségének, melynek bizonynyal a Sátán és ördögeink legyőzésével kellett kezdődnie.² Keresztelő János követői előtt, kik megkérdezték, hogy ő e az „eljövendő“, csodás gyógyításaira mutatott,³ mert azok ama boldog új idő jelenlétének bizonyosságai voltak előtte, melyben minden nyomoruságnak és fájdalomnak el kell tűnnie. Jajt kiáltott Khorazin és Betsaida felett,⁴ mert minden jel és csoda dacára sem hívének. De valami határozottan rendkívüli dolgot csodatételében sohasem látott Jézus; sohasem hitte, hogy annak őt a nép szemében feltétlenül Isten által küldött Messiásnak *kell* bizonyítania. Hiszen egész elfogulatlanul beszél arról, hogy a farizeusok tanítványai is úznak ördögöket,⁵ s mikor a néptömeg jelt kíván tőle, (nyilván valami egészen különös csodát, hogy a legsötétebb értelem előtt sem ellenezhető módon bizonyítsa be isteni küldetését) felháborodva vonakodott jelt mutatni.⁶ Szerinte a csodák csak a már hívő lelkeknek voltak bizonyos ismertető jelek: „Ha Mózesre és a prófétákra nem hallgatnak, az sem győzi meg őket, ha valaki a halottak közül feltámad.“⁷ Mikor tanítványai örvendve térnek vissza hozzá, hogy sikerült nekik démonokat kiűzni, így szólott: „Ne azon örüljete, hogy engednek nektek a lelkek, hanem azon, hogy neveitek felíráttak a menyben.“ Jézus bennső világának és szellemi erejének hatalmával a csodahit minden enthusiasmusát elnyomta.

¹ Mt. 12. 43–45. — ² M. 12. 28. — ³ Mt. 11. 2. s köv. — ⁴ Mt. 11. 20. s öv. — ⁵ Mt. 12. 27. — ⁶ Mk. 8. 1köv: Mt. 1. 12 . 38. s köv. — ⁷ Lk. 16. 31.

Az evangéliumi hagyomány Jézust rendkívüli, abszolút értelemben vett **csodatevővé** teszi. Előtte Jézus a világlefeletti Istenfia lőn, ki minden lelki összeköttetés nélkül egyenesen belenyúl a természeti élet rendjébe, halottat támaszt, a tengeren jár, a szelet és hullámokat elcsitítja, néhány kenyérrel ezreket vendégel meg s a lehetőségnek semmi határát nem ismeri. A hívő gyülekezet az ember Jézus alakját a csodák aranytalpazatára helyezte. De alakja aránylag könnyen leválasztható onnan. Mert ha pontosan megvizsgáljuk, úgy találjuk, hogy Jézus élete u. n. csodás elbeszéléseinek a nagy tömege tényleg pszichológiailag megérthető, a többinél a historiai igazság a felszínhez közel lappang, s ha a hagyomány mázából egy keveset eltávolítunk, azonnal előtűnik. Tényleg csak néhány elbeszélés marad, melyekben határozottan csodás, minden analógiát nélkülöző történet forog szóban. Ezen elbeszéléseket aztán, mint a legendák túlsarjazásait, ki kell gyomlálnunk. A csodás elbeszélésekben, melyek az evangéliumokban oly nagy tért foglalnak el, mégis egy kiválóan historiai mag marad; bennük jut kifejezésre Jézus életének egyik határtalanul vonzó oldala. Jézus megszánta népe lelki és testi nyomorúságát. „Tanított és gyógyított.”

Vessünk egy pillantást még egyszer Jézusnak, mint **kiváló gyógyítónak** képére. Milyen rajongással üdvözölte a nép minden nyomorából való megmentőjét, s milyen kimondhatatlan bizalommal vette őt körül! Ahová ment, mindenütt feldobogtak a reményüket vesztett szívek, fölragyogtak a megtört szemek, kitárultak feléje a betegek lankadt karjai. Teljesen megbíztak benne és mindenre képesnek tartották őt. Jézushoz vitték gyógyíttatni a test és lélek minden nyomorát. A nyomor és félelem sikoltásai, a belé vetett bizalom bősége, a segítség utáni epekedés, a betegek dadogó könyörgése, az öröm ujjon-

gása és zokogása s a hála könnyei vették körül Jézust naponként. És Jézus, ha csak tehette, végső kimerülésig gyógyított mindenkit.

Jézus mindenesetre népe körében és *Izrael határain belül* működött. A pogányokat eleintén nem vette tekintetbe, mert úgy érezte, hogy Izrael népének elveszett juhaihoz küldetett.¹ Működése a nép egészére irányult. Tanítványaiból nem alkotott a néptől elvonuló rendet, sektát, vagy gyülekezetet. Izrael népét akarta megnyerni Istennek s ezért határtalan türelemmel munkált a nép egészén. Népe körüli hűséges fáradozását symbolizálta a terméketlen fügefáról szóló parabola kertészében.² Bizonyos humorral nézett le „a gyermekek” azon csapatára, mely nem akarja magát vezetőihez alkalmazni, hanem azt hiszi, hogy Istentől küldött vezéreinek kell olyanokká lenniök, a milyeneknek épen ő akarja.³ Műve tartósságára nézve Jézus valóban nem tudott szabadulni attól a benyomástól, hogy munkája nagyjában és egészében meddő marad. Nemcsak a nép befolyásos vezetői, a papok és leviták, az írástudók és előkelők távolodtak el tőle s állottak nyílt ellenmondásban és keserű ellenségeskedésben vele, hanem a néptömeget is, mely eleinte hallatlan lelkesedéssel fogadta, Jézus egyre jobban elveszítette kezéből.

Egyre élesebben ítélkezik a könnyelmű, érzékies és külsőségek után kapkodó népről, mely elvesztésére lépésről-lépésre közeledik; mind szomorubbakká válnak jövődölései bekövetkező végzetéről.

Munkájában mindazonáltal nem hagyta magát megzavartatni, hanem hűségesen kitartott népe mellett mindhalálig. Még élete utolsó napjaiban sem hagyott fel azzal

¹ Mt. 15. 24. — ² Lk. 13. 6—9. — ³ Mt. 11. 16. s köv.

a kísérettel, hogy a nép egészét megnyerje. Ünnepelesen vonúlt be Jeruzsálembe s Messiásként fogadtatja magát. Viharos erővel s régi energiájával lobban haragra a templom megfertőztetői ellen s odahelyezi magát a nyilvános érdeklődés középpontjába. Arra sohasem gondolt Jézus, hogy működését idegen területre helyezze át. A pogányok földjén csak ismételt tusakodások után gyógyított.¹ Tanítványainak megtiltotta, hogy „a pogányok útjára“, samaritánus városba térjenek, s egyenes parancsot a pogány-missióra sohasem adott.² Csakis így érthetjük meg Jézus tanítványainak legjobb esetben tartózkodónak nevezhető viselkedését főképp Pál apostól pogány-missiójával szemben.³ Arról az időről, mikor a pogányok is Isten országában lakoznak, Jézus legfennebb sejtelemben beszélt.⁴ Egész munkájával és életével híven megmaradt népe körében.

Erre mindenestre befolyt az a külső körülmény is, hogy Jézus munkálkodását élete végén mindinkább **tanítványai köré** koncentrált. A tanítványok gyűjtése Jézus életének egy igen szembeszökő vonása. A tanítványok közül különösebben követőinek egy szűkebb köre lépett előtérbe, kiket később a „tizenkettő“-nek neveztek. Hogy Jézus életének egy meghatározott pontján épen e tizenkét tanítványt választotta volna, az még kérdéses. Az a tény, hogy az apostolok névjegyzékei határozott ingadozást mutatnak a tizenkét tanítvány neve felett, ellentmond neki.⁵

¹ Mt. 15. 21. s köv.

² Mk. 10. 5. A Mt. 28. 18-ban levő keresztelési küldetés nem a „történeti“ Jézus szava. A Mk. 13. 10-ben levő jóslat az összefüggés zavarása által világosan későbbi betoldásnak bizonyul. V. ö. a Lk. 21. 12. s köv. párhuzammal, a hol a „pogányok“ szó hiányzik.

³ Gal. 2. 9. 11. s köv.

⁴ Közelebbről I. a II. fejezetben.

⁵ V. ö.: Mk. 3. 16—19; Mt. 10. 2. s köv.; Lk. 6. 14—16; Csel. 1. 13. s köv.; Ján. 1. 43—49.

Egyáltalán kérdéses, hogy megbízhatunk-e Jézusnak egy ilyen nagyon is számszerinti, külsőleges választási eljárásában? Annyi bizonyos, hogy Jézus körül a tanítványok egy szűkebb köre csoportosult. De maguk, e kis körhöz tartozó személyek is változók. Gyakran a tanítványok egy még szűkebb körében látjuk Jézust, három hűséges követője: Péter, János, Jakab társaságában.

Mi volt Jézus szándéka a tanítványok gyűjtésével? Gyülekezetet, egyházat semmi esetre sem akart alapítani, az csak halála után állott elő. Aligha áll meg az a másik vélemény is, hogy Jézus közelebbi tanítványaiból egy missionarius, vándorpredikátor-derékhadat akart alkotni, hogy az a nép körében szélesebb rétegekben és nagyobb nyomatékkel juttassa érvényre a bűnbánatról és Isten országa közellétéről szóló predikációját. Az evangéliumi tudósítás szerint tanítványait egyszer tényleg elküldötte¹ azzal a paranccsal, hogy hirdessék Isten országa közellétét s tanítsanak és gyógyítsanak, mint ő. E tudósítás azonban mindenesetre lazán és belső összefüggés nélkül áll az evangéliumban. Visszafelé tekintve, hiányzik ezen utasításnak minden előkészítése és belső megokolása, előre tekintve pedig, hiányzik annak minden következménye. Futólag merül fel és ép oly gyorsan el is enyészik az egész. Valószínű, hogy Jézus helyzetének és munkájának növekvő reménytelensége miatt ép oly gyorsan feladta megkezdett kísérletét, a mily hirtelen elkezdette volt.

Bizonyos azonban, — ebben az evangéliumi hagyomány Pál kora óta egyező — hogy a Jézushoz szorosabban hozzátartozó tanítványok eleitől fogva e célra Jézustól előkészített és nevelt missionáriusoknak érezték magukat. E célból követelt Jézus tanítványaitól mindent.

¹ Mk. 6. 7. s köv.

Eléjük állította a nagy „vagy-vagy“-ot: elszakította tanítványait családjuktól, házaseletüktől, hivataluktól, hazájuktól; követelte, hogy érte mindent elhagyjanak: s ők eladták mindenüket, lemondtak szüleikről, testvéreikről, barátaikról, cselédjeikről.¹ Jézus mindent merészoló heroizmust, mindent feláldozó lelkesedést akart fölgújtani tanítványaiban. Tanította, hogy „valaki az eke szarvára veti kezét és hátra tekint, nem alkalmas az Isten országára“.² Kijelentette, hogy a tanítványoknak „a föld sója, a világ világossága“ kell lenniök.³ Erények gyanánt hirdette a hitvallást a nagyok és hatalmasok előtt is, az istenfélelmet, mely semmi embertől való félelmet nem ismer, a legkedvesebbekre való tekintetnélküliséget Isten akaratáért, a hősiességet, mely nem remeg a pallóستól sem, s nem tart az övéivel való meg hasonlástól!

De a jövőendő hivatáshoz való felszerelésnél még többet is adott Jézus tanítványainak. „Azért választotta őket, hogy vele legyenek“ — mondja egyszerűen és természetesen Márk.⁴

Jézusnak tanítványaival való közös vándorélete a célhoz vezető eszkből mindinkább öncéllá lett. A misióra való nevelés gondolata háttérbe kerül s helyébe az egyszerű, értékét önmagában hordozó erkölcsi közösség lép. Jézus tanítványai körében és a velük való közösségben egy új életközösség első alapjait rakta le. Jézus tanítványaival való életközösségének gazdagságát, üdeségét és bensőségét most már csak távolról sejthetjük, mert az evangéliumi hagyomány nem elég gazdag és bensőséges arra, hogy abba mélyebben bepillanthatnánk.

De ez egyszer fantáziánkat is megfeszíthetjük. A kép-

¹ Mk. 1. 16. s köv.; Lk. 14. 26—28; Mk. 10. 28; 10. 21. — ² Lk. 9. 62. —

³ Mt. 5. 13. s köv. Lk. 14. 34. — ⁴ Mk. 3. 14

zelet világánál látjuk Jézust barátai kis körében, magányos vándorútjain, a hegyen, ahol Isten oly közel van a lélekhez; látjuk, amint a félreeső kunyhókban pihen, látjuk a pusztá magányában, vagy csolnakban ülve a tengeren. Ott huzódott el ez az élet egészen a magasban, egészen a csendben, szabadon a hétköznapi élet minden feltételelességétől, egészen a személyinek és szelleminek régiójában. E csendes, látatlan világban mozognak egy új életközösség első csirái, egy új emberi életfolytatás első hajtásai. . . . Mi pedig tisztelettel állunk meg a távolban e kezdeteket előlünk eltakaró fátyol előtt.

A tanítványok ezen szűkebb köre mellé sorakozik Jézus **többi követőinek**, barátainak s az érdeklődőknek minden fokozatú és árnyalatú serege. Jézus nem minden tanítványa elé állított oly kemény követeléseket, mint azok elé, kiket a missióra toborzott. A vidéki falvakban, szétszóródva a családi hajlékokban is voltak a napi élet feltételei között élő barátai. Legnagyobb előszeretettel épp az egyszerű nép követte őt. Ezek voltak azok a „kicsinyek“, képzetlenek és jelentéktelenek, kikről gyakorta mondotta, hogy az Isten „megjelentette nekik azt, amit a bölcsek elől elrejtett“. ¹ Jaj annak, aki e tehetetlen és tanácstalan kicsinyek közül csak egyet is megbotránkoztat! ²

Mindenekelőtt figyelemre méltatta a társadalom kivetettjeit, azokat, kik az uralkodó farizeusi kegyesség formái közt egy vagy más okból nem tudtak existálni s ezért bűnösök és „világfiak“ hírében állottak. Érdeklődött a zsidó népfanatizmus által számkivetett vámszedők iránt, kikben a tömeg az idegen uralom eszközeit látta s érdeklődésével leszállott még mélyebbre: az egészen elvetett és elveszett bukott nők és prostituáltak körébe is. ³

¹Mt. 11. 25. — ²Lk. 17. 2. Mt. 18. 14. — ³Ján. 7. 53.—8. 11. Lk. 7. 36—50. Lk. 8. 2.

De előkelő emberek is jöttek hozzá; majd itt, majd amott kereste fel őt egy-egy gazdag tagja a felső köröknek; tekintélyes nők siettek szolgálatára; ¹ néha egy-egy írástudó is mutatkozott a láthatáron, ² vagy egy-egy féligmeddig megnyert előkelő és befolyásos tanácsbeli. ³ Írástudók és farizeusok jöttek vele vitázni; aristokrata sadduceusok bámulták meg a csodálatos szentet, sőt személye magát Herodes királyt is nyugtalanította. ⁴ Így az egész tarka népelet ott forgolódott Jézus alakja körül.

Képünk nem lenne teljes, ha nem vetnénk még röviden egy pillantást *Jézus ellenségeire* is. Végtére mindazok, kik a nép előtt tekintéllyel és befolyással bírtak, döntő tusába szálltak Jézus ellen. De figyelemreméltó e mellett, hogy ellenségeinek zömét nem Izrael papjai és cultus-őrei tették, bár végromlását mindenesetre a jeruzsálemi nagytanácsban uralkodó papi aristokrácia idézte elő. De Jézus velük tényleg csak élete végén került először szorosabb érintkezésbe s nem tudjuk határozottan, hogy e kör hirtelen felgyúlt ellenségeskedése miért támadt ellene? Ellenfelei, kikkel Galileában küzdött, mások voltak: az írástudók és farizeusok. Jézus tulajdonképpen ellenlábasai s legelkeseredettebb ellenségei a *tudósok*. Munkásságának külsejét tekintve, formáiban bármennyire is hasonlított az ővékéhez, belső lényegében mégis egy egész világ állott közöttük.

Az írástudóknál természetellenes, szörszál-hasogató, természetlen tudóskodást találunk, Jézusnál a nép laikus gyermekének egyszerű üdeségét. Az írástudóknál a generációkon át plántálódott torz és fonák bölcselkedés; Jézusnál az egyszerűség és természetesség a fő.

Az írástudók kicsinységekbe kapaszkodó, porban csúsz-

¹ Lk. 2. 8. — ² Mk. 12. 28. — ³ Mk. 15. 43. — ⁴ Mk. 6. 14—16.

káló emberek voltak. Jézus mindig a fődologra törekedett és erős reális érzéssel bírt. Az írástudóság a kazuistika, formaság és aprólékoskodás virtuozítása; Jézusnál a bűnbánatrahívás egyenessége, tekintetnélkülisége és kíméletlensége van. Az Írástudók beszédét a nép már alig tudta megérteni: Jézus beszédében a született népszónok ereje cseng. A tudósoknál az írás betűje, Jézusnál az élő Isten a fő. Olyanok voltak ők, mint a tűz és a víz. A „céhbeli“ tudósok sohasem tudtak megbocsátani a laikusnak, mert az többet tudott, mint ők s a nép őreá hallgatott. Egyfelől ebben rejlik a halálos ellenségeskedés kezdete; másfelől pedig abban, hogy Jézus igazságszeretete és valóság iránti érzéke, e torz kegyesség arcfintorgatásaitól¹ sértve, a húzódozás és kímélet minden korlátját keresztül törte s kíméletlenül és korlátlanul ömlött lelkéből a szenvedélyes harag. Az írástudókkal való ellentétben nyeri alakja a nála nélkülözhetetlen kérlelhetetlenség és harci-kezdő vonását.

Amilyen Jézus viszonya az írástudókhoz, éppolyan a farizeusokhoz is. A farizeusok tulajdonképpen nem egyebek, mint az írástudók védői a nép között, a zsidó orthodoxia pietistái. Az írástudóság mustrája szerint a farizeusok voltak a valódi kegyesek. De ők az írástudói kegyesség szellemét csak Judeában juttatták diadalra s csak a judeai vallásosság lett farizeusivá, míg Galileát az írástudók később is úgy tekintették, mint egy, a vallás számára szinte elveszett földet, melynek egész népe ostoba és érzéketlen. Kisebb farizeusi körök azért ott is voltak, melyek természetesen egyedül jogosítottaknak tartották magukat. Itt Galileában Jézus képes volt velük a

¹ Magától értetődik, hogy az itt megítéltek közül néhány valóban személyes-hittű nagy tudós, mint Hillél, Gamaliel etc. kivannak véve.

jámbor kegyesek elragadtatására, a nép újjongása és tetszése közt felvenni a harcot. Meg is tette. „Mondom nektek, hogy ha a ti igazságosságotok nem lesz több az írástudók és farizeusok igazságosságánál, nem mehetek be Isten országába!“¹

De az írástudósággal és a farizeusokkal való ellentét rajzolása oly messze visz Jézus munkásságának formáitól annak tartalmi része felé, hogy az abba való belemélyedés nélkül tovább nem tárgyalható.

¹ Mt. 5. 20.

II. FEJEZET.

JÉZUS ÍGEHIRDETÉSE.

Jézus azzal a híradással lépett föl, hogy Isten országa elközelgett;¹ s az a gondolat, hogy *Isten országa* közeledik, mindvégig uralkodó középpontja maradt Jézus ígehirdetésének. Jézus eleinte nem tartotta szükségesnek hosszasan fejtegetni, hogy mit kell érteni Isten országa alatt; népének minden gyermeke tudta azt. Mikor ígehirdetését megkezdette, a nép, melynek körében fellépett, földre volt tiporva. Dölyfös urak basáskodtak az országon: Judeában az „istentől elátkozott” rómaiak, Galileában a gyűlölt herodesi dynastia egyik hercege, kit a rómaiak helyeztek oda. A népet durva adószedők, a hatalmon lévők kreatúrái sarcolták. És ez a szegény, keményen dolgozó, minden örömet nélkülöző nép sehogy sem tudott eligazodni abban a türhetetlen, ellenséges és hideg világban; szellemi vezetői keveselték kegyességét s ha rendelkezéseiknek csak vonakodva engedelmeskedett, azonnal a törvény tövises útjára mutattak s odarendelték, ha azon „igaz” kegyességnek, melyet a tudósok dolgozó szobáikban kieszeltek, százféle rendelkezését teljesíteni nem tudta.

¹ Mt. 4. 17.

De a nép szívének mélyén ott szendergett a vágy Isten országa után.

Sovárgott arra a mindeneket felülmúló csodás és nagyszerű jövőre, melyet Izraelnek ősi reménységei szerint valamikor még meg *kell* érnie ; vágyott a világ ama nagy megmozdulására, mely minden körülményt megfordít, arra az új fényes napra, mely valamikor hatalmas útát tör magának áradó fényhullámaival s elriasztja a fájdalom és nyomorúság, az éhség és szomjúság, a sovárgás és elhagyatottság éjszakáját.

Ekkor jön Jézus és hirdeti: örüljete és újjongjatek, boldog emberek! Az Isten országa elközelgetett!

Milyen más volt Jézus híradása, mint a Keresztelő Jánosé! Keresztelő János az ország déli részében lépett fel. Környezetében nem látott egyebet, mint egy terméketlen, bölcselkedő kegyesség elbizakodottságát, egy elfajult papi kaszt kevélységét s a nagyvárosi nép könnyelmű frivolságát! Ezért lett János predikációja Isten országáról olyan kemény és haragos ; ezért szólott csupán a végítélet és megsemmisülés borzalmairól. Látni fogjuk majd, hogy Jézus ezen üzenetének is: „az Isten országa elközelgetett“ — megvan az a másik arculata, mely azt mondja: „Az ítélet van itt!“ Először azonban az Isten országáról való híradásnak Jézus egy másik alaphangját pendítette meg: az ígéretet. Elsősorban azt látta szükségesnek, hogy gyötrődő népének elkinzott és érzéketlenné vált lelkébe egy reménységgel és örömmel teljes sugarat ragyogtasson be: „Boldogok vagytok, szegények, mert tiétek az Isten országa!“ Innen van, hogy mikor Jézus tanítványai később működésének egész lényegét összeakarták foglalni, élettörténete felé ezt írták: Evangelium, örömhír.

Ez az „örömhír“ így hangzott: Az Isten országa

(uralma) elközelgett!¹ Jézus nem mondta népének: itt a pillanat, most cselekszi meg, most erőszakolja ki Isten országának eljövetelét. Így azok a fanatikus patrióták beszéltek, akik akkor már — főképp Galileában — mozgolódni kezdettek. Jézus előtt ellenkezőleg megdönthetetlenül bizonyos volt az, hogy mulandó emberi munka Isten országát egy újjnyival sem hozhatja közelebb.

Jézus előtt Isten országának eljövetele egészen csodaszerűnek, a jövődöben bekövetkezőnek tűnt fel. Az élő, mindenható Isten maga s csakis ő egyedül fogja megteremteni csodálatos birodalmát. De megfogja teremteni és pedig hamar. Emeljétek fel szemeitek és várjátok a csodát!

Mennyire naivnak és különösnek látszik első pillantásra Jézus gondolatvilága! Mily szorosan meghatározottnak tűnik fel ígehirdetése az egykorú zsidóság gondolataival és váradalmaival szemben! Könnyű megérteni ebből, hogy a világ nagy, csodálatos fordulata elközelgetésének váradalmában Jézus népével és tanítványaival együtt csalatkozott².

Ezért sokféle kísérletet tettek arra, hogy Jézus ígehirdetését modern köntösbe öltöztessék s szavaiból mindenféle „mély“ és „eredeti“ gondolatot olvassanak ki. Mindenekelőtt úgy vélték, hogy a hangsúlyt arra kell fektetni, hogy Jézus nyilatkozataiban Isten országa sokszor,

¹ A „basillea“ görög kifejezés országot és uralmat egyaránt jelent. Az evangéliumban majd az egyik, majd a másik, egymással szorosan összetartozó jelentése van.

² Az nem tagadható el, hogy Jézus a világ közeli végét várta. Ezt nemcsak Jézus egyes határozott és világos szavai bizonyítják, (Mk. 9. 1., 13. 34., Mt. 10. 23.) hanem mindenképp a jövőről szóló ígehirdetésének egész természeté, mellyel tanítványai lelkében megfeszített várakozást ébresztett a hirtelen bekövetkező vég iránt.

mint már *jelenlevő*, a *világban benne létező* érték, jelenik meg. Bevalották, hogy Jézus ígéhirdetésében Isten országa emellett lényegében „eschatologiai“-nak látszik; tudniillik, hogy benne Isten országa egészen, mint egy jövődéli, most még csak remélt s mindenek felett csodálatos, Isten csodatévő hatalma által megteremtendő jó, tűnik fel s az Isten országáról alkotott gondolat a legszorosabb összefüggésben áll a jelen viszonyok teljes megváltozásának gondolatával; de emellett mégis ki van fejezve Jézus Isten országáról való ígéhirdetésében az a gondolat, hogy ugyanez az Isten országa már jelenlevőnek tekintetik, hogy az fokozatos növekedésben, a jelen viszonyok belső átalakulásával érik meg, hogy azt embereknek, (Jézusnak és tanítványainak) erkölcsi ténykedése építi meg s mintegy teljes közössége lesz azoknak, akik ebben a munkában szellemileg és erkölcsileg összekapcsolódtak.

E modern gondolatokat, amennyiben azok Jézus Isten országáról alkotott fogalmára vonatkoznak, kerekén vissza kell útasítanunk. E felfogás mellett ugyanis Jézus egyszerű és világos gondolatvilágába érthetetlen ziláltság és kúsza össze-visszaság kerül, — minden kényszerítő alap nélkül.

E pontnál hivatkoztak ugyan Jézus egyes szavaira, különösen arra a nyilatkozatára, melyet ő a gáncsoló farizeusoknak mondott: „Ha pedig én Isten lelke által űzöm ki az ördögöket, akkor kétség nélkül elérkezett hozzátok az Isten országa“.¹ Jézus itt Isten országát mindenesetre már jelenlevőnek tekinti.

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy itt Jézusnak egy olyan nyilatkozatáról van szó, melyet ő a legnagyobb lelkesedésben mondott; s melyben csoda-

¹ Mt. 12. 28.

tételét és ördögűzését egyenesen Isten csodás kormányzásának veszi, mely által az Isten birodalmát mielőbb megalapítja s a Sátánt, minden ördögök Urát, leveri. Itt Isten országa, — ezen fordul meg minden, — egészen a csodának, a természetfölöttinek sférájában marad, melytől az a gondolat, hogy Isten országa az ígehirdetés és erkölcsi tevékenység által eszközölt belső kifejlődéssel valósul meg, mérföldekre terjedő messziségben marad. Ugyanígy áll a dolog akkor is, mikor Jézus a farizeusoknak, kik Isten országa eljövételének időpontját emberi elmeél mesterkedéseivel akarták kiszámítani, ezeket mondja: „Az Isten országa nem szemmel láthatólag jön el. Nemlehet azt mondani: íme itt, vagy ott van. Mert nézzétek: Isten országa közöttetek van.“¹ A kérdező farizeusoknak az kerülte el a figyelmét, hogy Isten országának *kezdete* már az ő idejükben működni kezdett. Jézusnak itt ismét egy lelkesült, paradox kijelentésével van dolgunk, mellyel ő saját csodatevő s nem erkölcsi működésére célzott. Ép így akkor is, mikor Keresztelő János követei előtt, kik megkérdezték, hogy ő e az „eljövendő“ és vele jön-e az „uralom“ — csodáira mutatott rá.²

Az általunk támadott felfogás védői különösen Jézusnak u. n. „Isten országáról szóló paraboláira“ hivatkoznak, de aligha jogosan.

Mikor Jézus a mustármagról szóló példázatában³ az Isten országának gyors kifejlődéséről beszél, akkor figyelemben kell tartanunk, hogy a mustárcsemete olyan kerti növény, mely *egy* nyáron felsarjadzik. E példázat-

¹ Lk. 17. 20. talán így is fordítható: Mert nézzétek! Isten országa közöttetek lesz. (t. i. hirtelen.) Akkor itt Isten országáról főleg, mint *eljövendőről* volna szó.

² Mt. 11. 2. s köv. — 3 Mk. 4. 30. s köv.

ban tehát nem arról az évszázados fejlődésről van szó, melyben Isten országának a népek feletti diadalmat ki kell küzdenie, hanem az új idő megfoghatatlan gyors közeledéséről, melynek most Jézus működésében (csodatevés, ördögűzés) első kezdetei lettek nyilvánvalókká. Tehát itt is egyenesen Isten országának a *csodaszerű* gyors közeledéséről van szó, s a fejlődés modern gondolata messze áll tőle. Továbbá, mikor Jézus egy másik ismeretes parabolájában Isten országát drágagyöngyhöz hasonlítja,¹ melyért mindenét eladja a kereskedő, aki rátalált; semmi szín alatt sem mondja Jézus azt, hogy Isten országa egy *meglévő* jó, hanem egyenest az ellenkezőt: a parabola figyelmeztetni akar, hogy az embernek egy jövődöbeli, még csak megszerzendő jóért minden jelenvaló javát kockára kell vetnie. Magáról, a földmivesről szóló parabolában is,² — hol a földmivelő csupán a magot veti el, s tovább semmi mást nem tehet, mint-hogy az aratást várja, — a hangsúly nem a vetés fokozatos felnövésének rajzolásán, hanem azon a gondolon van, hogy a mag „magától” érik meg az aratásra. Az Isten országa tehát nem emberi közreműködés által jön el, hanem „magától”, jobban mondva „felülről”, az Istentől, ki az aratást adja. Az embernek meg kell tennie kötelességét s várnia a továbbiakat, míg Isten a nagy „legyen!”-t kimondja.

E szerint ³ *Isten országa Jézus ígehirdetése szerint*

¹ Mt. 13. 45. — ² Mk. 4. 26.

³ Az Isten országáról szóló parabolák legismertebbike, a Magvető példázata, szorosabb értelemben egyáltalán nem számítható oda. Jézus itt ígehirdetése sikeréről és sikertelenségéről beszél. A Mt. 11—11-ben levő nyilatkozatban (hogy Isten országában a legkisebb is nagyobb Keresztelő Jánosnál), a mennyek országa alatt csaknem kizárólag Jézus tanítványainak gyülekezete értetik. De mivel a mennyek országának ez a jelentése nem illeszkedik be Jézus Isten országáról való ígehirdetésébe, a későbbi gyülekezeti nyelvhasználatához tartozik.

lényegileg a jövő sférájában marad s egészen a csodák légkörében mozog. Isten országa épen abban áll, hogy azt maga a mindenható Isten hozza el, úgy, hogy az eget és földet felforgatja, a halottakat feltámasztja, az ördögöt és démonait legyőzi és megsemmisíti. ✕

Ezért az országért tanította Jézus a tanítványokat buzgón imádkozni: Jöjjön el a te országod! És ha Jézus egyszermáskor Isten országának egy részét jelenlegi munkájában már megvalósulva látja, az mindig a lelkesedés viharában, a siker tetőpontján történik. Életének és munkájának további folyamában kellett tisztába jönie azzal, hogy Isten országának útja nem oly közvetlenül közel fekvő, s hogy abba csak szenvedései és halála által mehet át.

De az sem áll meg egészen, amit oly gyakran lehet hallani, hogy Jézus népe jövő reményeit teljesen szellemivé és földöntúlivá alakította át. Mikor Jézus a sadduceusoknak azt mondja, hogy az emberek abban a boldog időben „sem nem házasodnak, sem férjhez nem mennek“¹ tényleg átszellemesítés, de egészen valószínű, hogy Jézus ezzel nem mondott valami teljesen új dolgot, az többnyire meggyőződése volt a Jézus-korabeli valódi kegyeseknek. Másfelől Jézus, mikor a jövőről predikált, nem gondolt egy színtelen, tisztán mennyei túlvilágra, mivel Jézus azt a jövődőt bizonyára ezen a földön, *abban* az országban (bár mindenestre egy megdicsőült földön) képzelte el. Annak sem szabad minket megzavarnia, hogy a Máté evangéliumában oly gyakran fordul elő a „mennyeek országa“ kifejezés. Tudnunk kell, hogy mikor Jézus általában a „mennyeek országa“ kifejezést használta, azzal épen semmi mást nem akart jelölni, mint

¹ Mk. 12. 25.

Isten országát. Ebben Jézus tisztán kora és környezete nyelvhasználatát követte, melynek szokása volt, hogy Isten nevének elkerülése végett Istenfélelem helyett az „Ég félelmét“, Isten keze helyett „Az ég kezét“ mondjon. A „mennyeek országa“ kifejezés tehát a Jézus által hirdetett ország helyére és karakterére nézve semmi következtetést nem enged meg.

Különben Jézus sohasem átalította a boldog jövő örömeit érzéki színekben festeni övéi előtt. Beszél az éhezők jóllakásáról,¹ s a patriarchákkal való evés-ivásról és letelepedésről az Isten országában.² Szívesen rajzolta az eljövendő idő örömeit ünnep, vagy lakodalom képében; olyan jövőt jósolt, hol övéivel fog inni a szőlőtőke gyümölcséből.³ Ha mi e nyilatkozatokban csak példázatot, vagy képes kifejezést akarunk látni, azzal csak azt bizonyítjuk, hogy Jézus ígehirdetésének népies naivságát nem értettük meg. Ha nehezen is esik, de mégis hozzá kell szoktatnunk magunkat ahoz a gondolathoz, hogy Jézus a maga ígehirdetésében nagyon is korának gyermeke volt.

Jézus Isten országáról szóló predikációjának ezekben még csak az egyik oldalát vettük szemügyre. Ha semmi mást nem mondanának róla, úgy teljesen megfoghatatlan véletlennek látszana az, hogy Jézus munkájában mégis egy új világvallás csirája s egy oly világátalakulás és megújulás kezdete rejlik, melynél nagyszerűbbet mi emberek, még sohasem értünk meg. Jézus bár egészen benne élt korának és népének váradalmaiban, a döntő ponton megváltoztatta és megtisztította azokat, s lenyűgöző korlátaikat keresztültörte. A zsidó váradalmak ép abban az időben, mikor a legélénkebbek voltak, egészen a

¹ Lk 6. 21. — ² Mt. 8. 11. — ³ Lk. 22. 18. (v. ö. 22. 18.)

nationális elem kötelékeibe bilincselve tűnnek fel. A váradalmak középpontjában az a gondolat áll, hogy Izraelnek végre is jogaihoz és megillető uralmához *kell* jutnia. Isten országa: Izrael uralma és semmi egyéb. A jövőbe néző kegyes izraeliták legforróbb vágya az volt, hogy a rómaiak gyűlölt népe valahára földhöz legyen sújtva, s Izrael lábát a nyakára tegye; hogy a Messiás, ki Istentől küldött király, hatalmasan és dicsőséggel uralkodjék Jeruzsálemből a világ felett, hogy a népek Izraelnek meghódoljanak és adót fizessenek, hogy Jeruzsálem és temploma pompásan felépüljön, s Palestina földjén a kegyesek uralkodjanak.

Emellett mélyebb gondolatok is tűnedeztek fel Isten közeledéséről, a bűnbocsánatról, a szív tisztaságáról, s a lélek kitöltéséről; de a fődolog egy és ugyanaz volt és maradt. Voltak ugyan néhányan, kikben az idealizmus a zsidó jövőbenézőknél szabadabban lendítette meg szárnyait, de a fanatizmusig fokozott nemzeti váradalmak ólomsulya a szabadabb szárnyalást mégis megakadályozta. A zsidó váradalmak egészen a nációhoz, s vele a földhöz láncolva maradtak.

Jézus lelkéből ebben a tekintetben mégis egy **csodálatos megszabadulás** áradt ki. Mikor Jézus Isten országáról beszélt, természetesen első sorban is egy Izraelben megvalósuló Isten országára gondolt. Magától értetődő volt előtte, hogy az Istenuralommal szemben a római uralom nem fog létezhetni. Tekintetét Izraelre irányította, művével együtt Izrael népéhez kapcsolódott, úgy érezte, hogy Izrael elveszett juhaihoz küldetett s a jövőt az ó-szövetség pátriárcháival való közös lakomához ülésnek rajzolta.

Ez mind igaz: de mindez csak külső forma, melybe Jézus géniusa új tartalmat önt. Ebben rejlik a titok kulcsa,

az a csodálatos erő, mely által a salakból mindenütt tiszta arany lesz. Ami itt nyilvánul, az Jézus vallásos sajátossága. Előtte Isten egy végtelenséggel nagyobb és határtalanabb, mint az egész világ; előtte Isten olyan valóság, mely mellett minden egyéb valóság elsápad. Ezért hirdeti Jézus *Isten* uralmát. Azzal, hogy *Izraelnek* kell uralkodnia, hogy a rómaiaknak le kell veretnie, nem sokat törődött, nála az csak amolyan külső forma volt, melyben a lényeg él, s mindaz, ami e formában földi, hidegen hagyta őt.

De az, hogy Istennek jönnie, Istennek uralkodnia, az igazságnak győznie, a jónak diadalmaskodnia kell: az betölti egész lelkét. Míg a zsidó irodalomban az „Isten országa” szó hiányzik, Jézus épen ezt a szót teszi igehirdetése alapjává. A zsidó patrióták Isten uralma mellett még egyebet is reméltek: elsősorban saját uralmukat, „a szentek uralkodását”. Jézus ellenben csak Isten uralmáról beszél, s ezáltal anélkül, hogy egyenesen kimondaná, csodálatosan megtisztítja a zsidó váradalmakat és feloldja azokat korlátaik közül. Mikor Jézus a dicső és boldog jövőről beszél, a romboló szenvedély és földi gyűlölség minden hangja elcsendesül; akkor arról beszél, hogy a tisztaszívűek meglátják az Istent, a békességre igyekezők Isten fiainak neveztetnek, az irgalmasok irgalmat nyernek, Isten kegyes és hű szolgái jutalmat kapnak, munkájuk eredményes lesz és új feladatokban részesülnek; hogy a gonosz megsemmisül és a jó diadalt arat. Az, hogy Jézusnál mennyire elnémul a zsidó jövő-festés életeleme: a nemzeti-politikai váradalom, egyenesen bámulatra méltó. S ha néha a többi között el-el csúszik egy-egy olyan nyilatkozat, mintha Jézus tényleg beszélt volna olyan időről, mikor tanítványai 12 trónba ülnek és uralkodnak

Izrael 12 törzsén,¹ úgy az csak utolsó, elhaló hangja egy régi éneknek, mely egy új dalba csendült bele.

Ezen a ponton nyugszik az a **biztonság és bizonyosság** is, mellyel Jézus Isten országáról való predikációját hirdette, s melyet élete minden csalódása dacára szilárdan megőrzött. Jézus lelkében kezdetben, sőt működésének további idejében is még sokáig összekapcsolva maradt Isten országának gondolata népével, Izraellel. Munkája mindvégig Izrael népére szorítkozott. És mégis — ha az egész hagyomány nem csalódik — munkája folyamán egyre tisztábban látta be, hogy az a nép, melyért dolgozik, várakozásának nem felel meg. Mi nem akarjuk erősíteni, hogy Jézus a dolgok lényegébe kevésbé élesen tekintett be, mint a régi próféták; kényszerítve vagyunk a hagyománynak hinni.

Mint a hogy előfutára, Keresztelő János szemlélte a nép felé közeledő ítéletet, épúgy látta Jézus az ország népét kivette a kívülvaló sötétség rémületébe.² A nép a terméketlen fügefa, melynek levele és virága nem lévén, érdemes az elszáradásra.³ Azon emberek sorsában, kiket a siloabeli torony agyonütött, a galileaiakéban, kiket Pilátus a templom mellett megöletett, mintegy tükörben látta Jézus az egész nép sorsát.⁴ Megjósolta, hogy úgy tör reá a végítélet a könnyelmű népre, mint Noé és Lót napjaiban;⁵ kortársait a romlás útján látta járni⁶ s a hagyományt követve, el kell fogadnunk, hogy a templomról, a jelen zsidóság centrumáról megjósolta, hogy kő köven nem marad belőle.⁷

¹ Mt. 19. 28. — ² Mt. 8. 12.

³ Mk. 10. 12—14. (20.) E parabolából, ill. parabolás cselekvésből a (fügefa megátkozása) az ev.-i hagyományban egy barokk csoda lett!

⁴ Lk. 13. 1. s köv. 4. s köv. — ⁵ Lk. 17. 26. s köv. — ⁶ Lk. 13. 24. s köv. — ⁷ Mk. 13. 1. s köv.

Mindezek dacára is érintetlenül marad Jézus Isten országáról való ígéhirdetésének biztonsága és derűltisége. Előtte Isten több, mint a világ, sokkal nagyobb, mint a nép s Isten uralma teljesen különböző és független Izrael uralmától. Tanítványainak azonban meghagyta, hogy a háztetőkről hirdessék azt, amit fülbe súgva hallanak.¹ Az Izraellel való külső szakítást életének rövidsége miatt természetesen nem vihette végbe. Tanítványainak szorosan meghagyta, hogy pogányok útjára, samaritánosuk városába ne menjenek,² s kijelentette, hogy még nem járják végig egyszer Izrael városait, míg ő vissza jön.³ Az idegen asszonytól megtagadta a segílyt, mivel csak Izrael elveszett juhaihoz küldetett. Mégis a jövőbe tekintve, mintegy sejtelemben látta s képes volt elviselni a gondolatot, hogy **Isten országa Izrael korlátaiból felszabadúl.** Ebben az ó-testamentum jött segítségére, mely mesélt neki Ninivé lakóiról, kik hallgattak Jónás predikációjára; a dél királyné asszonyáról, ki Salamonhoz jött,⁴ Illyésről és a pogány özvegyről, Elizeusról és az idegen Naámán századosról.⁵

Ezenkívül néhány más prófécia is megérintette szívét, mely népe megátalkodásáról és a népeknek Istenhez leendő jöveteléről szólt. Hozzájárultak ehhez még tulajdon életének tapasztalatai is. (A Kapernaumi százados, a kanaánita nő, aki rávette őt, hogy segítsen rajta stb.) Villámszerűleg merül fel lelkében, hogy az ország népe kivettetik a külső sötétségre, de sokan jönnek majd keletről és nyugatról, s letelepednek Ábrahámmal, Izsákkal és Jákobbal a mennyek országában.⁶ S végre mikor Jézus arról beszél, hogy a mostani kertészekről a szőlőhegy

¹ Mt. 10. 26. s köv. — ² Mt. 10. 23. — ³ Mt. 10. 23. — ⁴ Mt. 12. 40. s köv. — ⁵ Lk. 4. 24. s köv. — ⁶ Mt. 8. 11. s köv.

elvéstetik és másoké lesz; mikor hirdeti, hogy az elkészített lakomát nem az előre meghívott vendégek költik el, hanem ellenkezőleg azok, akik kint az utcákon és a kerítéskénél állingálnak, röviden érintve, mintegy sejtelemszerűleg, akkor is a világ ama nagy fordulata lebeg szemei előtt.¹

De még akkor is, ha ezek az utalások egy későbbi hagyomány számlájára íródának, két dolog egészen bizonyos. Először is: a diadalnak az a bizonyossága, melyet Jézus későbbi tanítványai elejétől fogva éreztek az iránt, hogy Isten országának jönnie kell; s mikor az emberek oda helyezkedtek, hogy Isten országának útát kell találnia az emberek szívéhez, a kicsiny nyájnak az az örömdetes megfélemlíthetetlen bizalma, melyen Pál annak minden nemzeti korlátoltsága dacára is továbbépíthetett: Jézus lelkéből való lélek, Jézus lelke tüzéből való tűz.

Azután ott a másik fontos dolog: ha Jézus az Isten országáról való íghirdetés minden külső következményét nem is sejtette és vonta volna le, s ha merész szavaiban mindenekelőtt csak gyülekezetéről beszélt volna, abban az esetben is a későbbi gyülekezetnél mégis csak Jézus Isten országáról való íghirdetésének belsőleg megalapozott továbbképződése volna keresztülvive. Mert Jézusnál lényegében megtörtént a nemzeti eszmétől való felszabadulás, s ezáltal az evangelium universalizmusának magva is elhintetett. Azáltal, hogy Jézus az Isten országának gondolatát a vallás sphérájába emelte, hol a földi reményeknek s a nemzeti szenvedélynek a jelenlevő Isten minden tisztátalanságot elemészto méltósága előtt szük-

¹ Lk. 14. 16. s köv. = Mt. 22. 2-10.; Mk. 12. 1 s köv. Mindkét példázatonál mindenesetre az a kérdés, hogy vajon itt Jézus a nép vezetőire gondolt-e az egyszerű néppel szemben, vagy a nép egészére a pogányokkal szemben. Mikor Lk. 14. 15. s köv. a meghívott vendégek visszaútasítása után még egy kétszeres meghívást említ, akkor először az egyszerű alsó népre gondol, azután a pogányokra. Az eredeti példázat tehát (v. ö. Mt.) melyben csak egy meghívás foglaltatik, az első értelemben (vezetők — nép) veendő.

ségképen el kellett pusztulniok, a döntő ponton megszabadította a vallást a nemzeti elemtől, mivel az a vallásra nézve veszélyt és korlátot jelentett. Mindaz, ami ezentúl van, külső burok volt. Jézus Isten országáról való ígéhirdetése akkor sem avult el, mikor a nemzeti kötelékek végérvényesen és külsőleg is szétpattantak, s Pál az evangelium fáklyáját a pogányokhoz is átvitte. Jézusnak Isten országáról való ígéhirdetése könnyebben érthető volt, mint Pál predikációja, tisztaságában, szabadságában és bensőségében haladt tovább. Az, ami benne még feltételes volt, fáradhatatlanul letisztított róla, örök értéke pedig annál világosabban érthetővé lett: t. i. hogy jön az Isten országa, jön az Isten. Boldogok a tisztaszívűek, mert ők az Istent meglátják! Felhozzák ez ellen, hogy ha **Jézus Isten országáról való ígéhirdetése** a keresztyénség fejlődésének első századára döntő befolyást gyakorolt is, **a mi számunkra** többé már nem bír azzal a jelentőséggel. Igaz, hogy Jézus ígéhirdetésének naiv modora minden modern felfogástól rendkívül messze esik. A történelem, az események ezen ércláncolata a nagy világfelfordulás közelségének érzetét balgaságnak bizonyította, mely minket többé nem képes megrázni. A nagy világfelfordulás lehetősége nálunk gondolatvilágunknak legfennebb a periferiájára szorult, s abban a formájában bizony, amelyben Jézus hirdette, teljesen lehetlenné vált.

Világképünket az a befolyás, melyet gondolkozásunkra a kopernikusi rendszer gyakorolt, egészen mássá tette, mint amilyen az volt, melyen Jézus jövődő váradalmi formáikban nyugodtak. Mégis jól tesszük, ha Jézus ígéhirdetésének maradandó értékét és jelentőségét láthatlanban és elhamarkodva nem utasítjuk vissza.

Jézus Istenországáról szóló ígéhirdetésének formája

mulandó, s köntöse már lemállott róla. De e formában örök tartalom rejlik. Teljes energiával van az evangéliumban kimondva, hogy ez a világ eseményeiben és munkáiban nem egy végéremehetetlen, folyton ismétlődő, körforgásban lefutó játék; hogy rendeltetése, vége és célja mindennek Isten kezében van; s az ő gondviselésének tárgyát alkotja. S amennyiben Jézus Isten országáról való igehirdetésében idegenszerű és fantasztikus elemek jönnek elő, azokat úgy kell felfognunk, mint egy szükségszerű formát, mely nélkül a mögötte rejlő nagyszerű tartalom nem képes megelevenedni, mint idői jelentőségű ragyogó ruhát, melyben az örökértékű eszmék megjelennek. Ha pedig a végleges és kizárólagos világ-cél gondolata valaki előtt messzefekvőnek tetszenék, az gondolja meg, hogy a mi tulajdon kicsiny, bölcsőtől és sirtól határolt életünk is sötét éjszakából, ismeretlen „honnan“-ból felvillanva, csakhamar ismét tovatűnik s beleszakad abba az ismeretlen létbe, melyről mi is, mint Jézus tanítványai, csak sejdítve hisszük és reméljük, hogy az egy Istenhez közelebb levő lét leend. Ha Jézus e nagy ismeretlen világnak a földi létbe való belenyúlását és feltűnését a közvetlen közelben várta, e váradalomról tovább nincs mért beszélünk, de közvetlen közelben marad számunkra a *mi* végünk és a *mi* átlépésünk a túlvilág sötétjébe . . . S mikor odapillantunk, — ha nem szószerinti és közvetlen értelemben vesszük is szavait, mégis mi is tudunk Jézus szellemében imádkozni: Jőjjön el a te országod!; s előttünk is örök fényességben tündöklék az ő szava: Boldogok a tisztaszívűek, mert ők az Istent meglátják!

Jézus igehirdetésének környezetétől és korától befolyásolt formája így hangzott: Isten országa közeledik,

Isten jön. De ezen evangelium magvához csak úgy férkőzhetünk hozzá, ha feltesszük a kérdést: ki volt Jézus Istene, akinek jőnie kell; mi volt és mit jelentett Isten Jézus számára?

Jézus előtt **Isten** minden valóságot felülmúló, bizonyos, élő és jelenlévő valóság volt. A Jézus környezetében élő kegyes zsidó patrióták előtt Isten és Izrael népe két egymást fedő erős reálitás volt. Isten uralma = a nép uralma. S mivel a nép összetörve, földre tiporva hevert, Isten megfelelő valóságában soha sem is tudtak meggyőződéssel és derüs nyugalommal bízni. Minden hitükbe és bizodalmukba gyötrő kétségek vegyültek, a vallásos egyöntetűség bizonytalanná és változó hangulatok játékává lett, melyek minden pillanatban ellentéteket kelthettek fel benne. Vallásos életük belsejében tarka játéka hullámozott a diadal bátorító bizonyosságának az emésztő bizonytalansággal, a saját értékükre való makacs hivatkozásnak a magát lealacsonyító alázattal, a gőgnek a megtörő bűnbánati hangulattal. Lelkükből mindenekelőtt a jelen folyamába erős kézzel belenyúló, élő Istenbe vetett hit pusztult ki. Istennek ilyen jelenvalóságát egyáltalán nem tudták felfogni és észrevenni, mert szemeik odata-padtak az összetört népre. Hitük ennél fogva reménységgé változott: olyan Istenre irányult, ki népétől jelenleg távol van, de akinek a jövőben ismét el kell közelgetnie. Azok pedig, kik a népies vallásosságtól és az izgatott nemzeti váradalmaktól még távolabb tartották magukat, a kizárólag törvény szerint élő, valódi kegyesek, az írástudói körök főként a valóság iránti érzéküket veszítették el. Tudósiskoláikban, vagy csendes kamrácskáik magányában törvénytekercseikbe temetkezve, hogy úgy mondjuk, egy *álvalóságot* alkottak maguknak: Isten eleven jelenléténél, mely természetesen nem pusztult el egészen, előbbre he-

lyezték tudóskodásuk pókhálóit, melyekbe Isten valódi akaratát gondolták befoghatni, az írás magyarázása körüli tudós és elmés foglalatostkodást, a vita szenvedélyét, a csűrés-csavarást, nagyszámú tanítványaik hódoló magasztalását, kiket magukhoz hasonlóvá óhajtottak nevelni.

Ellenben Jézus előtt Isten **jelenlévő valóság** volt, s nem csak jövődöbeli reménységének tárgya, ámbár első pillanatra úgy látszhatik, mintha az ellenkező eset állana fenn. Igaz, hogy Jézus elsősorban a *közelgető* Istent, a *közelgető* Istenországát hirdette, de nála a jövő és a jelen csodálatosan egymásba fonódik. Mert míg a kegyes zsidók a jövődötől és Isten közbelépésétől elsősorban valami olyat vártak, a minek a jelenben épp az ellenkezőjét tapasztalták, t. i. népük felemelését és világuralmát, addig Jézus a jövődötől semmi lényegesen különbözőt nem várt attól, amit már lelkében átélt: t. i. Isten közellétét, az Istenbe vetett bizodalmat, az Isten utáni sovárgás és éhség lecsillapítását, a jónak a gonosz felett aratandó győzelmét és diadalát! Az eljövendő Isten már szinte érzékelhetőleg áll Jézus lelke előtt és a *jövendő* bizonyosságát előtte épp az Isten *jelenlétének* bizonyossága adja meg.

Soha egy ember életében sem volt Isten oly **eleven reálítás**, mint Jézuséban.

Jézus éltető levegője, melyben lélekzett, Isten valósága volt, minden, a mit életében látunk, vallás. Úgy saját, mint hallgatói lelkét minden szavával Istenre irányította, életének minden helyzetében, még a legsúlyosabban is, Istenéhez menekül, Isten szavára hallgat; minden öröme hálaimává, minden gyötrelme Isten akaratában való megnyugvássá magasztosult. Jézusban minden a legmagasabbra és a legvégsőre tört, benne nincs semmi megroskadás, játékuzés, mellékes dolgokkal való foglalkozás; éle-

tén úgy zuhogott keresztül a vallásosság, mint egy soha nem szünetelő elektromos áram. Milyen nyugodtan és egyenletesen, milyen akadálytalanul és zavartalanul hömpölyög át lelkén ez az áradat! De volt néhány alkalom, mikor ugyanebben az elektromos áramban erős feszülés állott be, a mikor ugyanez az áram öldöklő szikrákat szórt oda, a hol ellenállásra talált. Sejteni lehet, hogy e lélek mélyén olyan viharok és háborúk tomboltak, a melyenkről a mindennapi élet embere nem tudhat, de a mennyiben e lélek belsejét feltárja, annyiban túlnyomó benne a harmonikus nyugalom és a szilárdan összeszedett erő benyomása. Maga is tapasztalta lényének legnagyobb ellentétét akkor, midőn egy tisztán e világból való, a földi lét nyugtalanságának, szétszaggatott voltának és kúszaságának kitett léttel találkozott. Nagy hasonlataiban gyakran korbácsolta e tisztán világi életet: „Te bolond! Még az éjjel visszakerik lelkedet! Mid marad abból, a mit gyűjtöttél?”¹ Tanítványait mindenek felett a nagy „sursum corda”-ra, a szívnek Istenben való gazdagságára intette s törekedett őket a maga légkörébe emelni, a hová a napi élet lármája és nyomorúságai már nem nyomúlhattak föl.²

Végül Jézus előtt Isten tisztán *szellemi, személyes valóság* volt. Azt, a mit Jézus erről hirdetni akart, egyik legnagyobb tanítványa ebben a nyilatkozatban foglalja össze: „Az Isten szellem és a kik őt imádják, szükséges, hogy lélekben és igazságban imádják.”³ Jézusnak Istennel való egész érintkezése szellemi és személyes. A külső formákra és eszközökre Jézus soha sem helyezett különösebb súlyt. Kegyessége magvára nézve népének egész szent kultusza közönbös volt. S ha megtörtént az, hogy Jézus a templomszolgálat tisztasága és szentsége érde-

¹ Lk. 12. 15. sk. 16. 9. sk. — ² Mt. 6. 19. sk. — ³ Ján. 4. 24

kében valamikor keserű komolysággal és tüsszel szállott síkra, az inkább csak azért történt, mert Jézus a külső szentségtől s a lényeg minden megosztásától erősen idegenkedett. Azt sem szabad elfelednünk, hogy Jézus egész élete — végét kivéve, — a templomtól s a templomi kultustól távol játszódot le. Jézus képes volt a régi próféták szavával szólni: „Irgalmasságot akarok és nem áldozatot!“¹ tudta hangoztatni, hogy a ki imádkozni akar, előbb bocsásson meg felebarátjának², hogy a szülők tisztelete előbbvaló az oltár szolgálatánál!³ El tudta viselni a gondolatot, hogy a templomból kő kövön nem marad⁴ s az ellene indított pörben a főszerepet e merész kijelentése játszotta: „Rontsátok le ez emberkézalkotta templomot, s én három nap alatt másikat építek helyébe, a melyet nem ember keze csinált!“⁵ Azzal, hogy a kegyességet a kultustól belsőleg feloldotta, Jézus mindenesetre csak egy olyan mozgalmat tetőzött be, mely a zsidóság kebelében már régóta kezdetét vette. A zsidó templomkultusz már nem sokáig játszotta azt a szerepet, a mit még a megújított templom első századaiban is betöltött. Külsőleg teljes fényében állott ugyan, de belső jelentését és erejét elvesztette. A kultusz mellé odalépett a törvény, a világiás és elfajult papság mellé az írástudóság, a templom mellé a synagoga, az áldozat mellé az ima és az alamizna. De Jézus nemcsak a megkezdett munkát vitte véghez, hanem a tiszta szellemi kegyességet azon veszélyes ellenségeitől is megszabadította, melyek a kultus helyébe léptek: a törvény szerinti juristikus és kazuistikus arcfintorgatástól, minden külsőségre való törekvéstől, s a szokás és erkölcs bilincseitől való minden függésétől. De ez a megszabadítás egészen belső, rombolás és döntögetés

¹ Mt. 9. 13. — ² Mk. 11. 25. — ³ Mk. 7. 10. sk. — ⁴ Mk. 13. 1. sk. —
⁵ Mk. 14. 58.

nélküli volt. Azon dolgokat, melyek még sokáig nem lehettek határozott akadályokká, így a körülmetélést, a tizedet, a szombatszentelést, a szokásos imákat, az al-mizsnálkodást, változatlanul meghagyta, de oda utasította azokat, a hova tartoztak: a periferiára, a kegyes élet elő-csarnokába. Nem ezekről van itt szó, mondotta. Úgy nyilatkozott, hogy „Az embernek egyiket tennie, a másikat el nem hagynia kell.”¹ E külsőségeket csak ott törte szét, a hol a külső a lényegbe kötött és elnyomta azt.

Az út azonban, melyen tanítványait vezette, fölfelé vitt. Lelkeik elé nem az erkölcsöt és a szokást, nem a törvény betűjét, rendelkezéseit s azoknak kicsinyes és kínos betöltését, hanem az élő Istent állította. S mikor a kegyességet így könnyed és biztos kezekkel oldotta fel régi formáiból, ugyanakkor Isten és tanítványai közé *semmi új formát*, semmi érzékelhető, dologi korlátot nem állított. S mégis, milyen hamar megváltozott mindez Jézus tanítványainak gyülekezetében! Milyen hamar visszatértek azok ahoz a nézethez, hogy bár a földolog a hit, s a hívőnek Istennel való személyes viszonya; az érzékelhető, materiális, titokzatos eszközök, a külső cselekmények mégsem nélkülözhetők! Így lett a keresztyének szemében a keresztelezés csodás, tisztító, megszentelő hatású cselekménnyé, a névnek a keresztelezésnél való ünnepélyes kiejtése pedig a világban működő gonosz ördögök elleni védőeszközzé. Az úrvacsora csodás, szent varázsszerré lett, mely által a hívők Istennel és az örökélettel forrtak össze, vagy pedig rituális áldozati cselekménnyé. Az evangéliumban mindezekről egy szó sincs. A keresztelezés cselekményét a történeti Jézus egyáltalán nem rendelte el, azt gyülekezete találta ki, az gyülekezeti intézmény. S bár az úr-

¹ Mt. 23. 23.

vacsora kiinduló pontját Jézus azon megragadó cselekvényében bírja, melyet halála előestéjén végzett, mégsem bizonyos, hogy Jézus ezen ünnepélyes cselekedetében egy megismétlendő cselekvényt óhajtott volna átadni. Az pedig, hogy Jézus itt sakramentumot, szóval olyan cselekményt akart alapítani, mely mint külső jegy, az ember személyes, hívő viselkedése által számára egy földöntúli, szellemi jót közvetít, ellene mond Jézus egész mivoltának és magatartásának. Felülmulhatatlan tisztaságban áll e ponton Jézus evangéliuma s olyan erőt rejt magában, mely minden képződmény és érzékités dacára újra meg újra, mint megszabadító erő fog működni. Jézus tanítványainak a szellemi, személyes Istent ajándékozta, előtte a személyiség volt minden és nem a dologi, az érzékelhető.

Ez a valóságos, élő, jelenlevő és szellemi Isten Jézus előtt elsősorban **mindenható**. Istent lényegéhez méltó fönnségben fogta fel. „Az Atya nagyobb, mint én“ hangzik még a negyedik evangéliumban is!¹ Teljes és igazi emberi alázattal hajlik meg Jézus a mindenható, csodálatos, titokzatos Isten előtt. Lelkének legbensőbb életéből csendülő hang az, mellyel tanítványainak szól: „Ne féljete azoktól, a kik a testet ölik meg s többet nem árthatnak. Megmondom nektek, kitől féljete! Féljete attól, a ki, minekutánna megölt, elég hatalmas arra is, hogy a geennára vessen! Bizony mondom nektek, tőle féljete!“² Jézus életén is a nehezen megismerhető s útjaiban titokzatos Isten uralkodott, s ő dobott annak folyamán csalódást csalódásra, fájdalmat fájdalomra. Jézus semmitől sem maradt megkímélve; élete ez: működésének rövid, reményteljes kezdete után megállás és gyors visszaesés; gúny, csúfolódás és ellenségeskedés a hatalmasok részéről; a

¹ Ján. 14. 28. — ² Lk. 12. 4. s. köv.

tömeg hűtlensége, munkája hiábavalóságának tiszta tudata, saját sötét végzetének bizonyossággá emelkedő sejtelme, a híven mellette maradt kevesek szármalmas tehetetlensége, barátai köréből árulás, végtelen egyedüllét és elhagyatottság s egy gyötrelmes halál. Jézus *tapasztalta*, hogy az Isten félelmes és hogy komor sötétség és borúlat takarja el azok elől is, a kik legközelebb állanak hozzá. S mégis, hogy tudott hallgatni erről ígehírdetésében!

De ez Jézus Istenhíte egyik oldalának mondható csupán. Ez mintegy rejtett alapja annak. Hogyha Jézus Istenről egyebet nem tapasztalt és nem hirdetett volna, úgy az ótestamentum legnagyobb prófétáival, vagy egy Keresztelő Jánossal volna egyforma: Jézus azonban nagyobb volt, mint ezek.

Dacára annak, hogy soha el nem hagyta Jézust az Isten mindenek felett való fennségének tudata, mégis oly biztosan és szilárdul fogta fel és ölelte magához Istennek a véges emberi lény felé forduló létét és lényegét, mint soha senki ő előtt. Sógárzó napként emelkedik föl az evangéliumban a *Atyaistenbe* vetett hit.

Jézus ezzel a hittel nem ajándékozott nekünk valami egészen új dolgot. Az Ós-izrael nationális kegyessége előtt sem volt ismeretlen az a hit, hogy Isten Izrael atyja és Izrael Isten fia; s a későbbi zsidóság személyessé váló kegyességében időnként ott vajudik, s mentől jobban közeledünk Jézus korához, annál gyakrabban kerül napfényre az a hit, hogy Istennek a hívő egyén atyjának kell lennie. E kezdetek nem tagadhatók el; itt a későbbi zsidóság vallásos fejlődéséről van szó. Jézus itt is a réginek folytatója és betetőzője. A későbbi művelt hellén kegyességben is felcsendülnek az evangélium korával és az életrekelő keresztyénséggel rokon hangok. De mind-ezek mellett is bizonyos marad az, hogy az Istenbe, mint

Atyába vetett hit sehol azzal a bizonyossággal és tévedhetetlenséggel, azzal a csaknem magától értetődő egyszerűséggel nincs felfogva, mint Jézus ígehirdetésében. Jézus mindazon symbolumok közt, melyeket a vallástörténet felmutathat, valóban a legszentebbet és a legmaradandóbbat alkotta meg a „*Miatyánk*“-ban, melyben valódi tanítványai örök időkre ismét találkozni fognak. A századok semmit sem vehetnek el ősi üdéséből és tökéletességéből azon példázatainak, melyekben Isten atyai jóságát dicsőítette. E példázatok valóban örökértékű aranyból vannak verve. A mezei liliomok pompája, az égi madarak gondnélküli élete, az egész szép világ Isten atyai jóságáról beszél Jézusnak. Az Atyaistenbe vetett hite által Jézus életén nagy és csöndes nyugalom ömlik el; az ő életében talált reá a vándorló emberiség hosszú tévedések és útvesztők után teljes bizonyossággal az élő Istenre, kinél immár csöndes békével pihen.

Semmi könnyelmű optimizmus nincs Jézus azon hitében, mellyel az Atyaistenen csüngött, sokkal inkább határtalan bátorságot találunk benne.

Jézus sajátosan nagy tette épen az volt, hogy ahoz az Istenhez, ki lelke előtt megdöbbentő fönségben állott, s kinek egész lényét áttörhetetlen homály és titokzatosság burkolta körül, ahoz a félelmes Istenhez élete minden pillanatában, mint Atyjához beszélt. Hozzá menekült, mikor életének keserű kiábrándulásai jöttek: „Hálákat adok neked, Atyám, mennynek és földnek Ura, hogy elrejtetted ezeket a bölcsék és értelmesek elől és a kisdedeknek megjelentetted! Igen Atyám, mert így volt kedves teelőt-
ted!“¹ Keserű küzdelmei között, melyek az enyészet láttára a Gecsemánében megrohanják, az égi Atya akara-

¹ Mt. 11. 25. s köv.

tába töri be magát: „Atyám, ha lehetséges, müljék ej tőlem e pohár. De *mindazáltal* ne az én, hanem a te akaratod legyen!” Evvel a nagy „*mindazáltal*”-al, mely az igazi hit sajátja, Jézus hidat vert a mindenható, örökké titokzatos Isten és a véges ember közé. S ezt az Atyaistenhitet Jézus tanítványai lelkébe is besúgározta. Legnagyobb tanítványa, Pál sohasem ragad meg minket oly hatalmasan és mélyen, mint mikor egészen az evangelium szellemében és útján járva, a hívő istenfiúságáról, arról a lélekről beszél, mely bizonytságot tesz bennünk, hogy mi Isten fiai vagyunk. A római levél 8-ik részének második fele nem egyéb, mint az Isten Atya-voltának themája felett tartott hatalmas elmélkedés: „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?”

Mikor Pál leveleiben az öröm alaphangja csendül föl: „Örüljete mindenkor, ismét mondom, örüljete!” , mikor az apostol újjongva dicsekszik szenvedéseivel, mikor az új-testamentumi iratokban oly gyakran dicsértetik a parrhesia, a független, bizakodó szív, mint a legfőbb keresztyén erény, az mind annak az Atyaistenhitnek hatalmas nyilvánulása, melyet Jézus keltett életre a tanítványok szívében.

Ime ez Jézus ígehirdetése és istenhite a derült oldaláról tekintve. De mindennek hátlapja is van. A hagyomány Jézus ígehirdetését ebben foglalja össze: „*Térjete meg, mert elközelgetett a mennyeknek országa!*”¹ Az Isten országának gondolata Jézusnál szükségképen az utolsó ítélet gondolatához kapcsolódik. Mikor Isten jön, ítélni jön. Az Isten országáról való ígehirdetésnek ezért két oldala van: egy örvendetes, kecsegtető és egy komoly, követelő. Bánjátok meg bűneiteket, változtassátok meg

¹ Mt. 4. 17.

egész elméteket, s úgy álljatok meg a közeledő Isten előtt !

Az *ítélet gondolatát* Jézus közvetlenül és szorosan kora és környezete vallásos hangulatához és gondolatvilágához fűzte. A zsidó kegyesség itt is előkészítőül szolgált az evangéliumra. Az Istenítélet gondolata már a prófétai ígehirdetésnek is a centrumában állott s az emberek azt Izraelre és Izrael tétlen és hitvány fiaira, valamint Izrael időnkénti ellenségeire várták. A későbbi zsidó kegyességben az ítélet gondolata erős kiszélesedésen ment keresztül, lassanként a világítélet gondolata alakult ki belőle. Mivel Jézus korában Izrael ellensége a világot valóban körülölelő római birodalom volt, e birodalomfeletti ítéletnek a földkerekség népei felett való ítéletté kell lennie. A későbbi kegyes zsidó felfogás szerint azonban nem csupán a népeknek kell megítéltetniök, hanem a világban lévő minden ellenséges hatalomnak: a démonoknak, s Isten élükön álló legnagyobb ellentétének: az ördögnek is. Továbbá Isten ítélete nemcsak a jelenlegi generációra terjed ki, hanem feltámadnak és megítéltetnek a halottak is, s az ég és föld iszonyú felfordulása közt születik meg a nagy, új világarculat. Ezek a gondolatok ott éltek minden kegyes zsidó lelke mélyén, a későbbi zsidó iratokban újra meg újra szó van Isten nagy, félelmes napjáról, az utolsó ítéletről. Minden egyén lelki szemei előtt úgy állott ott a világ birájának fenséges alakja, a mint azt egykor Dániel könyvének írója megrajzolta: a hófehér hajú „vén“, ki angyalok seregében, tűzártól körülfolyt trónon ereszkedik alá.

De ennek a zsidó ítéletgondolatnak egy jelentős korlátja van, t. i. teljesen nemzeti marad. Bármennyire is kiszélesedik minden oldalon, centrumában mégis az Izraellel ellenséges világhatalom megsemmisülésének s a kegyes

Izrael jogaiba való visszahelyezésének reménye áll. Természetes, hogy a kegyes körök szemei előtt emellett ott állott magának a nép istentelen tagjainak megítélése s Izrael nagy megtisztulásának váradalma is. A kegyesek magukat csak a nép egy részének érezték, s alighanem a csekélyebb részének. Az ítéletkor a népnek csak ez a része kaphatta vissza jogait és maradhatott életben. Ezenkívül a nemzeti váradalom és szenvedély helyére, vagy sokkal inkább melléje, odalépett még a sekták és pártok fanatizmusa is.

Izraelnek a jövőre való gondolásában csaknem mindig „a“ kegyesekről és „az“ istentelenekről van szó; az egyén nem egyedül állott a világítélet gondolatával szemben, hanem elbújt azon kör mögé, a melyhez tartozott s a sektához tartozás gondolatával vigasztalta magát. A „kilencvenkilenc igaz“ azon csorda-lelkülete uralkodott itt, melyet már Keresztelő János ostromozott: „Ne mondogassátok magatokban: Ábrahám a mi Atyánk, mert mondom nektek, hogy Isten e kövekből is támaszthat fiakat Ábrahámnak!“

Nem kétséges, hogy Jézus a későbbi zsidóság előrehaladott eszméit átvette. A saját életében várta Isten nagy ítéletét az egész világ, minden nép, az ördög és démonai felett, várta a halottak feltámadását és a nagy döntést égen és pokolban mindenekre. Természetesen mind e dolgokban rendkívüli tartózkodást mutat; sohasem adott összefüggő képet a világ végének és az ítéletnek lefolyásáról. A Márk evangéliumának 13. fejezetében levő jóslatok nagy részét valószínűleg gyülekezete találta ki, ép úgy az emberfiáról szóló nagy parabolát, mely trónja előtt minden népet jobb és bal oldala mellé választ.¹ A végnek

¹ Mt. 25. 31. s köv.

ezen egyes etappokban való kifestése, a kolosszális ábrázolási mód e jegyei ellenkeznek Jézus lényével. A zsidó apokaliptika azon törekvése ellen, mely a nagy véget az idők jeleiből pontosan ki akarta számítani, Jézus mindenha protestált.

A végítélet napja és órája felől senki sem tud. Jézus mindig a vég hirtelen való jövetelét hangsúlyozta. Úgy jön el a vég, mint az éjjeli tolvaj,¹ pusztító vízözönként jön az ítélet, mint Noé és Lót idejében, úgy tűnik fel, mint az égről szétcikázó villámlás.² Ezért kell Jézus minden tanítványának minden pillantban hűnek és ébernek lennie, a csipőknek felővezve, a lámpáknak égve, önmaguknak készenlétben kell állaniok,³ mert az Úr az éjszaka minden órájában jöhet.

Egyébként mindenütt rendkívüli, szűzies tartózkodást látunk az utolsó dolgok festésétől, valamint annak tárgyalásától is, hogy vajon milyen állapotban lesznek a jók, milyenben a gonoszak Isten utolsó ítélete után?

Jézus néhány rövid vonással vázolja a legszükségesebbet, de azt is csak annyiban, amennyiben arra szolgál, hogy a nagy döntés komolyságát a tanítványok és hallgatók lelkébe bevésse. A dolog többi részletéről Jézus gondolkozását illetőleg egészen homályban maradunk; nem tudjuk pl. azt, hogy vajon Jézus a halottak általános feltámadására, vagy csak az igazakéra gondolt.⁴

Hogyha Jézusnak az utolsó dolgokról szóló kijelentéseit a zsidó apokalyptika terjedelmes rajzaival, Mohammed beszédeivel, s az ő égről és poklról festett képeivel hasonlítjuk össze, akkor magasan fölragyog szemeink előtt Jézus szellemének, mely csupán a szükségesre irányul, zavartalan tisztasága és mély komolysága.

¹ Mt. 24. 43. s köv. Lk. 17. 26. s köv. — ² Lk 17. 24. — ³ Lk. 12. 35. s köv. ⁴ Az utóbbiról szól Lk. 14. 14. 20. 31.

Míg Jézus igehirdetése a maga *egészében* a későbbi zsidóság kifejlett ítéleteszméjén nyugszik, egy ponton határozottan túlemelkedik rajta s megtisztítja, megnemesíti és elcsitítja azt. Mikor Jézus az Istenországa gondolatát oly határozottan feloldotta a nemzet és a nemzeti váradalmak bilincseiből, ugyanakkor vele együtt az ***ítélet gondolatát is megszabadította a nemzeti eszmétől.*** Ami a zsidó eschatológiában a fődolog volt, t. i. Izrael jogainak visszanyerése és elleneinek megítélése, az Jézusnak az ítéltről szóló igehirdetésében többé semmi szerepet nem játszik. Jézus emellett a korabeli kegyesek csorda-lelkületével is szakított. A nemzet, a pártok, a szekták helyébe határozott elszántsággal és félreérthetetlen világossággal odahelyezte az „*egyént*“. Az igazság kedvéért azonban kiemelendő az, hogy a zsidó kegyeseknél sem maradt egészen ismeretlen az a meggyőződés, hogy Isten ítéletében végre is az egyénekről és csakis azokról van szó. Itt-ott nálunk is erősen megcsendülnek az individualizmus hangjai. Azonban e szakadozott hangok elhalnak a harci lárma zsivajában: mi Izrael vagyunk, azok pogányok! Nálunk a kegyesek vannak, ott az istentelenek!

Velük szemben Jézus utánozhatatlan súllyal véste bele tanítványai lelkébe a meggyőződést: az ítélet reád, az egyénre jön, hozzád és reád egyedül! Számolnod kell az élő Isten előtt, s az ő tekintete elől nincs hová elrejtőznöd és elbújtatnod magad! „Ketten lesznek egy ágyban és az egyik fölvétetik, a másik elhagyatik. Ketten örölnék egy malomban és az egyik fölvétetik, a másik elhagyatik!“¹ A bűnös egyén ha megtér s bevallja vétkeit, értékesebb lesz Isten előtt, mint a kegyesek egész nyája.² Az egyén, ki lelkét tisztán őrizte meg Isten íté-

¹ Lk. 17. 34. sk. — ² Lk. 15. 7. 10.

letére, abban olyan kincset bír, mellyel föl nem ér a világ minden kincse.¹ Továbbá, amint az egyén a reábizott tehetéssel gazdálkodott, úgy boldogul, mikor Isten szemei megítélik.²

És itt van az a pont, ahol Jézus ígehirdetésének vallásos és ethikai iránya érintkezik. Mert az, ami az ítéletkor az egyénnek Isten szemében értéket kölcsönöz, semmi egyéb, mint az **erkölcsi jó**. Az Isten jó, s akiknek az a kívánságuk, hogy megtalálják Istent, azoknak a jóban kell őt keresniök. Jézus *erkölcsi követelése*i teljesen és kizárólag az ítélet gondolatán alapulnak. Kimondva, vagy elhallgatva, de tényleg ott van Jézus minden erkölcsi intelme mögött a felelősség gondolata Isten nagy ítéletével szemben. Nem emberektől, hanem egyedül az Istentől kell félni, aki pokorra vethet. Engedelmeskedni is csak egyedül Istennek kell!

Nem kell megijedni annak beismerésétől, hogy Jézus minden erkölcsi követelménye az Isten ítéletében levő **jutalom és büntetés** gondolatában leli megokolását. Gyakran hallani a kanti rigorizmus álláspontjáról azt az ítéletet, hogy Jézus etikája a jutalom eszméje miatt bizonyos alantasabb fokon áll, hogy az „eudämonistikus“. A sajátos, veszedelmes érzéki eudämonizmus, az erkölcsi cselekvés értékének az általános hasznosság és érzéki boldogságérzet látószögéből való megítélése mindenestre nagyon távol áll Jézustól. A jutalom és büntetés Jézus szemében túlnyomólag szellemi, érzékfeletti és ideális. Lényegét tekintve, a jutalom Jézus ígehirdetésében az Isten előtt való megállás és Isten közelléte, a büntetés pedig az Isten elől való elvettetés és az Isten közeléből való eltávolodás.

¹ Mk. 8. 36. — ² Mt. 25. 14. sk.

Az égi örömek és a pokol gyötrelmei, s minden egyéb, amiről Jézus egyszer csak beszélt, ígehirdetésének előcsarnokába tartoznak. Azon emberi lelkeknek, kik az erkölcsi követeléseknek Jézus evangéliumában foglalt „eudämonistikus“ megokolását megérteni akarják, valósággal már az érzékfelettinek és az ideálnak regiojában kell élniök, egy egészen más világban, mint amilyen a mindennapi haszon és a többé-kevésbbé kellemes érzéki gyönyör világa.

S amikor így élnek, az evangélium jutalma nem úgy fog feltűnni előttük, mint egy külső megfizetés, hanem mint belsőleg megokolt elismerés, előléptetés és megerősítés abban, amit már birtak, mint egy szükségképeni következmény. Jézus a jutalom gondolatától eltávolította azt a veszedelmet is, mely a farizeizmust megejtette: az Istennel való számolgatást és alkudozást, s a saját érdekeikre való hivatkozást. Jézus a legkönnyebb és legegyszerűbb módon kapcsolta össze a jutalom gondolatát az isteni jószág és kegyelem magasan uralgó gondolataival. A szolga, aki mindent megtett, még csak kötelességét teljesítette, ura részéről ép ezért személyes hála vagy visszafizetésre igényt nem tarthat.¹ Ha a mindenható Isten övéinek, kik neki híven szolgálnak, önmagát akarja egész boldogító közellétében adni, az egy olyan túlságos és gazdag jótétemény, amelyet ember *jutalmúl* nem igényelhet és nem követelhet magának. Ha mindent megtettünk, *akkor* elmondhatjuk: szolgák vagyunk. Milyen határtalan bizonyossággal és tisztasággal győzte le itt Jézus minden farizeusi és „megfizetési“ ethika veszedelmét! Mennyivel biztosabban és egyszerűbben, mint Pál mindazon művészi bizonyításával, mellyel az egyedül hitből való megigazulást védelmezte.

¹ Lk. 17. 7 sk.

Ahoz azonban hozzá kell szoknunk, hogy az evangélium azt a tant, mely szerint a jót magáért a jóért kell cselekedni, nem ismeri. Az evangéliumban mindig és mindenütt az mondatik, hogy a jót Istenért s azon örök célokért kell cselekedni, melyeket Isten az ember elé tűzött, a nagy ítélet előtti felelősség, s az életünkről Isten előtt teendő végszámadás komoly érzetében. Az evangélium magvát nem az erkölcsi törvény vértelen képzete alkotja, hanem a rendületlen meggyőződés az egyén személyes életének Istenben való céljáról és kiteljesedéséről.

Miben áll tehát lényegében Jézus erkölcsi követelményeinek tartalma és alapjellemé? A Jézus korabeli kegyes zsidó Isten akaratának tartalmát a mózesi törvényben találta meg. A konkrét és határozott kérdés tehát így hangzik: ***milyen viszonyban állott Jézus a mózesi törvénnyel?***

A helyzet, melyet Jézus kora népváradalmaival, Isten-országa és az ítélet gondolatával szemben elfoglalt, teljesen amellet bizonyít, hogy Jézus e ponton is legközelebből egészen a múlt alapján áll. Kétséget nem szenved, hogy Jézus Isten szent akaratát teljes meggyőződéssel a törvényben látta. Az írástudónak, aki tőle az örökéletre vezető út után kérdezősködött, azt felelte: „Mi van a törvényben megírva, mint olvasod?” és „Tedd azt és élni fogsz!”¹ Jézus tehát a törvényben Isten jó és szent akaratát találta meg. Mondotta ugyan, hogy „ha igazságosságok nem lesz több a farizeusok és írástudók igazságosságánál, nem mehettek be Isten országába”², de az volt a véleménye, hogy Isten előbb szent akaratát azoknak hagyománya hamisította meg, torzította el és

¹ Lk. 10. 25—29. v. ö. Mk. 10. 17. sk. — ² Mt. 5. 20.

szennyezte be.¹ Jézus elsősorban a mózesi törvény és az ó-testamentum érdekében szállt síkra a hagyomány ellen, az ellen, ami „a régieknek mondatott.”² Nem tagadható, hogy Jézus, amint a hagyomány értesít, — jórészt a könnyelmű világiak ellen, — e szavakat mondta: „Azt hiszitek, hogy a törvény, vagy a próféták eltörlésére jöttem? Nem eltörölni, hanem betölteni jöttem. Mert az ég és a föld hamarabb elmúlnak, mint egy pontocská vagy ióta a törvényből!”³

És még van egy mély szakadék a törvény, a sülyedő izraelita kegyesség epochájának e terméke és Jézus erkölcsi nyilatkozatainak szelleme közt. Jézus azon véleménye, hogy ő a törvény alapján áll, világosan semmi egyebet nem jelent, mint Luther azon hite, hogy ő a katolikus egyház hű fia, holott azzal bensőleg már régen meghasonlott. Ép úgy hitte Jézus is, hogy az írástudók és farizeusok erkölcsi alapgézetek ellen folytatott harcában csak a tradíciót és annak kinövéseit érinti, pedig tényleg a törvényre ütött reá, melynek alapján nem annyira ő, mint inkább farizeusi ellenfelei állottak. Természetes, hogy a harc folyamán a mély ellentét itt is, ott is egész világosan feltárult.

A hegyi beszéd gyakori nagy ellentéteiben természetesen úgy tűnik fel a dolog, mintha Jézus nem a törvényt, hanem csak ellenségeink hagyományát érintené. De mikor Jézus a föltétlen engedékenység és engesztelhetőség parancsát szembehelyezte a „szemet szemért, fogat fogért” parancsával⁴, akkor kitűnt, hogy „a jobb igazságosság” szelleme valami egészen más, mint a

¹ Mt. 7. 6. sk. — ² Mt. 5. 21. sk.

³ Mt. 5. 17. A hagyományban aligha állottak e szavak Jézus nagy hegyi beszédjének elején. Ezek Jézus egyes paradox nyilatkozatai. V. ö. Lk. 16. 16. sk.

⁴ Mt. 5. 38. sk.

mózesi törvényé, vagy annak legalább egy részéé. Mikor Jézus a házasság feloldhatatlanságát oly erősen hangsúlyozta, akkor tényleg a törvénynek a házasság szétválasztásáról szóló, s az írástudók előtt rendkívüli fontossággal bíró intézkedését törülte el.¹ Mikor hirdette, hogy a szombat van az emberért és nem az ember a szombatért,² akkor az ó-testamentumi felfogást, (vagy legalább is annak egyik oldalát) a szombat szentségéről megdöntötte.³ Az a nyers kijelentése pedig, mely tanítványai előtt is egy merész titoknak látszott, hogy „semmi sem fertőzteti meg az embert, ami kívülről megy belé”,⁴ valóságos forradalmat jelentett az ó-testamentum tisztulási intézkedéseivel szemben. Dacára annak, hogy Jézus a mózesi törvény egészének alázatosan meghódolt, egyes rendelkezései között teljesen szabadon mozgott. Legjobban mutatja ezt a házasság szétválasztását ellenző nyilatkozata. Jézus nyíltan elismeri, hogy a mózesi törvény ezen intézkedésével ellentétben áll; de szerinte ezt a határozatot Mózes csak a nép keményszívűsége miatt hozta. Már pedig magának, Mózesnek tekintélyénél is van magasabb tekintély: a teremő Istené, aki *rendelte* a házasság feloldhatatlanságát. — Így egy írástudó sem mert volna bizonyítani.

Eszerint Jézus álláspontja a törvénnyel szemben *paradox*: az alázatos meghajlásban a legnagyobb benső szabadságot, az egyes intézkedésekkel szemben való eltérő vélemény mellett az egésszel való szilárd meg egyezés bizonyosságát mutatja. A törvény előtt Isten szent akarata maradt, de csak azt hallotta belőle kicsengen, aminek felfogására hangolva volt.

¹ Mk. 10. 2. sk. Mt. 5. 31. — ² Mk. 2. 27.

³ Ezen az ítéleten semmit sem változtat az, hogy néha a rabbinus tanítók is éltek e törvényrészlet tisztázgatásával, a törvény kazuistikus kezelési módján. — ⁴ Mk. 7. 14. sk.

Így állván a dolog, Jézus sajátos erkölcsi nézeteit világosabban szemügyre vehetjük, ha többé nem a törvénnyel szemben elfoglalt álláspontját, hanem inkább a **törvényhez kapcsolódó hagyománnyal** folytatott küzdelmét vesszük vizsgálat alá; hogy azután a kettőt egymástól élesen elválaszthassuk.

„... Mert ha a ti igazságosságotok jobb nem lesz a farizeusok és írástudók igazságosságánál, nem fogtok bemenni az Isten országába!” Miben állott ez a „a jobb igazságosság”? Legelőször is abban, hogy Jézus mindent a valódi értelemben vett *erkölcsire* koncentrált. Jézus és ellenségei egyaránt abból indultak ki, hogy Isten szent akarata a mózesi törvényben van lefektetve. De mily eltérőleg fogták fel ezt! Az írástudók és farizeusok az „egész” törvényre gondoltak, összes kultikus, ceremoniális, juristikus és alkotmányyszerű intézkedéseivel együtt. (Természetesen a benne levő erkölcsi elemre is, de nem különösen, hanem csak úgy a többi mellett; az erkölcs csak úgy odasorakozik minden egyéb mellé.) Jézus ellenben egyedül az erkölcs fennségét ragadta ki a törvényből, minden egyéb aztán egyforma volt előtte. Nem polemizált ellenük, meghagyta őket, úgy, amint voltak; s csak akkor ütötte le az elkorhadt romot, ha az a fődolognak útjában állott. Először a belső tisztaságot sürgette, s csak azután a külsőt, először a jócselekedetet, s csak utána a szombatszentelést; hirdette, hogy első a szülők tisztelete, s csak azután az oltáré, első az igazság, az irgalmasság és hűség, s csak azután a tízed!¹ Így indult teljesedésbe Jézus lelkéből az erkölcs felszabadítása a törvény bilincsei közül.

Jézus mindenben az **egységre, teljességre és bennsőségre** tört. Istennek a törvényben foglalt köve-

¹ Mt. 23. 23.

telményei ezerfelé szoródtak szét; Jézus visszavezetett azoknak egységére, s a törvény lényegének kúsza sokfélesége helyébe, melyben keresztül-kasul hányódott nagy és kicsi, fontos és mellékes, egy *teljes egészet* helyezett: „Szeresd az Istent egész szivedből és felebarátodat, mint önmagadat!“¹ „Amít akarsz, hogy veled tegyenek, te is azt tedd másokkal.“² Nem az a fő, hogy Jézus e nyilatkozatokat valamikor tényleg kimondta és felállította. Hasonló mondásokat néhol az egykorú rabbiknál is találunk, s a zsidók és zsidóbarátok büszkén hivatkoznak is arra, hogy Jézus ebben semmi újat nem tanított. Sokkal fontosabb ennél az az eleven energia, az a hasonlíthatatlan biztonság, amellyel Jézus úgy a maga, mint tanítványai életét tényleg szabályozta. Sohase tűrt el felületes játékot Isten szavaival és parancsaival, tanítványait mindig a végső, nagy erkölcsi valóságok felé vezette, s mindenekelőtt arra törekedett, ami az egyéni élet számára értékes volt: az Isten szeretetére, mely a felebarátok szeretetében, s az embernek egy egész világnál értékeőbb saját lényre iránti köteletségében jut kifejezésre.

A törvény, úgy, amint a farizeusok fejtegették, egész lényegében az egyes *cselekedetekre* irányult. A késői zsidótörvény egy jelentésű a joggal, s a jog lényegében a tette megy ki. A jognak a vallással és erkölccsel való ezen összekapcsolása a legjellemzőbb vonása a zsidóság szellemi magatartásának. Jézus ezt a kapcsolatot feloldotta, mert ő az egyes tettek mögött rejlő *érzületet* kereste. „Csak a jó fa terem jó gyümölcsöket.“³ „A szívből jönnek a tiszta és a megfertőztető gondolatok egyaránt.“⁴ Így lépteti Jézus a kazuistikától szétszórt, s az életet össze-vissza bagozó határozatok helyébe az erkölcsi

¹ Mk. 12. 28. sk. — ² Mt. 7. 12. — ³ Erre von: szeresd felebarátodat, mint magadat. — ⁴ Mt. 12. 33.

meggyőződésen alapuló személyes szabadságot. Lukács evangéliumának egy régi kéziratában van megőrizve az a hagyomány, hogy Jézus egy embernek, aki szombaton dolgozott, azt mondta: „Ha tudod, mit cselekszel, boldog vagy, de ha nem, átkozott és törvénszegő!” Aligha bír alappal, hogy Jézus e kemény szót mondta volna, s hogy ennek visszhangja lenne a páli mondat: „Mindaz, ami nem hitből (tehát nem erkölcsi meggyőződésből) van, bűn.”^{1 2}

Akár Jézus mondta ezt, akár nem, annyi bizonyos, hogy egész élete és személyisége az erkölcsi meggyőződésen alapuló szabadság symboluma.

Abban a harcban, melyet az egység, teljesség, bennsőség és szabadság érdekében a farizeizmussal folytatott, Jézust egy erős alapérzés vezette: az **igazság és valóság szenvedélyes szeretete**. De a mi őt égeti, az nem csupán subjektív igazságszeretet, hanem ösztönszerű érzéke a célszerű és a valódi iránt. Innen van, hogy legyőzhetetlenül irtózik a lényeg minden tudatos, vagy öntudatlan meghamisításától, minden felszínen lebegéstől, külsőségen csüngéstől és céltalantól s végre a komolyság álarcában folytatott minden játéktól. Szelid irgalmasságával sok mindent meg tudott érteni és bocsátani, de ha ezekről volt szó, akkor haragra lobbant és semmi közösséget azokkal el nem ismert. És a harc hevében úgy el találta ellenségeit, hogy még ma is szinte-szinte sajnáljuk őket, mert bizonyos, hogy a kik komolyan úgy gondolkoztak, mint Jézus ellenségei, legkevésbé sem mondhatók képmutatóknak. Jézus legnagyobb munkatársa így ítél felőlük: „Bizonyoságot teszek felőlük, hogy Isten iránt való buzgóság van bennük, de nem megismerés szerint.”³

Másfelől Jézus ugyanazzal a szenvedéllyel harcolt.

^{1 2} Az előbbi jézusi nyilatkozatot lásd : D. kézirat Lk.-hoz. 6. 4. A páli mondás : Rom. 14. 23. — ³ Rom. 10. 2.

egy olyan systéma ellen, a mely követőinek valóság iránti érzékét elgyöngítette és üressé tette. Már pedig aki azt elvesztette, mindent elveszített; Isten valóság s a kinek erre való érzéke elpusztult, az nem fogja Istent megtalálni. Az írástudók és farizeusok elleni harcában Jézus úgy áll előttünk, mint a valóság nagy katonája.

De a farizeusokkal való ezen ismeretes ellentétnél még mélyebb a nem ismert és ki nem mondott ellentét. A késői zsidó ethika és vallás karakteristikus vonása a joggal való belső összekapcsolódás. Az Isten és a hívő, a hívő és a felebarát közti viszony a legapróbb részletekig „a tartozik-követel“ jogi systémájává volt kidolgozva. Szinte túlon túl uralkodott benne a „ne quid nimis“ ízetlen és közönséges vizsgálata. Ennek a kazuistikának a mérlegén, mely a mindennapi élet legjelentéktelenebb eseteire is kiterjedt, minden meg volt mázsálva és minden körül volt cirkalmazva. Mindenütt a tilalom, a negativ „Ne tedd!“ uralkodott, s az erkölcsi fennségnek az embert végtelenül saját maga fölé emelő természete nem volt ismeretes.

Csak úgy pillanthatunk be helyesen Jézus erkölcsi mivoltába, ha folytonosan szem előtt tartjuk azt, hogy ő a farizeusokkal való, részben öntudatlan ellentétében egy megalkuvást nem ismerő, nyugodtan mondhatjuk, egy élesen egyoldalú irányba tört. A mit Jézus hirdetett, az a **hősiesség, a föltétlen, elszánt lelkesedés ethikája**. Ebből érthetjük meg a hegyibeszéd szellemét, melyet a gyülekezet Jézus egyes nyilatkozataiból állított össze. Ebből érthetjük meg, hogy Jézus a jogról és a jogi szempontról semmit sem akart tudni. Jézus egész természete a magasba tört.

Az ó-testamentum „Szemet szemért, fogat fogért“ mottójával szembe helyezte az új parancsot, hogy a jog-

talanságnak semmi körülmények közt sem szabad ellene állani. Az ifjút, a ki tőle az örökség felosztása után kérdezősködött, élesen elútasította magától.¹ Ott, a hol Jézus a házasságtörő nőt a nép ítéletétől a legmagasabb erkölcsi szempont érvényesítésével megmentette,² a jelenet nagysága feletti minden csodálkozásuk mellett is még világosan látjuk, hogy Jézus nagyszerű erkölcsi egyoldalúságában a törvény állandóságának veszedelme rejlett. Két világ tört itt egymásra, melyeknek határai nem voltak mindig szabályozhatók. De Jézus előtt az volt a fontos, hogy elsősorban a magasabb erkölcsi világnézetnek törjön út s e magasabb világot az alantasabbtól megszabadítsa! Ezért Jézus egyoldalúsága is helyén való!

Jézus belső, erkölcsi mivoltának a farizeusok jogi, kazuistikus természetével való egész ellentéte ott lép legélesebben elénk, a hol látjuk, hogy Jézus erkölcsi intelmeiben mily pompás iróniával utánozza ellenségei modorát: „Mondom nektek, hogy a ki testvérére *haragszik: ítéletre méltó*; a ki felebarátjának azt mondja: *haszontalan: a főtanács ele való*,” a ki azt mondja: *bolond: az a pokol tüzére való*!”³ Innen érthető, hogy Jézus miért szerette annyira e kazuistika számtalan megkülönböztetése és kivétele ellenébe Isten parancsának feltétlenségét állítani oda. Aki ismeri az eskü és házasság farizeusi szabályzatát, az megérti, hogy miért követelte Jézus oly heroikusan, hogy az ember semmi képen ne esküdjék és a házasságot semmi szín alatt fel ne oldja.⁴ Pedig az okos, józan belátás arra utalta, hogy a végső kivételeket mégis tegye meg, s hogy itt-ott, pl. az eskü megtiltásánál maga is

¹ Lk. 12. 13. sk. — ² Ján. 7. 53. 8. 11. Legjobb kézírataink szerint a házasságtörő nőről szóló perikópa eredetileg nem volt itt. Ez tehát egy igaz, de nem kanonikus hagyomány. — ³ Mt. 5. 22. — ⁴ A Mt. 5. 32-ben levő kikötés „kivéve, ha parázna” nem eredeti. V. ö. Mk. 10. 11. sk. * Mt. 19. 1. sk.; Lk. 16. 18. Ez a kivételtevés Jézus föltételeket nem ismerő etikájával ellenkezik.

kivételt engedjen meg. De Jézus **gyűlölte a kivételeket**, ott, a hol megállott, a kazuistika által veszélyeztetett sérthetetlen erkölcsi komolyságért harcolt.

A farizeusi ethika a tilalomra és az erkölcsi követelmények tűzetes körülírására irányult, Jézus egész mivolta **pozitív**, tanítványainak azt mondta meg, a mit *tenniök kell*, s szerette az erkölcsi parancsot lelkeikben a maga korlátatlan határnélküliségében eleveníteni meg. Ha a zsidó-parancs azt mondta: A miről azt akarod, hogy *ne* történjék veled, *te se tedd* azt másokkal, Jézus így szólt: A mit akarsz, hogy veled cselekedjenek, te is *azt tedd* másokkal! Jól meg kell figyelni ezt az első pillantásra jelentéktelennek látszó különbséget. Igaz, hogy a zsidó-parancs az okosabb, higgadtabb meggondolás határai közt mozog, de mennyivel korlátatlanabb Jézus erkölcsi világa, ha annak mélyére tekintünk! Az erkölcsi kötelesség e határtalan voltát Jézus rendkívüli erővel hangsúlyozta. Nem elég, hogy az ember felebarátjainak hétszer megbocsásson, hetvenhétszer is meg kell bocsátnia! ¹ A parancsolatnak nincs határa, s az embernek kötelességét minden gondolkodás, késlekedés, minden „ha” és „de” nélkül kell teljesítenie. Az erkölcsi tökéletesség elé nem állítható oda az állítólagos Istentisztelet semmi akadálya! ² Míg Jézus így egyfelől a kötelességet a végtelenbe nyújtotta ki, addig másrészt az érzület és annak nyilvánulása terén a legkisebb és legaprólékosabb dolgokba is belement: erkölcsi világa mindkét oldalról végtelen. Jézus erkölcsi világa akkor is ugyanaz, mikor tanítványinak az önmagukkal szemben való kötelességről beszél. Az embernek mindent meg kell tennie magáért, hogy önmagát el ne veszítse. Az Istenországába való bemenetelért el

¹ Mt. 18. 21. sk. — ² Mt. 5. 23. sk., Mk. 11. 25.

kell vetni kezét, lábat, ki kell tépni a szemet, ha megbotránkoztat.¹ Az önmagunkban hordozott belső értékkel nem ér fel az egész világ minden értéke. Az erkölcsi ideál e végtelenségét legszebben e nyilatkozatában látjuk összefoglalva: „*Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok.*”²

Mily vakmerő, lelkünket félelemmel megtöltő nyilatkozat ez! A *véges* embernek kell arra törekednie, hogy olyan tökéletes legyen, mint az *örök, végtelen* Isten; ugyanarra a tévedhetetlen erejű erkölcsi képességre, mely minden ellenállást kigúnyol s épp úgy szeretni ellenségeinket és jót tenni velük! Ebben a legmagasabb, legfelségesebb, Isten mellé törő lelkesedésben rejlik annak a nyitja, hogy Jézus miért parancsolta az ellenségek szeretetét.³

Heroizmus, lelkesültség, Isten akaratának való korlátlan átengedés, mely kivételt nem tűr s az embert, miközben örökös nyugtalanságban tartja, követelményről követelményre hajtja: ez Jézus erkölcsi világának természete. Az erkölcsnek minden alantasságtól való hatalmas felszabadítása csaknem elválaszthatatlanul összeforrott Jézus alakjával. Jézus élete az erkölcs egész fennségében és komolyságában való megtestesülése. Mikor Pál a keresztyének erkölcsi életét úgy tekintette, mint Isten lelkének csodálatos, kényszerítő munkáját, akkor Jézus erkölcsi mivoltának legbensőbb lényegét egy igen szerencsés formulába foglalta: mert Jézus erkölcsi magatartása egy hősé, ki a lelkesedés tüzeiben ég s a földfeletti isteni erő kényszerítése alatt cselekszik.

Mindezt megerősíti Jézus ígehirdetésének az eschatologiai elem által való meghatározottsága. Az egyes láncszemek egy összefüggő láncba kapcsolódnak. Láttuk,

¹ Mk. 9. 43—44. Mt. 5. 29. sk. — ² Mt. 5. 48. — ³ Mt. 5. 44. sk.

hogy Jézus ígehirdetésének alapját az ítélet nagy gondolata alkotta. Jön az ítélet, jön az Isten. Épen azért volt Jézus előtt Istennek szent, végtelen, kivételeket gyűlölő, a lelkeket remegő nyugtalanságban tartó akarata az egyetlen reálitás, mert Isten közellétéről sziklaszilárdul bizonyos volt. Ezért mondja: „Térjete meg, mert elközelgetett az Isten országa!” A hová azután eljutott, az egy szükség-szerű, ezen alaptól kiinduló erkölcsi fordulat volt, a hét-köznapi-tól való nagy felszabadulás, az isteni akarat sférájába való felemelkedés; az t. i., hogy *Isten nem a megsemmisítő ítéletre jön.*

Mindenütt látjuk azt is, hogy Jézus erkölcsi mivoltának egyszerű utánmásolása lehetetlenség. Jézus egészen egyedül áll. Jézusra Isten egészen kivételes feladatokat bízott s képessé tette arra, hogy azokat egész megdöb-bentő mivoltukban és félelmes komolyságukban hirdesse. Őt minden egyes dologban egyszerűen utánozni akarni botor merénylet, a közönséges embernek a heros mellé törtétese volna. Jézus számunkra elérhetetlen marad.

Első pillanatra úgy látszik, hogy ***Jézus erkölcsi világa nekünk idegenszerű*** és hogy szakadékokat mutat. Jézus erkölcsi követeléseiben tekintetét egyedül Istenre és az egyénre irányította. Az egyén állapota Isten ítéletében az egyetlen, a mi számít előtte.

Jézus etikája a túlfeszített erkölcsi individualizmus etikája. Jézus előtt a két legnagyobb: az Isten és az egyén mellett minden egyéb elmerül. Elmerül az egész emberi történet, s az emberi nemzet összefüggő munkája az egyesületi és társadalmi élet minden formájában, családban, házasságban, társulatban, államban, nemzetben. Jézus úgy állítja fel erkölcsi követeléseit, mintha az egyének — eltekintve a személynek személlyel való természetes viszonyától — mindezen

erkölcsi vonatkozásoktól és formáktól függetlenül, oly egyenesen és szabadon állanak Isten előtt, mint a hogy ő és tanítványai vándoréletükben tényleg szabadok voltak minde formáktól és viszonyoktól. Ehez járul még az is, hogy Jézus a világ közeli végét, vagy legalább is a földi viszonylatok nagy összeomlását várta. Jézus véleménye szerint ez az egész világ, melyben mint a gyűrű a láncba, kapcsolódik egyik generáció a másikba, semmi maradandó értékűt nem tudott alkotni. Az is igen fontos, hogy Jézus minden nagy kulturától távol, egy teljesen szétomlott és reménytelen nép keblében nőtt fel, melynek minden nagy célja hiányzott. Természetesen nem e tényben fekszenek Jézus világtól elforduló etikájának tulajdoképeni gyökerei, Jézus individualis, túlfeszített erkölcsi mivolta sajátos gyökerekkel bírna akkor is, ha más körülmények és más várakozások talaján nőtt volna fel. Lehet gondolni, hogy a dolgoknak e tisztán vallásos, minden világi viszonytól elfordult szemlélése teljesen független a külső viszonyoktól. De ezek a külső viszonyok járultak hozzá ahhoz, hogy Jézus erkölcsi természetének alapiránya kifejlődjék. E külső viszonyok adták a formát, melyben az erkölcsi tartalom kidomborodott, s e forma pedig egyoldaluan vallásos, világtól elforduló volt. Nem arról van szó, hogy Jézus itt vagy ott nem méltatta figyelemre az emberi társadalmi élet formáit, vagy hogy éppen egyenesen megtámadta és eltörölte azokat. Aranyszavakat mondott a házasság szentségéről és feloldhatatlanságáról. E komoly, világkerülő ember szemei felragyogtak, ha gyermekeket látott. Szava: „Adjátok meg Istennek, ami az Istené és a császárnak, ami a császáré“¹ világtörténelmet csinálva vonult át a századokon. De mindezek csak egyes dolgok,

¹ Mk. 12. 17.

morzsák, a mik a gazdag ember asztaláról lehullanak; nincs senki, aki komolyan állítaná, hogy Jézus erkölcsi munkájának tulajdoképeni súlypontja ezekben feküdne. A súlypont nagyjában és egészében abban van, hogy Jézus magát és tanítványait feloldotta a családi élet, házasság, hivatás, község és állam kötelekeiből, s személyiségének egész gazdagságát csak ezen független viszonyukban öntötte át beléjük. Tiltotta az aggodalmaskodást, nemcsak a nyugtalan, kicsinyhitű aggodást, hanem mindazon előreszámítást és tervezgetést is, mely minden józanúl felfogott világi hivatáshoz szükséges.¹ A lélek legnagyobb veszedelmének tartotta a gazdagságot.² A jogról semmit sem akart tudni, szinte ott sem, a hol helyénvaló volt. Olyan környezetben élt, a hol a jog nem sokkal többet jelentett a hatalomnál és erőszaknál, s ahol általában elég könnyelműek voltak arra, hogy annak követeléseivel ne sokat törődjenek. A felsőség Jézus szemében egy, „e világhoz tartozó” hatalom volt, a melynek az ember tisztelettel tartozik adózni, mihelyt „e világban” él; de a legmagasabb erkölcsi szempontból mégis csekély értékű. „A népeken *uralkodnak* királyaik, s azok *jótevőiknek* nevezik őket!”³

Reményeit és gondolatait elszakította népe végzetének gondolatától, megdöbbenő nyugalommal nézett népe bekövetkező bukásának arcába, s egy magasabb világba vonult el, míg ez a világ és annak minden, még magasabbra irányuló munkája is elmerült Isten felé törő lelke előtt.

Helyes dolog e tényt elfogulatlanul beismerni és ép oly elfogulatlanul állítani, hogy mi Jézus mivoltát e ponton egyszerűen utánmászni magunkban nem vagyunk képesek.

¹ Mt. 6. 19. s köv. 6. 34. — ² Mk. 10. 23. s köv. — ³ Lk. 22. 26. Ismét egy példája az ironikus fordulatnak Jézus nyilatkozataiban.

Az a felfogás, hogy a dolgok fejlődésének meghódolni is Isten tisztelete, mivel abban Isten nyilatkozik, egész más módon hozta közelebb és kényszerítette reánk ismét a világban való munkálkodást és feladatokat. Mondhatjuk, mintegy erkölcsi módon.

A keresztyénség kifejlését ez a fejlődés követte, egyenesen a reformáció és Luther műve által lett számunkra ismét lehetségessé a világi munka erkölcsi értékének biztosabb és derültebb megítélése. Mi gondolatainkkal már nem egy elmúló világ végén élünk. Szemünkben egészen másképp forrott össze Isten érzékfeletti világa, örök gondolataival és ez az idői világ, mint Jézus korának szemében. A világ és Istenszája közötti határok finomabbakká, szétfolyóbbakká és felismerhetetlenebbekké váltak.

Ennélfogva úgy áll a dolog, hogy Jézus, az ő egész erkölcsi mivoltával most már keveset, vagy épp semmit se mond nekünk? Ellenkezőleg! A **legmagasabbat és az utolsót** mondja. Megmondja azt, hogy ez az egész elmúló világ alapjában és céljában min fordul meg? Azon, hogy az egyén megtalálja az élő Istent, hogy az egyén életét a felelősség komoly érzetében, a nagy Isten tekintete előtt, minden külső siker gondolatától szabadon, minden emberi ítélettől függetlenül vezesse, hogy az egyénnek Isten nagy és jó akaratában örök megállását és ez által a világ zürzavarában szabadságának biztosítékát s személyiségeinek önállóságát kell feltalálnia s a földön mindent az örökkévalóság számára kell megélnie. Mikor Jézus a világ folyásán kívül helyezkedve e végcélra törekedett s azt tanítványai lelkébe is belevészte, ő maga idegenszerűnek és utánózhatatlannak tűnik fel ugyan előttünk, de annál világosabban ragyog fel lelkünk előtt a cél, mely felé e világban a mi életünknek is törnie kell!

S mégis, vajjon nem tátong-e egy mély örvény a mi, teljesen e világbazárt, a kulturában és munkában túlfeszült életünk s Jézus és első tanítványai világtól elfordult természete között, annyira, hogy újból fel kelljen vetnünk a kérdést, vajjon ezen alapkülönbség mellett a vele való közösségen alapuló végcélok mellett kitarthatunk-e!? Nem gondolom. Egy ponton újra hídát verhetünk e két, annyira különböző világ között.

Mert Jézus a leghatározottabban hangsúlyozta azt az alapgondolatot, hogy az egyén csak *ráér* erre a személyes közösségre s hogy közösség nélkül semmi magasabb élet nem lehetséges és Isten is csak a felebarátok szeretetében s a reánk rótt erkölcsi munkában található meg.

Ugyanazzal az energiával, melylyel tanítványai lelkét Istenre irányította, útalta őket a közösségre s végül nem fordította őket önmaguk felé, mint Buddha, hanem szoros személyes összeköttetésbe láncolta őket önmagával és egymással is. De ahol Jézus e közös erkölcsi munkát, mely személyből személybe plántáltatik, mint a legfőbbet, hangsúlyozza; ott lassanként az ember társadalmi élete minden szükséges formájának is ismét elő kell állania, mégpedig úgy, hogy teljes sajátos értékét mindenik megőrizze. Az evangelium, Jézus erkölcsi magatartása nem vezet a szerzetességre, mint Buddha vallása, mert végső alapjában az ember társadalmi életének formáit s a bennük fellépő erkölcsit minden erővel igényli.

Így útál minket Jézus evangeliumában Istennek értünk élő akaratára. Bár egész hősieles magatartásában, abszolút önátadásában, a legmagasabbnak és végsőnek semmi mást nem értékelő, kizáró hangsúlyozásában elérhetetlen magasságban áll felettünk, szigorú, félelmes keménységben, azt mégsem szabad merésznünk, hogy e heros

oldalára álljunk. De mégis megmarad Jézus a hívő bizonyosságának, az ő szava lesz az ösztöke, mely nem hagyja megpihenni. Félreismerhetetlen világossággal jelölte ki az irányt, amerre, ha tőle távol is, de haladnunk kell!

De Jézus erkölcsi követeléseinek komolysága és szigorja egy ellentétes oldallal is bír, melynek felemlítése nélkül Jézus és Íge hirdetése rémítő volna: **Jézus bűnbocsánatot és egy megbocsátó Istent hirdetett.** Nemcsak erkölcsi követeléseinek nehéz terhét rakta tanítványaira. Intette, hogy naponként így imádkozzanak: „Atyánk, bocsásd meg bűneinket!” Az egykorú zsidóság is tele volt a bűnbocsánat gondolatával: „Bocsáss meg nekünk, atyánk, mert bűnösök vagyunk, bocsáss meg, mi királyunk, mert vétkezénk!” — így imádkozott naponként, főleg Jézus idejében, a kegyes zsidó.

A késői zsidó irodalomban néhány megragadóan szép bűnbánati imát és vallomást ismerünk. És az emberek mégsem tudtak ott soha meggyőződéssel és derűtlen bízni a megbocsátó Istenben! A törvény egész mesterséges törekvése, a vallásosságban a külsőségek egész halmaza az ellenkezőre irányult. Hogy is tudtak volna az emberek bizonyosak lenni a bűnbocsátó, kegyelemben gazdag Istenről, míg a vallástól azt tanúlták, hogy az Isten irgalmatlan, nem bocsát meg és nem feled!

Amint a zsidó kegyeseknél mindinkább kifejezésre jutott a bűnbocsánat utáni vágy, oly mértékben növekvő gőgös megvetéssel és gyűlölettel fordultak azok ellen, akik nem olyanok voltak, mint ők. Megvetették a görögöt, gyűlölték a rómaiakat, dühös ellenségeskedésben éltek a samaritánusokkal, gyűlöletüket és ellenségeskedésüket azokra az izraelitákra is kiterjesztették, akik valami okból ezt az exclusivitást nem osztották; a bűnösökre és istentelenekre, kik a pogányokkal tartottak, a vámszedőkre,

kik a pogány uraktól kapott bűndíjból éltek. A farizeus gyűlölte és megvetette az „Amhaarez“-t, a műveletlen, közönséges embert, aki olvasni sem tudott s miután nem tanulta, nem is vehette komolyan a törvény betöltését s aggodalmasan távortartotta magát a vele való minden közelebbi érintkezéstől. Az exclusivitás minden célzatával szemben Jézus kezdettől fogva éles ellentétben állott. A nép ítélete itt el is ismerte Jézus egészen eltérő szokását: „A bűnösökkel és vámszedőkkel eszik.“¹ Jézus nem az elzárkózott kegyesek tömegéhez fordult, hanem legelőször a megvetett, műveletlen néphez, a bűnösökhöz, a vámszedőkhez, akiket a társadalomból kivetettek és lenéztek, a pusztulásra vetett világfiakhoz. Az evangéliumok beszélik, hogy Jézus nyájas volt a samaritánus-hoz.² Legszebb példázatai egyikében valóban díszes emléket állított az irgalmas samaritánusnak.³ S mindezt oly elfogulatlanul és fesztelenül tette, mintha másképpen nem is tehetett volna.

Távol az utcák és országutak zajától, hol seregestől kevélykedtek a kegyesek, a megtévedetteket és elveszetteket kereste fel, kik sehogyse tudtak már eligazodni a világban. Ahol elveszettekre és reményüket feladott emberekre, prostituáltakra és házasságtörő nőkre talált, nyájas gyöngédséggel hajolt hozzájuk, s meg merte azt tenni anélkül, hogy erkölcsi követelményeinek komolyságából engedett volna, mert erős volt és tiszta lelkének nem árthatott meg a tisztátalan atmosféra.

Ebben ülte Jézus az ő királyi diadalát! **Személyiségében épen az a legcsodálatosabb**, hogy ő, aki oly határozott és komoly, szigorú és ijesztő erkölcsi követelményekkel lépett föl tanítványaival szemben, olyan

¹ Mt. 11. 19. — ² Lk. 9. 51. sk. 17. 11. sk. — ³ Lk. 10. 30. sk.

kegyelmes, nőiesen gyöngéd tudott lenni azzal az emberi lélekkel szemben, akit a bűnben küzködni látott. Az a Jézus, akinek senki sem tehetett eleget, megelégedett az első gyöngé akarással, s az a Jézus, aki céljait oly végtelen magasba tűzte ki, örvideni tudott a botorkáló lábak első lépéseinek, melyeket azok az új úton tettek; tüzet akart gerjeszteni és örvidezett az első éledő isteni szikrának egy emberi lélekben. Épen, mivel ilyen volt, tudta Jézus oly teljes biztossággal felfogni az Isten bűnbocsátó voltát, s lett képessé arra, hogy azt a bizonyosságot tanítványai lelkébe is besúgározza. Ezen a ponton lendül ígehirdetése a magasba. Legszebb példázataiban, melyek elmúlhatatlan frissességben, a küzködő emberi lelkekre gyakorolt örök, megtörhetetlen hatással és erővel járták be a századokat, Jézus a bűnbocsátó Istent dicsőítette, az Atyát, aki elveszett fiát megtéveszthetetlen erős szeretettel fogadja vissza, sőt még épen örül neki, a mindenható Istent, aki előtt egy megtérő bűnös többet ér, mint kilencvenkilenc igaz.

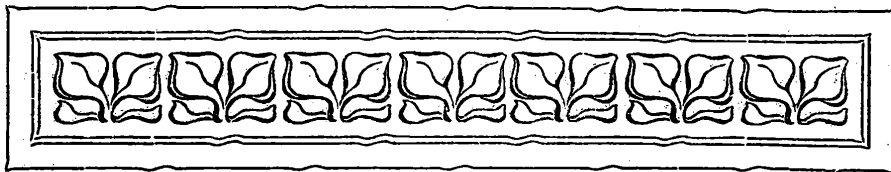
Így lett az evangelium erkölcsi megváltó vallássá, melynek középpontjában a megszabadulás hite áll és a jóakarát felszabadítása a bűnbocsánat által.

De Jézus azzal is egészen tisztában volt, hogy a bűnbocsátó Istenbe vetett hit mennyire összefügg az erkölcsi magatartással és hogy anélkül nem is létezhetik. „Bocsásd meg a mi vétkeinket, *amint mi is megbocsátunk az ellenünk vétőknek*“. Mindíg megismétlődő fordulatokban tette kézzelfoghatóvá tanítványai előtt, hogy irgalmas Atyába vetett hite csak irgalmas szívű embernek lehet, s lehetetlen, hogy könyörtelen szív a bűnbocsátó Istenben hinni tudjon.¹

¹ Mt. 5. 7; Mt. 18. 23. sk.; Mk. 11. 25.; Mt. 6. 14. sk.; Mt. 7. 1. sk.

Így jut még egyszer kifejezésre Jézus evangéliumának végén annak alapgondolata. Az erkölcsi és vallási mindenütt benső összefüggésben és kölcsönös föltételezésben állanak benne. Jézus hitét egyáltalán nem lehet elszakítani erkölcsi mivoltától s ez viszont csak a hit alapján gondolható. Végtelen harmoniában lebegnek itt a vallási és erkölcsi erők. A felszabadított vallás és a szabad erkölcsiség elválaszthatatlanul fonódnak össze itt és egyesült, hatalmas áradatként hömpölyögnek tova. Mindkettő azonban a személyiségben egyesül. Az evangélium a legmagasabb és legteljesebb értelemben vett **vallás és személyiség**. Középpontjában az élő Istenbe vetett hit áll, ki csak személyiekben és lelkiekben érintkezik az emberekkel, de dologiakban és érzékelhetőekben soha! A vallásnak a nemzettől és a nemzeti váradalmaktól való felszabadítása nem jelent mást, minthogy az egyén (az erkölcsi személyiség) uralkodó helyzetbe jut. Jézus szemében a törvény többé nem a népek, pártok és szekták törvénye, hanem az egyéné. Így nyer az egyén élete egyenesen Isten ítélete alá állítva és óriási felelősséggel megterhelve örök, mérhetetlen jelentőséget. Az erkölcsi követelések megszabadultak a kultusz és ceremóniák minden járulékától, s egyenesen a személyre lettek áthelyezve. A fájdalom, melytől Jézus tanítványait most már megszabadította, a bűnért való erkölcsi fájdalom s a megváltás nem kézzelfogható eszközökkel adatik, hanem az élő Isten szabad akarata és a megbocsátást elfogadó ember hite által.

„Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, lelkében pedig kárt vall?” — Ime a személyiségnek Jézus evangéliumában hirdetett vallása!

III. FEJEZET.

JÉZUS SZEMÉLYISÉGÉNEK TITKA.

Ki volt maga Jézus és ki *akart* lenni? Ez az utolsó kérdés, a melyre még feleletet kell adnunk. Az utolsó és a legnehezebb. Mert ezideig minden más kérdésnél, az egyes részletekben rejlő némi homályosság mellett is, s dacára a Jézus nyilatkozatairól ránk maradt indirekt hagyománynak, bízhattunk abban, hogy biztos talajon állunk. Most azonban ingadozó talajra lépünk. A három első evangelium hagyományában csak fáradságosan s gyakran úgy lehet egyáltalán nem lesz elválasztható az, a mi e tekintetben a gyülekezet hite és meggyőződése, attól, a mi Jézus saját véleménye volt. Határozott bizonyítékunk van arról, hogy a gyülekezet hite Jézus életének képét itt nagy mértékben kiszínezte és megaranyozta. Mert Jézus életének képe kezdettől fogva a hit és nem a történeti hűség álláspontjáról rajzoltatott meg.

Itt minden azon fordul meg, hogy össze tudjuk-e fogni azt a kevés megbízható támasztékot, mely e hosszú és fáradságos vizsgálódás útjára kínálkozik. Emellett el kell tűrnünk a szemrehányást, hogy egyrészt igen sokat, másrészt igen keveset tartunk bizonyosnak. A kísérletet azonban mégis meg kell tennünk. Azon támpontoknak,

melyek a mindig megismétlődő vizsgálódás különféle kételyei dacára mégis biztosaknak és megdönthetetleneknek látszanak, egyike az a tény, hogy **Jézus magát népe Messiásának tartotta**. Az evangéliumok ennek feltevését magátólértetődőnek tekintik, de természetes, hogy a támpont ezzel még nincs biztosítva. Mert Jézusnak az evangéliumokban lévő minden egyes messiási bizonyítékát kritikailag megtámadták, s sokat közöltek helyes alapokon. Mi azonban a hagyomány egyes helyeiből való bizonyításnál egy még biztosabb kiinduló pontot nyerhetünk állításunk igazolására. Teljes határozottsággal tudjuk ugyanis, hogy a keresztyén egyházban eleitől fogva uralkodott az a hit, hogy Jézus a Messiás, s visszapillantva az előzményekre, föltétlen bizonyossággal állíthatjuk, hogy e hit előállása tisztára érthetetlen volna, ha Jézus maga nem vallotta volna magát életében tanítványai előtt Messiásnak. Mert az egészen érthető, hogy Jézus első tanítványai, kiknek Jézus halála és eltemetése minden reményeiket szét tépte, s Jézus Messiás voltáról alkotott minden gondolatukat összetörte, Jézus feltámadásáról szerzett tapasztalásaik alapján azért nyerhették vissza azt a hitet, hogy Jézus a Messiás, mert ezt a hitet életében tanúsított magatartásából és saját vallomásaiból nyerték. De teljesen érthetetlen, hogy ez a hit miként támadhatott újra, miután már a tanítványok lelkében összetört? Ha ez lehetséges volna, akkor fel kellene tételeznünk, hogy a húsvét csodálatos tapasztalatai tisztán varázsszerűleg, s a lelkükkel való minden pszichológiai közvetítés nélkül, mint valami abszolút új jelenségek elevenedtek meg lelkükben. Már pedig a szigorúan történeti vizsgálódás álláspontjáról ilyesmit feltelezni nem lehet. E visszapillantó elmélkedésből következik, hogy Jézus magát valamely formában Messiásnak tartotta és hogy e meggyőződését tanítványainak is oszta-

niok kellett. Ebből kiindulva, Jézus nyilvánosság előtt tett messiási önvallomásairól egész sor evangéliumi bizonyítékkal fogunk találkozni, melyeket eddig sem gyanúsítottak meg és ezután sem kifogásolhatnak többé.

Hogy Jézus élete végén, mint Messiás vonúlt be Jeruzsálembe, hogy ő magát a főpap előtti kihallgatásakor nyilvánosan Messiásnak vallotta,¹ hogy Pilátus keresztje felé oda íratta: „Ez a zsidók királya”: ez mind szilárdan megáll, dacára némely ellene emelt kifogásnak. Jézus egész pöre azon feltétel mellett lesz a legjobban érthető, ha úgy tekintjük, mint ellenségeinek a hamis Messiás elleni támadását. Mind jobban kitűnik, hogy a hagyományt e ponton kritikailag megrostálni ok nélkül való.

Az evangéliumi tudósítások ezenkívül még egy rendkívüli értékű támasztékot nyújtanak azon kérdés megoldásához, hogy mikor beszélt Jézus először tanítványai előtt arról, hogy ő a Messiás? Az evangéliumok, — valószínűleg még az esemény alapvető jelentőségének tudata nélkül, — arról értesítenek, hogy Jézus mintegy galileai működésének végén, *Cäsarea Philippinél* feltette tanítványainak a kérdést, hogy ki ő és Péter erre vallomást tett, hogy ő a Krisztus. Jézus azonban szigorúan meghagyta nekik, hogy e titokról hallgassanak.² Habár az evangelisták előtt ez a tény is homályos, ez az ünnepélyes és jelentőségteljes elbeszélés mégis aligha bírhat más értelemmel, minthogy Jézus először itt beszélt tanítványai előtt személyiségének titkáról és hogy tanítványai is itt először tettek bizonyosságot az ő Messiás volta felől. E hagyományt joggal tekinthetjük történetileg hitelesnek, mert a synoptikusok azon kevés elbeszéléséhez tartozik, melyek helyileg, sőt bizonyos értelemben időileg is fixirozva

¹ E jelenettel szemben támasztott históriai kételyeket lásd az I. fejezet elején. — ² Mk. 8. 27.

vannak ¹ Ez az elbeszélés kezdettől fogva a gyülekezet előtt is olyan értékes volt, hogy a hívek még jelentéktelen külső körülményeit is megőrizték emlékezetükben. Az elbeszélés még ezenkívül valami olyat is tartalmaz, a mi a későbbi gyülekezet szemében megfeythetetlen, sőt egyenesen paradox volt. A gyülekezet hite szerint Jézusban az volt a legbiztosabb, legmagátólérthetőbb és legértékesebb, hogy ő a Messiás. Hogyan lehet hát, hogy *erről* élete végén beszélt először? A hol a gyülekezet a maga Jézusának képét a hagyományból alkotta meg, ott magátólértetődőleg azt látta, hogy Jézus kezdettől fogva Messiásnak vallotta magát. Bizonyítja ezt a negyedik evangeliumon áthúzódó vélemény ² bizonyítja a 3 első evangelium, (köztük a Márké is!) alkalmi tudósításai, melyek szerint a Cäsarea Philippi-i jelenettel ellentétben Jézus messiási vallomásai már élete kezdetén elétűnnek. ³ A Cäsareai jelenetnek a gyülekezet hitével való ezen ellentétes karaktere kezsedik annak történeti mivoltáról. ⁴

Ez azonban újabb talány elé állít minket. Miért szólott Jézus tanítványainak először oly későn az ő Messiáságáról, miért követelte tőlük oly keményen, hogy ezen titokról hallgassanak, miért van az, hogy ő minden valószínűség szerint először egészen élete végén, mintegy jeruzsálemi bevonulása alkalmával, lépett elő nyíltan ezen

¹ Az elbeszélés legalább Mk. 9. 2. („Azután hat nappal”) által a megdicsőülés jelenetéhez kapcsolódik.

² A negyedik ev. szerint már ker. János és Jézus első tanítványai is tudták Jézus messiási hivatásáról. 1. 29. 1. 45. 49. s. köv.

³ Mk. 2. 10. 2. 19. s. köv. 2. 28.

⁴ W. Wrede „Das Messiasgeheimnis in den Evangelien“ (1901) c. művében e tényállás ellen felhozott szellemes ellenvetéseivel nem egyezem, mivel tarthatatlanoknak ítélem őket. Bizonyításának veleje a következő: kimutatni törekszik, hogy az evangeliumokon szemmel láthatólag keresztül húzódik annak célzata, hogy Jézus Messiás voltát életében szándékosan rejtegette. Lehet, hogy e mögött egy történeti tényállás lappang. Az t. i., hogy Jézus soha sem akart Messiás lenni. Wrede legszebb cáfolata J. Weiss: Das älteste Evangelium (1903).

követelésével? Aligha tételezhető fel az, hogy benne magában is csak lassanként, s először csak élete végén támadt volna fel világosan az a meggyőződés, hogy ő a Messiás. Abban az időben, mikor életében kudarc kudarcra halmozódik, mikor lelkén szenvedéseinek, halálának és megsemmisülésének sejtelmek vonulnak át, semmi helye e tudat előállításának. Akkor személyének minden ereje igénybe volt véve arra, hogy a Messiás-gondolaton szilárdul megálljon: mert Messiás és szenvedés, leroskadás, sőt halál kizárt ellentétek valának az általános meggyőződés előtt. Azzal a tudattal, hogy ő a Messiás, Jézusnak legalább is már sikere tetőpontján, bírnia kellett. Hogy mikor keletkezett az benne, vajon működése kezdetén, vagy folyamán, az valószínűleg eldöntetlen marad. De legvalószínűbb mindenestre az a feltevés marad, hogy a hagyomány joggal helyezte Jézusnak e tudatra való ébredését a keresztesítés esetére, tehát nyilvános működése elé. Lehet, hogy az evangélium elbeszélésében ott, a hol János Jézust megkereszteli s ő lelkében az eget megnyílni látja és onnan hangot hall: „Te vagy az én fiam!”: eredetileg talán Jézus istenfiúi, vagy messiási tudatának első ébredéséről van szó, ha az evangélium e tudósítás fontosságát alig érezte is meg. De semmi más pontot nem ismerünk Jézus életében, a hol a messiási öntudat felvillanását bizonyítani tudnók, tehát a hagyománnyal együtt kell megpróbálnunk annak elfogadását, hogy a Messiás-gondolat, ha csak merész sejtelmekben is, de működése kezdetétől fogva betöltötte Jézus lelkét.

De hát akkor miért e teljes és csaknem aggodalmas tartózkodás? E kérdésre a feleletet nézetem szerint csak egy úton találhatjuk meg. Jézus maga itt egy legyőzhetetlen belső nehézség nyomása alatt állott; mélyen és közvetlenül kellett uralkodnia rajta azon érzésnek, hogy

a *messiási cím elégtelen* annak megjelölésére, a minek ő magát legbensőbb öntudata szerint tartotta. A messiási eszme a zsidóság nemzeti vallásának és váradalmainak egyik alkatrésze volt. A zsidó népremény egy Istentől küldött királyt várt a Dávid nemzetségeből, ki mint hatalmas uralkodó, karddal a kezében letiporja a pogányokat, megsemmisíti Rómát, megalapítja Jeruzsálemben a viláგuralmat, ki azután Isten lelkétől áthatva bölcsen és szeliden fog uralkodni a kegyesek és a meghódolt pogányok felett. Még azoknál is, kik e király alakját föld-felettivé színezték és a Messiásban nem annyira Dávid fiát, mint inkább egy csodás, égből alászálló alakot vártak, egy isteni méltósággal felruházott világbirót, megmaradt a Messiás nemzeti királynak, ki a pogányokat fogja megsemmisíteni.

Mennyire idegen volt Jézus lényegére nézve a szenvedélyes nemzeti fanatizmus izzó reménysége által teremtett Messiás alak a maga legbensőbb értelmében, milyen kevésbé volt messiási Jézus s egész műve és élete! A mennyire összeegyeztethetetlen volt, — közelebbről megvizsgálva — a zsidó nép Istenországáról és az ítéletről alkotott nézete Jézus ígehirdetésével, ép oly elégtelen és veszélyes vala a Messiási cím is arra, hogy Jézus személye legbensőbb lényegének kifejezésére szolgáljon. De mig Jézus az Isten országáról és az ítéletről ennek dacára is képes volt elfogulatlanul beszélni s a régi formákba új lelket önteni; addig a messiási cím átvételénél nem érezte magát ugyanazon helyzetben. Mert Istenországát és az ítéletet még a jövődő ködfátyola takarta; de abban a pillanatban, amint Jézus a messiási címet nyilvánosan felvette, a jövőt jelenné tette s ezáltal — amint a történet is bizonyítja — a döntő végzetet vonta magára.

De amikor azt a kifogást emelik, hogy a dolgok ilyen állása mellett Jézusnak még egy jobb eszköz is állott

volna rendelkezésére, mint a teljes hallgatás, t. i. egy nyilvános felvilágosítás arról, hogy ő hogyan akarta érteni a maga messiási mivoltát; akkor teljesen félreismerik Jézus küzködő öntudatának belső finomságát és gyöngédségét, de mindenekelőtt annak a talajnak vulkánikus természetét, melyen Jézus állott. Ha Jézus nyíltan Messiásnak vallotta volna magát, kitört volna a forrongás egész anyaga, mely e reménykedő nép lelkében összegyülemlett, s Jézus e vallomása minden ellenségét szükségkép halálrakergető táborra tömörítette volna. Kicsoda lenne aztán elég erős arra, hogy egy valakiért, vagy valaki ellen feltüzelt tömeg tomboló áradatát feltartóztassa?

Felfogásunk ellen mindenesetre lehet egy kifogást emelni. Egyáltalán miért nyúlt hozzá Jézus ehez, a legbensőbb lényegében hozzá oly idegen messiási váradalomhoz, s miért nem útasította vissza annak gondolatát? Feleljük: mivel másfelől szüksége volt reá. Amint az Istenországa és az ítélet gondolatát Jézus nem kerülhette el, ha magát népével megakarta értetni, épúgy a Messiási eszmét sem, ha önmagát érthetővé akarta tenni. Mert Jézus egész képéből az sugárzik felénk, hogy ő több akart lenni, mint egy a sok közül, még ha a próféták közül is! Jézus érezte magában a sajátosan rendkívüli és egyedülvalóra való törekvést. Jézus bizonyosan hirdette a közeledő Istenországát. Ez pedig a népszerű képzet szerint a Messiás nélkül elgondolhatatlan volt. A Messiás helye és munkatere ott volt kiszabva. Jézus pedig nem tudott betelni egy előfutár szerepével, ő oly közel érezte magát az Atyaistenhez, mint soha, senki előtte és utána. Biztos volt felőle, hogy az utolsó, döntő szót mondja, meg volt győződve, hogy ő a beteljesítő, és utánna többé senki sem jöhet!

E meggyőződésén alapszik művének biztossága és határozott ereje, egész valójának derüje, világossága és

üdesége. Ezt a prófétákét meghaladó öntudatot, a beteljesítő öntudatát, kinek személyéhez van örök időig láncolva tanítványainak pályája és egész sorsa, nem lehet Jézus személye képéből kitörülni anélkül, hogy az egészet össze ne zúznók vele. De amikor Jézus arra törekedett, hogy ezt az öntudatot kifejezze, formába öntse, s ez által forrongó állapotából világosságra és szilárdságra emelje, ugyanakkor, mint a messiási eszmének környezetében való *egyetlen lehetősége*, bontakozott ki előtte az idők végén álló „beteljesítő” királyi alakja, úgy, a hogy azt a népváradalom a maga földi színeivel kifestette.

Így Jézus számára a messiási eszme volt öntudatának egyetlen lehetséges formája — de mégis elégtelen formája; egy szükségesség, de mégis nehéz teher, melynek súlya alatt azonban élete végéig hallgatva ment; egy meggyőződés, mely valójának belső támpontot adott, de ugyanakkor megoldhatatlan külső nehézségekbe sodorta.

A nehézségek, a melyekkel Jézus küzködött, még világosabbak lesznek, ha egy pillantást vetünk azon **speciális formákra**, melyekben Jézus messiási öntudata kifejezésre jutott. Mert a messiási váradalmak Jézus korában tényleg nagyon eltérők voltak s egy tisztán földi és egy világfeletti felfogás polusai között ingadoztak. Ezért igen karakteristikus és jelentős lesz az a választás, melyet Jézus a különféle, forgalomban lévő messiási jelzők között tett. Jézus előtt tulajdonképen csak egy messiási cím jön tekintetbe. Mert a „Dávidfia” jelzőt, mely a messiási váradalomnak egyenesen a földi oldalát irta körül, Jézus személyére vonatkozólag már korán visszaútasította,¹ ha a hagyomány szerint itt-ott másnak a szájában meg is tűrte.²

¹ A Mk. 12. 25. s köv.-ben levő vita értelme a Messiás Dávidfiusága képzetének visszaútasítása.

² Mk. 10. 47. 11. 10.

Az általános, ó-testamentumi nyilatkozatokhoz kapcsolódó „Isten fia” jelzőt sem használta Jézus úgy, mint sajátos címet, bár a hagyomány szerint a keresztelési szózat mindenesetre így hangzott: „Te vagy az én fiam,” a főpap kérdésére pedig, hogy vajon Isten fia-e, Jézus igennel felelt.¹ De amikor ő maga ad hálát mennyei Atyjának: „Senki sem ismeri a fiút, hanem csak az atya, és senki az atyát, hanem csak a fiú és a kinek a fiú megjelenteni akarja,”² akkor e nyilatkozatban az Atya és a fiú szembeállítása jelzi, hogy itt a fiú nem egy cím értelmében áll. Ha azt kérjük, hogy Jézus maga miféle messiási jelzővel illette magát, az evangéliumi hagyomány szerint csak egy, természetesen annál fontosabb jelző marad feleletül: az **Ember fia**. Az evangéliumokban számos helyen beszél Jézus magáról harmadik személyben, mint „az Ember fiá”-ról.

E szóban egy nehéz és messzire elágazó problema mered felénk, a mely körül különösen az utóbbi időben mindig megújuló fáradtsággal folyt a kutatás. A dolog azon fordul meg, hogy itt is valamennyire biztos és szilárdan álló véleményt alkossunk meg. Két, meglehetősen általánosan elismert tényből indulhatunk ki. Az első az, hogy jelenleg a legnagyobb kutatók elismerik, hogy mikor Jézus az „Ember fia” jelzőt magára vonatkoztatva használta, ezzel valóban egy *messiási méltóságra vonatkozó címet* használt. A synoptikusok hagyományában csaknem mindenütt, a hol Jézus magát „Ember fiának” nevezi, egy

¹ Itt. különösen hivatkoznunk kell arra, hogy Jézus kora és környezete előtt „Isten fia” semmi egyebet nem jelentett, mint „Isten választottja” = Messiás. Többé nem lehet e kifejezésnél — a mint laikusoktól még oly gyakran hallható — a csodás születés, vagy az örök Istenfiúság dogmájára gondolni, hiszen e cím már az evangélisták előtt is, kik pedig a gyülekezeti hit álláspontjáról írtak, mélyebb jelentőséggel bírt.

² Mt. 11. 27.

vallomás következik, mely az ő speciális messiási méltóságra, vagy legalább is kivételes helyzetére és személyének sajátos rendeltetésére vonatkozik.¹ Így látjuk az „Emberfia” címet Jézus azon kijelentéseivel kapcsolatban, melyekben dicsőségében való jövődő visszatéréséről s a világítéletre való eljövételéről szól; ép így abban a kontrasztban, hogy az „Ember fiának” szenvednie és meghalnia kell s hogy az „Emberfia” jelenleg megvetettségben él. De e címet mindig mint rendkívülit, csak az ő személyére és hívására illőt, emelte ki. Továbbá *nyelvi* szempontból bizonyos az, hogy az „Emberfia” kifejezés, ha azt aramúl mondva gondoljuk, semmi egyebet nem jelent, mint: „az ember.” „Az Emberfia” és „az ember” árnyalatok között az aramúl beszélő egyáltalán nem tudott különbséget tenni, úgy, hogy pl. nagyon lehetséges az, hogy az egyes fordulatokban, ahol evangelistáink ezt a címet használják, Jézus magáról egyáltalán nem mint „Emberfiáról,” hanem általában csak mint emberről beszélt.² Különbség csak az egyes kijelentések tartalmából és nyomatékából kinálkozik. Ha már most az „Ember fiának” egyfelől messiási címnek kell lennie, másfelől pedig semmi egyebet nem jelent, mint az egyszerű, színtelen „az ember” szó, akkor azt kell következtetnünk, hogy Jézus, amennyiben e címet tényleg igénybe vette, *azzal egy már jelzett, határozott tartalommal ellátott messiási terminust vett át.* Mert a legáltalánosabb szó is, — ha terminologailag használtatik, — nyerhet olyan meghatározott tartalmat, mely nem belőle magából következik, hanem mintegy önkényesen kapcsolódik hozzá. Fel kell

¹ Kül. lásd: Mk. 2. 10; 2. 28; 8. 31; 8. 38; 9. 9; 9. 12; 9. 31; 10. 33; 10. 45; 13. 26; s köv. 14. 62.

² Egyike a legvilágosabb példának Mk. 2. 28; (2. 10.) v. ö. Mk. 2. 10-zel is; Mt. 8. 20.

tehát vetnünk a kérdést, hogy vajon az egykorú zsidóság nem ismerte-e már a Messiás jelzésére az „Ember“ címet, s továbbá, hogy miféle eszmei tartalom kapcsolódott e címhez? A rejtély megfejtését tényleg a késői zsidó irodalomban találjuk meg. Annak egyes irataiban a várvavárt Messiás „az emberhez hasonló“-nak, vagy egyszerűen az „Ember“-nek neveztetik. E kifejezésmóddal különösen gyakran találkozunk Henoch könyve u. n. képes beszédeiben, egy határozottan zsidó iratban az első keresztyén század közepéről. Mindenekelőtt azonban a híres dánieli hellyel: „... látám ... és íme az égnek felhőiben, *mint valami Emberfia jöve* ... kinek adatott hatalom, dicsőség és ország ...“ (7. 13.) mutattak Jézus idejében már egész közönségesen a Messiás személyére, jóllehet a Dániel könyvének szerzője e látomány alatt talán csak Izrael népének symbolumát akarta érteni. Elég az hozzá, hogy az „Ember“ cím a Messiást jelölte.

Hogy e cím eredeti jelentése hogyan állott elő, az reánk nézve teljesen közönyös, mert maga Jézus sem kutatta azt többé, hanem csak egyszerűen átvette. De nem lényegtelen az a további megfigyelés, hogy e címnek is egész külön, meghatározott messiási képzet felelt meg. Ez az Ember-messiás többé nem a Dávid magvából lett földi király, amilyenek őt a népies reménykedés várta, hanem egy földfeletti alak: Az égből jön, a világ kezdetétől fogva Istennél van, isteni dicsőség fényében jelenik meg, sőt ő a világ bírója, úgy, hogy e méltóságból magát Istent is kiszorítja. Ha tehát Jézus ezt a címet magáévá tette, az nem szándék nélkül történt: szabatosan meghatározta vele messiási igényeit, visszaútasította a dávidi Messiásról alkotott alacsony, népies, tisztán nemzeti képzeteket s igényt emelt arra, hogy a Messiás világfeletti értelemben vett „Emberfia“ legyen.

E ponton szükséges lesz az újabban mindig erősebben felmerülő és részben jogosult kritikai megállapításokat röviden fejtegetnünk. Többször kimondták a véleményt, hogy Jézus az „Emberfia” címet egyáltalán nem sajátította ki magának s hogy a hol e szó előfordul, ott sokszor a későbbi gyülekezet hagyománya forog szóban. Először is, ahol Jézus egyszerűen „én”-t mondott, oda a későbbi gyülekezeti hagyomány az „Emberfia” címet iktatta be nyilatkozataiba. Azt sem ok nélkül gondolták, hogy ez a harmadik személyben álló beszéd Jézus szájában mesterként látszik és sehogysem egyezik rendes beszédmodorának természetességével és világosságával. Mindezekfelett arra hivatkoztak, hogy a synoptikus evangéliumok egyszerű összehasonlítása is már tényleg bizonyítja, hogy némely helyre, ahol eredetileg csak egy „én” szó maradt fenn, az „Emberfia” címet a későbbi evangélista szúrta be.¹ Végre kérdésbe tették, hogy mikép lehessen hinni abban, hogy egy földönjáró ember az „Emberfia” fantasztikus méltóságára igényt támasztott. Az ember-messiaszidó fogalma mindenekelőtt a präexistenciára (kezdetől fogva való létezés,) s a világbiróságra való igényt tartalmazta, míg első evangéliumaink biztos hagyománya szerint Jézus sohasem gondolt arra, hogy magának világelőtti létalapot tulajdonítson s megbízható alapokon² tudjuk bizonyítani, hogy Jézus a világbiróságra sohasem tartott igényt, bár a három első evangélium ezt már meg is téteti vele.

Ezek a megállapítások csak részben találók s annak állítása ellen, hogy Jézus magát „Emberfiának” nevezte, csak bizonyos korlátozással tarthatók fenn.

De, hogy világosabban láthassuk e pontot, mélyebbre kell tekintenünk.

¹ A legszebb példák egyike Mt. 16. 13 összehas. Mk. 8. 27-tel.

² Lásd később.

A helyes út, ha nem is ellenmondás és következtetés nélkül, az evangéliumi hagyomány mutatja meg nekünk. „Az Emberfia” cím használatát nagyjában és egészben az evangéliumok is Jézus életének a végére helyezik.¹ Félreismerhetetlen világossággal mutatják meg nekünk, hogy az „Emberfia”-gondolat Jézusnál **közvetlen vonatkozásban áll szenvedéseinek és halálának felsötétlő gondolataival.** Azon kijelentésnek, hogy az „Emberfia” visszatér az ő dicsőségében, a legegyszerűbben megfelelnek azok a jóslatok, hogy az „Emberfiának” szenvednie és meghalnia kell.² Mostanában természetesen Jézusnak szenvedéseiről és haláláról szóló jóslatai ellen is a legélesebb kritikai ellenvetések emelkedtek. Hivatkoztak arra, hogy Jézus e jóslatai egészen egyhangúak és hogy tulajdonképpen nem egyebek, mint Jézus szenvedéseinek jóslatokba öltöztetett története, erős megrövidítésben. Semmi sem természetesebb és érthetőbb, mint az, hogy Jézus gyülekezete nem tudta elviselni a gondolatot, hogy Jézust halálos végzete váratlanul lepte meg s ezért jövőendő sorsát mesterével minden egyes esetben előre megjövendőltette. E fejtegetésekkel evangéliumaink egy hagyománya, mint egy „rocher de bronze” áll szembe és ez a kieszemelhetetlen, az igaz történetiség bélyegét magán hordozó gecsemánei jelenet. Ez bizonyítja, hogy Jézust végzete nem váratlanul lepte meg, hanem teljes és világos öntudattal ment szembe vele. Itt többé nem sejtelmekkel van dolgunk, hanem egy szinte teljes világossággá fokozott tudással.

De a gecsemánei jelenet az előzményekre is vissza mutat. Sorsának e világos tudását, az Isten akaratában való e megnyugvást Jézus csak fokozatosan, a leghevesebb küzdelem-

¹ V. ö. Mk. 2. 10. 2. 19. s. köv. 2. 28. — ² Mk. 8. 31. (38); 9; 9. 12. 31; 10. 33.

ben szerezhette meg. Már sokkal a gecsemánei jelenet előtt folyton erősebbé való sejtelmeknek kellett lelkén átvonulniok. Bizony ez nem is lehetett másképen. Minél világosabban látta Jézus, hogy népe körében műve eredménytelen marad, minél erősebb lett benne a meggyőződés, hogy az a nép a romlás útján jár, és Isten elől elvette-tett, annál sötétebben meredezett fel előtte tulajdon életének végzete és annál biztosabbá kellett válnia benne a sejtelemnek, hogy munkája gyászos kimenetelű leend. Az is egészen valószínű és bizonyos marad, hogy Jézus már galileai működésének utolsó napjaiban is szólott tanítványainak keserű és sötét előérzeteiről. Ha az evangéliumi hagyomány Jézusnak állítólag mindig ugyanazonos jóslataiból csaknem minden egyéni és meggyőződésszerű vonást ki is törölt, néhány helyen mégis egyéni, nem kitalált hagyomány áll előttünk.¹ De bármint is álljon a dolog: annyi bizonyos, hogy Jézus szenvedés és halálsejtelmeinek történeti mivoltát helyes okokkal bizonyítani tudjuk.

S ezzel most számunkra végérvényes megértése válik lehetővé az „Emberfia“-eszmének, vagy nevezzük azt Jézus „Emberfia“-sejtelmeinek. *Ebben* az összefüggésben, *itt* van annak tere és helye. Jézus Istenbe vetett bizalma és ezen alapuló biztonság-érzete előtt egy végérvényes leveretés gondolata lehetetlenség volt. A rejtély megoldását abban találta meg, hogy Dánielnek az „Emberfiáról“ szóló ígérletét magára vonatkoztatta. Ez volt a külső forma, a melyben Jézus, míg szemei előtt ott sötétlett a halál és a bukás, az ő bizonyos diadalába vetett reménységét kifejezte, hogy a mint barátainak és ellenségeinek mondta, ő leend a halála utáni dicsőségében, az ég felhőin eljövendő „Embernek fia.“

¹ Mk. 8. 32. sk.; 10. 32.

Ez megadja azokat a korlátokat is, melyekben az „Emberfia” címet Jézus használta, s e korlátozás megadásával magától elintéződnék a kritikai megállapítások. Az „Emberfia” cím nem lehetett Jézusnak állandó és mindig visszatérő maga-megjelölése. Jézus először csak élete végén, s csak átmenetileg és kevés esetben nyúlt hozzá az „Emberfia” jelzőhöz. Az „Emberfia” jelzőhöz kötött reménységeiről talán sohasem beszélt teljes bizonyossággal, sőt inkább csak azon a sötét, sejtető módon, mint a melyen szenvedéséről és haláláról nyilatkozott.

Az a stereotyp mód, a melyen a synoptikusok az „Emberfia” címet Jézussal használtatják, nem történeti. Itt nem a történeti Jézus, hanem a gyülekezet dogmatikája beszél. De az „Emberfia” jelzőnek e használata, mely a hagyományban untalan visszatér, csak akkor világos, mikor valóban Jézus néhány eredeti nyilatkozatára támaszkodik; különben pedig homályos marad, hogy ez a talányos jelző sohasem az evangelium elbeszéléseiben, hanem mindig egyenesen Jézus szavaiban tűnik fel. Annak megfigyeltetését, hogy a valódi hagyomány e kevés helyén az „Emberfia”-cím mindenütt Jézus nyilatkozataiban jön elő, részben maguk az evangeliumok adják meg azután. Az „Emberfia”-cím használatát többé nem lehet mesterkéltnek tekinteni, ha meggondoljuk, hogy Jézus csak a legnagyobb izgatottság néhány pillanatában beszélt magáról úgy, mint „Emberfiáról”, csak akkor, mikor a földfeletti Messiásnak képe, mint valami idegen és új jelenség lépett lelki szemei elé.

És végre, ha Jézus csak szorványosan, mintegy sejtelenben nyúlt az „Emberfia” jelzőhöz, akkor érthető, hogy ő e gondolatkép teljes tartalmát (a praëxistentia és világ-bírátság eszméjét) nem tette magáévá; neki az „Emberfia”-cím csak egyet jelentett: a dicsőségben való visszajövetelt.

Ezek Jézus lelki életének azon egymásbafonódó útjai, melyeket követnünk kell, de amelyeket ép e kuszáltság miatt csak távolról sejtve és bizonytalanul tudunk követni. Mikor mi Jézusnak ezen idői formáktól függő öntudatába mélyedünk, az a veszély fenyeget, hogy annak csak elégtelen és veszélyes voltát fogjuk tapasztalni. Mennyire idegenszerűnek tűnik fel előttünk az a reménység, melynek révébe Jézus gondolataival végtére is bevezett, hogy ő a legrövidebb idő alatt, az ég felhőin, angyalaival körülvéve fog visszatérni! Jézus e váradalmába maga a korlátokat vető és minden várakozást megrostáló történelem avatkozott bele a maga egészen más lefolyásával.

És mégis, ha jól meggondoljuk, áldani fogjuk e formákat, melyek eleinte oly elégteleneknek látszottak előttünk. Mert e formák képezik a ruházatot, melybe az örökkévaló tartalom beleöltözött. Csakis a Messiás-eszmében találhatta meg Jézus azt a kifejezést, mely az ő egyedüli helyzetéről és prófétákat felülmúló jelentőségéről való öntudatának megfelelt. Ezzel most lehúllanak előttünk az idői burkok és az a királyhoz méltó **vezéri- és uralkodói öntudat**, mely rajtuk keresztülsugárzik, egész fennségében és tisztaságában lép lelkünk elé. Milyen utánozhatatlan biztonsággal bontakozik ki előttünk ez az öntudat minden oldalról! A múlt oldalát tekintve, Jézus az elődök minden tekintélyét értékelte, de önmagát mégis feléjük helyezte. Több akart lenni, mint a királyok és próféták, mint Dávid, Salamon és a templom.¹

A régiek tradíciójával szembehelyezte a maga véleményét: „Én pedig azt mondom néktek!” s maga Mózes sem volt előtte olyan tekintély, ki előtt feltétlenül meghajolt volna. S a mint a múlt elsüllyedt előtte, ép úgy a

¹ Lk. 10. 23. sk. Mt. 12. 41, 42; 12. 6; Mk. 2. 25 sk.

jelen is. Keresztelő János legnagyobb volt az emberek között. De mégsem Jézus küldött Jánoshoz, hanem az ő hozzá, kérdezősködni afelől, vajon ő-e az „eljövendő”? és Jézus Keresztelő János kérdésére egy burkolt, de mégis világos „igennel” felelt. A tévelygések, zavarok és hamis népvézérek e korszakában büszkén és merészen magaslott fel Jézus önbízalma: Az atya ismeri a fiút és a fiú az atyát!¹ Jézus bírta az egyszerűségnek azt a nagy értékét, mely a nép együgyü férfiainak és asszonyainak szívét megnyeri.² Ahol megjelent, ott körüllobogta alakját a megnevezhetetlen bizalom és a leglánglebb lelkesedés, olyan hit, mely a lehetetlent is lehetővé tette s őt és környezetét egy megfoghatatlan csodás világba emelte fel.

S micsoda tévedhetetlen biztonsággal állott Jézus a harcban! Még a legszentebb és leghevesebb harag is fennséges nyugalommal párosult nála. A harcban sebezhetetlen és mindig diadalmas maradt. Amit megtámadott, azt örök időkre megbélyegezte, amit elismert, azt örökre értékesé tette. A „farizeus”-ból örökre gúnyszót csinált, ellenben nemessé tette a megvetett „samaritanus” jelzőt. Csodás erejével a magasba emelte s újra biztos talajra állította mindazt, ami egészen elveszett és elvetett vala. Oly erős, tiszta és szabad volt, hogy bele mert törni egy szennyel és megvetéssel telt világ közepébe. Tanítványait úgy magához láncolta, ahogy ember embereket soha. Oda állította őket a nagy „vagy-vagy” elé: Mindent, vagy semmit — s ők engedelmeskedtek: „íme, mindent elhagyánk érted”.³ A kegyesség-legnagyobb követeléseivel szemben semmi hátrapillantást, vagy ide-oda tekintgetést nem tűrt el. Tanítványainak magasabb feladatokat szánt.

¹ Mt. 11. 27. — ² Lk. 11. 27. sk. 19. 1. sk. — ³ Mk. 10. 28.

Képes volt azt mondani: „Aki nem gyűlöli atyját, anyját feleségét, gyermekeit, nő- és fitestvéreit, bizony egész életét, nem lehet az én tanítványom!”¹ Még szorosabban fűzte magához tanítványait a sikertelenség és halálsejtelmek napjaiban. Soha el nem hagyatkozó hűséget követelt tőlük s ügyének és személyének nyílt bevallását a halál szemébe is! „Aki vallást tesz rólam az emberek előtt, én is vallást teszek arról, a mennyei Atya előtt!”²

Ezeket vagy könnyelmű vakmerőség, vagy a legmagasabb erő és biztonság cselekedhette csupán. A történelem az *utóbbi* javára döntött!

Mindemellett Jézus a **tiszta emberinek határát** sohasem lépte át. Lelke előtt a mindenható Isten egész fennségében megmaradt és sohasem törtetett az ő oldala mellé. Ha tanítványainak lelkét magához bilincselte, az azért történt, mivel Jézus önmagán keresztül akarta őket az élő Istenhez vezetni. Jézus nekik nem *cél*, hanem a mennyei Atyához vezető *út* akart lenni! A választóhatárokat élesen meghúzta. Azt mondta, hogy senkisem jó, hanem csak egyedül az Isten és ezzel odahelyezte magát a jóért küzdő emberiség sorába.³ Ő is elment Jánoshoz, hogy felvegye a keresztséget, mely bűnbocsánatra és bűnbánatra teremt. A nép leányának, ki heveskedő lelkesedéssel rohant hozzá, azt felelte: „Inkább boldogok azok, akik hallgatják *Isten beszédét* és megtartják azt”.⁴ Az az ő fitestvére, nővére és anyja, mondotta, aki hallgatja és megtartja *Isten beszédét*.⁵ Sohasem követelte maga iránt ugyanazt a hitet, mint Isten iránt.⁶ Legigazabb hasonlataiban, melyeket reánk

¹ Lk. 14. 26. — ² Mt. 10. 32. — ³ Mk. 10. 18. — ⁴ Lk. 11. 28. — ⁵ Mk. 3. 33. sk.

⁶ Nagyon fontos az, hogy „a bennem való hit”, „akik bennem hisznek” formulák, melyek a negyedik ev.-ban oly gyakoriak, a három elsőben nem találhatók meg. Az egyetlen Mt. 18. 6. átdolgozás, amit bizonyít összevetése Lk. 17. 2; Mk. 9. 42., Mt. 18. 10-zel.

hagyott, az embert egyenesen az élő Isten elé állította, s magát és személyét egészen a háttérbe tolta.

Végre, mikor Jézus magának az „Emberfia” címet igényelte, azzal látszólag az emberi határokat csaknem átlépte ugyan, de Isten mellé mégsem helyezte magát. Jézus sohasem támasztott igényt a világbíróságra, ámbr az „Eberfia” eszméje ezt különösen magába foglalta. Az evangéliumi tudósításból természetesen az látszik, mintha az ellenkező eset forogna fenn. De az mégis elképzelhetetlen, hogy az a Jézus, aki páratlan energiával véste tanítványai lelkébe a testet-lelket megítélő mindenható Isten félelmét, és aki beszélni tudott e hódolatról,¹ mivel abban lelke legmélyén osztozott; most Isten helyett magának tulajdonítsa a világbíró méltóságát! A világbíróság igényét Jézus akkor is határozottan elutasította magától, mikor tanítványaitól megtagadta a jobbjá és balja felőli tisztelethelyek megígérését, mivel annak osztogatása neki nem áll birtokában, (hanem csak a mindenható Istennek). A hagyományban itt a gyülekezet hite dolgozott. Bizonyítja ezt Jézus egy nyilatkozatának fejlődéstörténete, mely evangéliumaink öt helyén maradt reánk. Jézus csak a Máténál helyesen megőrzött nyilatkozatot mondta: „Aki vallást tesz rólam az emberek előtt, én is vallást teszek arról a mennyei atya előtt.” (Mt. 10. 32.) Márk evangelista e nyilatkozatot már ebben a formába adja: „Mert valaki szégyel engem és az én beszédeimet... az *Emberfia* ² is szégyelni fogja azt, mikor eljő az ő *Atyja dicsőségében* a szent angyalokkal.” (Mk. 8. 38.) És végre Máté, a Márkénak megfelelő helyen ³ még tovább viszi a nyilatkozatot: „Mert az *Embernekfia* eljő az ő Atyjának dicsőségé-

¹ Lásd a II. fejezetben.

² Az *Emberfia* cím betoldása itt rögtön észrevehető.

³ A Mt. ev. elsőnek citált nyilatkozata az u. n. „beszédfortás”-ból származik.

ben az ő angyalaival; és akkor megfizet mindenkinek az ő cselekedete szerint.“ (16. 27.)¹

Így került Jézus gyülekezete hagyományában az Isten ítéletét övéinek hirdető bizonyágtevő egyszerű helyéről az általános világbírói méltóság polcára.

Erre a bizonyítékra támaszkodva, jogunk van mindenütt, a hol Jézus világbíróként tűnik föl, gyülekezeti dogmatikát és nem eredeti Jézusi nyilatkozatot látni.²

Jézus ember voltának koronája végül az **ő szenvedései és halála**. Mert az a legcsodálatosabb és a legnagyobb Jézus alakján, a mint ő a mennyei Atyába vetett végtelen bizalmában halálos végzetén felülemelkedik és a szenvedés gondolatát messiási tudatával összeforrasztja. A szenvedés és halál gondolatának felvétele az ő hivatásának és küldetésének subiectiv s e mellett megingathatatlanul maradó meggyőződésébe egy megdöbbenően nagy cselekedet volt, mivel isteni küldetéséről való meggyőződése egyenesen a messiási tudat formájában élt. Kora és népe előtt pedig egy szenvedő és meghaló Messiás gondolata teljesen hihetetlen és hallatlan volt. De egy szenvedő és meghaló Messiásról Jézus az ó-testamentumban sem olvashatott. Az összes elmúlt századokban senki sem gondolt efélét, Jézus tehát e gondolatot egyáltalán nem vehette az ó-testamentumból, mivel az ott fel nem található. Először Jézus gyülekezete olvasott bele efélét abba, a megfeszítettbe vetett hite alapján.³ Jézus itt Istene

¹ A citált helyeken kívül u. e. nyilatkozatot lásd még Lk. 9. 26. ; 12. 8. s köv.

² Azon helyeket, a hol a három első ev.-ban Jézusnak ezen igény tulajdoníttatik, különben is erős kritikai vizsgálatnak kell alávetnünk: Mk. 13. 16. s köv. (esch. beszédek) és a példázatok egy sorát Mt.-nál: Mt. 13. 41. s köv. 25. s köv. 25. 31. s köv. Lk. 13. 25. s köv. (Mt. 7. 23. s köv.) szintén csak az ítéletben honfitársaiktól megtagadott közbenjárásról beszél.

³ Ésaías 53. fejezete, bár sokféle értelmet enged meg, eredeti jelentésében semmi szín alatt sem messiási.

sötét végzései és a maga rettentő feladata előtt egészen egyedül állott. A szenvedést és pusztulást, az *egész zsidóság legnagyobb botrányát*, úgy átnemesítette és megdicsőítette, hogy az *koronája lett mindannak*, a mit a gyülekezet az ő Messiásáról hitt. Jézus ezzel képes volt meghódítani egy új világot, mely a zsidóság előtt zárva volt, s melyben Pál, a volt zsidó, már egy emberöltő múlva újjongani tudott: „Dicsekedünk a szenvedésekkel!”¹; azt a világot, a melyre Goethe gondolt, a mikor a fájdalomnak arról a szentségéről beszél, mely a keresztyénségben feltárul. Jézus teljesítette feladatát. Tudatos élete utolsó lélekzétvételeig szilárdan ragaszkodott Istenéhez, Istentől reábízott feladataihoz, s Istentől nyert tanítványaihoz. És mivel Jézus egész sorsát mintegy egyenesen Isten kezéből vette, mivel sötét útján a zsoltáríró lelkével ment: „... és én mégis [szilárdan nálad maradok s te jobboldon hordozol engem“ ... azért Jézus nagyobb volt, mint a végzet, s képessé lett halálának gondolatát Istentől jövő kivételes küldetésének meggyőződésével összekötni. A tanítványaival elköltött utolsó vacsoránál s a Gecsemánében bontakozik ki előttünk először Jézus alakjának egész fennsége.

Itt még felvetődik az a kérdés, hogy vajon Jézus nem tulajdonított emellett szenvedéseinek és halálának még egy ***egy különösebb jelentőséget és egy különösebb célt?*** Ebben a kérdésben már nem tudunk biztosan dönteni. Itt tulajdonképen a hagyománynak csak két helye jöhet tekintetbe: először Jézusnak az a nyilatkozata, hogy ő életét *váltságul* adja sokakért,² másodszor pedig az úrvacsora szerzése. A dolgok jelenlegi állása mellett azonban, sajnós, le kell mondanunk arról, hogy az úrvacsora eredeti értelmét biztosan megállapíthassuk.

¹ Rom 5. 3. — ² Mk. 10. 45.

Kétségtelen dolog, hogy újabban ismét és ismét merültek fel jól megokolt és elterjedt meggondolások arra nézve, hogy vajon ezen szent cselekvésnek, melyet Jézus tanítványaival elköltött utolsó vacsoráján cselekedett, van-e valami köze közvetlenül az ő halálának gondolatához? Csak egy dolog bizonyos, az t. i., hogy Jézus e cselekvénnyel sem katolikus, sem lutheránus, sem kálvinista sakramentumot nem akart alapítani. Az úrvacsora tehát tárgyalásunkból kiesik.

Marad még az egyetlen Jézusi nyilatkozat a váltságról. Az evangéliumi hagyomány mellett azonban Jézusnak egy ilyen kiszakított nyilatkozatára egyáltalán nem lehet építeni. Általában az is valószínűtlen marad, hogy Jézus kérdésbe tette volna halálának és szenvedésének *célját*, holott jövőendő végzete felőli gondolatai egész a Gecsemáneig csak sejtelmekben és vajudásban maradnak. Ambár lehet, hogy Jézus mintegy sejtelenben tényleg úgy fogta fel halálát, mint a mely sokak váltságára szolgál. A mint a zsidó hagyományban a Makkabeusi kor mátyrtestvérei imáikban ismételten kifejezik a gondolatot, hogy meg nem szolgált szenvedésükért Isten haragja a nép felett elcsendesül, úgy Jézust is megillette egykor a gondolat és kifejezhette azon reményét, hogy szenvedése miatt Isten haragja sokak felett (népében) elcsendesülhet. Tényleg az igazakért való helyettes szenvedés és a mátyromság végtelen értékébe vetett hitben egy mély és örök igazság rejlik. De itt nem láthatunk tisztán. Csak az az egy bizonyos, hogy azt a gondolatot nem Jézus alkotta meg és mondotta ki, hogy Isten bűnbocsánata elvileg az ő halálos áldozatától, vagy halálában véghezvitt engesztelő (elegettező) helyettesítésétől függene.

A legélénkebben protestál ezellen a tékozló fiu példázata és az a képzelhetetlen bizonyosság, mellyel Jézus

a jelenlevő, kegyelmes, bűnbocsátó Istent egész életén keresztül hirdette.

Jézus gyülekezete Krisztus halálának tárgyalásánál hosszú évszázadokon át valami különös, Jézus halálán kívül eső cél után kutatott. A gyülekezetben, ill. Pálban, ki szellemével évszázadok irányát szabta ki, e ponton zsidós érzések hatottak oda, hogy a szenvedésekben és pusztulásban gyalázat, megalázás és botrány s egy olyan titok van, a mely valami különös megoldásra vár.

Véleményem szerint közelebb jútunk Jézushoz, ha halálának ezt a különös tárgyalását egészen elejtjük. Jézus szenvedése és kereszthalála előttünk életének koronája és kiteljesedése. Jézus életének befejezését másképen megtörténhetőknek, nagyobbaknak és hatalmasabbnak nem is gondolhatjuk, mint a milyen tényleg volt. Elsősorban is a kereszt és a töviskorona tették teljessé alakját és emelték őt messze más vallásalapítók fölé. Elsősorban is az által, hogy csendesen és egyszerűen, mesterkéletlenül és bátran járta végig a szenvedés kijelölt útját, az égi Atyába vetett kifogyhatatlan bizalommal, saját isteni küldetésének tántoríthatlan meggyőződésével, cselekedte Jézus a legfennségesebbet, nyitott meg egy új erkölcsi világot, nemesítette át a szenvedést és pusztulást, alkotta meg a „fájdalom szentségét“, s a hitet a martyromság örök értékében.

A népek Istenhez vezetője öltött benne testet.

. . . Jézus az idők és népek Istenhez vezetője! Mert halál és sir személyét és szellemét nem boríhaták el. A passiójárásra a tanítványok lelkében **húsvét** következett, és ők azzal a hírrel alapították meg az első keresztyén gyülekezetet, hogy az Úr feltámadott és él! A mit a tanítványok húsvét napján átéltek, az többé nem tartozik Jézus személyének és életének leírásához, hanem az ős-keresztyén gyülekezet történetéhez. De azt az egyet leírásunk

befejezéséül mégis el kell mondanunk, a mi nekünk Jézus életéhez a helyes értékmérőt megadja: mindaz, a mit a tanítványok akkor láttak és hallottak, vagy látni és hallani véltek, az elmúlandó formához tartozik; de húsvéti élményük legbensőbb magva az volt és az maradt, hogy Uruknak és Mesterüknek alakja egész dicsőségében és erejében, úgy, a mint földi napjaiban látták, most átdicsóult, megszabadult a föld porától és a mindennapi élet eshetőségei közül újra lelki szemeik elé lépett. Semmi sem történt, a mi a testinek és külső érzékelhetőségnek sfárájába esik, de a mindenható Isten szólott hozzájuk abban az órában, s lelkük az élő Jézus szellemével érintkezett és megismerték, hogy az Úr él és lelkével az idők végéig velük marad!

A világtörténelem erre igent és áment mondott. Jézus gyülekezete himnusba foglalta személyét, a melynél fennségesebb még soha nem zengett, olyan dicséretbe, mely mindig új formákban zúg át a századokon. Alakját egyre tündöklőbb új ruhákba öltöztették és mindig ragyogóbb koronát tettek a fejére, mint a régi volt. Az első Jeruzsálemi gyülekezetnek Jézus a mennyei ember lett, a ki királyi, messiási fényben, angyaloktól körülvéve, Atyjának dicsőségében jó csakhamar, hogy megítélje a világot, és a ki az ő dicsőségében Atyjánál volt, mielőtt a világ lett volna. Pálnak ő az új, szellemi, égből származó ember, az Atyaisten képmása, ki az égből szállott alá, e gonosz hatalmakkal és szellemekkel népes, szomorú földre, hogy minket attól megváltson. János előtt ő az örök, világot-átható ész, az Isten Logos-a lőn. A pogány keresztyén gyülekezet habozás nélkül adta neki az istenség predikátumát, melyet mint legmagassabb jelzőt, a mysteriumok hőseitől és a római császároktól vont el Mestere számára, kiket egy időben szintén Úrnak és Istennek neveztek.

Ezen a talajon a monotheizmus iránt való érzék még nem fejlődött ki elég erősen arra, hogy beláthassák: Krisztus istenségének vallásával micsoda nehézségekbe bonyolódott az ember. Míg keleten azzal az örökké megoldhatatlan problémával bibelődnek, hogy Krisztus istenségének fenntartását egyrészt a monotheizmussal, másrészt a minden emberek legalázatosabbikának földi megjelenésével egyeztessék, addig Krisztus, mint a hatalmasan szervezett és az ifjú népeket bölcsen nevelő világegyház ura, járta be a századokat. Az egyház láthatatlan feje lőn, kinek látható alakja Rómában elnököl, az egyházi kegyelemjavak szerzője és osztogatója lett, s a jövőendő világbíró, ki előtt a világ legbensőbb alapjáig megrázkódik.

Majd e korszak csendes, a nagy fejlődéstől távol álló embereinek isteni barátjává lőn, az az édes Isten, ki a velük való csodás, közeli érintkezés által lelkeiket a szeretet tüzevel töltötte be és elragadta őket egy olyan lemondással és szegénységgel teljes életbe, amilyent ő maga is élt.

Luther, aki egy mesterkéltségi spekuláció agyrémeiről semmit sem akart tudni s emellett egész naivsággal hajolt meg az Isten-ember nagy paradoxonja előtt, — hogy: kit a világ be nem foghat, nyugszik Mária ölében, — Luther találta meg újra az utat, az ember Jézusnak komoly férfias lényéhez, Luther, a maga mesterkéletlen, semmiféle nehézséggel nem törődő, mindig a lényegre tekintő törekvésével.

És amint aztán a modern kultúra új öntudatra ébredő, ifjai erővel megvilágosodó elméje utat tört magának s túlhabzó erejének érzetében az egyház tekintélyét és az egész természetfeletti alapokon nyugvó gondolatvilágot és életfelfogást hetykén félredobta, még ebben a józanná vált világban is érintetlenül állva maradt Jézusnak, mint

az erény nagy mesterének alakja a tengernyi rom felett. Egy korszak számára pedig, mely sok nehéz tapasztalása között kételkedni kezdett abban, hogy ennek az életnek nagy rejtélyeihez a közönséges emberi értelem elégséges s ezzel a történet respektálása és a multból átöröklött terhek nehezekké váltak, újra egy mélyebb értelme tárult fel Jézus személye jelentőségének. A kegyesek újból benne találták meg minden vallásos élet erejét és ősförását s minden előző kornál tisztábban ismerték fel a keresztyéni élet és gondolkodás azon sajátosságát, hogy abban minden a Názáreti Jézus személyére vonatkozik.

Ha mi Jézus alakját a világtörténelmen átvonuló útjában követjük, egy hatalmas színjáték tárul föl előttünk. Körülárad minket a tűnemények sokasága, hab habra tolúl és hullám hullámot hív elő. De mi, akik magunkat Jézus gyülekezetéhez számláljuk, világosan tapasztaljuk és érezzük, hogy az, amit mi itt látunk, nem színjáték s amit áttekintünk, az nem befejezett jelenség. Érezzük, hogy a Jézustól kiinduló életáram minket is ragad és kormányoz a legmagasabb cél felé. Jézus **előttünk** is több, mint egy a sok közül, nem találunk jelzőt, amely őt másokkal együtt illethetné úgy, hogy mégis feltárná lényeg legmélyét. Ő reánk nézve megmérhetlen.

Ha mégis kiakarjuk fejezni az ő mélységes lényegét, legszivesebben ahoz a kifejezéshez térünk vissza, melyet egykor életében ő maga — talán csak képleg — használt és nevezzük őt az égi Atya fiának. Jogunk van hozzá, hogy ezt a szót: **Isten fia**, oly mesterkéletlenül és egyszerűen értelmezzük, amint ő maga értelmezte. Mi nem gondolunk itt a csodás születésre, vagy valami spekulációra Jézus személye világelőtti létezéséről. Mi arra az Isten fiára gondolunk, kinek az Atya lényege egész sajátos módon feltárult, ki nekünk az Atya lényegét nyilvánvalóvá

tette s a gyülekezetében uralkodó szelleme által bennünket is Isten gyermekeivé tett.

Dacára minden idői távolságnak, dacára a hagyomány minden, gyakran kínzó bizonytalanságának, mi, akik összefüggésben állunk Jézusnak százados nagy történetével, mégis megérjük, hogy ő lesz a mi lelkünk Istenhez vezetője az ő Istenbe vetett bizodalmaival, Istenhez való közellétével, engesztelhetetlen erkölcsi komolyságával, szenvedélyeken való győzelmével, a bűnbocsánat bizonyosságával és örök reménységével.

És ha arra törekszünk, hogy alakjába és lényegébe belemélyedjünk, megérezzük lelkünknek felújjongását, mert rátaláltunk a mi szellemi, személyes létezésünk igazi alapjára.

